

8

КИЇВ-1981

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ ЧИТАЙТЕ:

- XXVI з'їзд КПРС про розвиток агропромислового комплексу
- Значення духовної культури в соціалістичному і комуністичному будівництві
- Поглиблення кризи емігрантських організацій українського буржуазного націоналізму

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Ю. Ю. Кондуфор (головний редактор), Ю. В. Бабко, П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, О. Ю. Гаврилюк (заст. головного редактора), П. М. Калениченко, А. Ф. Кізченко, М. В. Коваль (заст. головного редактора), М. Ф. Котляр, В. В. Кузьменко, М. Н. Лещенко, І. М. Мельникова, Л. П. Нагорна, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко, А. М. Шлепаков, П. М. Шморгун

Відповідальний секретар редакції Г. Я. Туранська

Адреса редакції

252001, Київ-1, вул. Кірова, 4.

Телефон: 29-62-34.

Художній редактор Б. М. Сидіко

Технічний редактор Л. М. Кравченко

Коректор Р. С. Божок

Здано до набору 6.07.81. Підп. до друку 18.08.81. БФ 20534. Формат 70×108¹/₁₆. Вис. друк. Ум. друк. арк. 14,0. Ум. фарбо-відб. 14,5. Обл.-вид. арк. 15,34. Тираж 4070 пр. Зам. К-86.

Видавництво «Наукова думка», 252601, Київ, МСП, Репіна, 3.
Друкарня видавництва «Київська правда», 252030, Київ-30, Леніна, 19.

«УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ», № 8 (245), 1981, август. (На украинском языке.)
Научный журнал Института истории Академии наук Украинской ССР, Института истории партии при ЦК Компартии Украины — филиала Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Основан в 1957 г. Выходит 12 раз в год. Адрес редакции: 252001, Киев-1, ул. Кирова, 4. Типография издательства «Київська правда», 252030, Киев-30, ул. Леніна, 19.

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 8 (245)

СЕРПЕНЬ

1981

*Науковий журнал
Заснований 1957 р.
Виходить щомісяця*

ОРГАН ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР,
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ПРИ ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛУ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

КИЇВ

«НАУКОВА ДУМКА»

ЗМІСТ

СТАТТІ

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

- Беренштейн Л. Ю. XXVI з'їзд КПРС про розвиток агропромислового комплексу 5

Методологія та методика історичних досліджень

- Іщенко М. Г. Значення духовної культури в соціалістичному і комуністичному будівництві 17

* * *

- Горелов М. Є., Камінський Є. Є., Ковальов В. В. Поглиблення кризи емігрантських організацій українського буржуазного націоналізму . . . 29

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

- Замлинський В. О., Коваль М. В. «Пост імені Ярослава Галана» . . . 39

ПОВІДОМЛЕННЯ

Питання розвитку радянського суспільства періоду зрілого соціалізму

- Іванов А. П. (Одеса), Парієнко Г. К. (Одеса) Діяльність Компартії України по зміцненню парторганізацій в будівництві (1971—1975 рр.) 47
Сидоренко В. П. Трудящі України в боротьбі за виконання завдань десятої п'ятирічки 55
Кузьєв В. А. (Миколаїв), Павлов О. І. (Миколаїв). Партійне керівництво культурно-шефською роботою на селі в сучасних умовах 64

До 125-річчя з дня народження І. Я. Франка

- Сарбей В. Г., Шевченко С. М. Про деякі аспекти історичних поглядів І. Я. Франка 75

* *

- Томашевський А. А. (Кам'янець-Подільський). Діяльність Компартії України по промислового розвитку прикордонних округів республіки (1926—1929 рр.) 82
Забарко Б. М. Сторінка історії міжнародного антивоєнного руху 92
Скржинська М. В. З історії Скіфії VI—V ст. до н.е. 99

Трибуна Молодого Автора

- Бойко В. В. (Харків). Становлення і розвиток радянсько-болгарських зв'язків у галузі вищої освіти (1944—1948 рр.) 107

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

- Оробінський П. Д. (Харків). З досвіду роботи опорної кафедри історії КПРС Харківського держуніверситету 111

НАШ КАЛЕНДАР

- Голубова Г. Г. Відомий діяч Комуністичної партії і Радянської держави (До 80-річчя з дня народження Л. Р. Корнійця) 119

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

- Бугай М. Ф. (Москва). До вивчення проблеми революційних комітетів періоду громадянської війни 122
Ульянич В. І. Партійне керівництво соціалістичними перетвореннями на селі в західних областях УРСР у 1939—1941 рр. 130

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

- Василенко В. К. Очерки истории Кировоградской областной партийной организации 140

* * *

- Санцевич А. В. Рабочий класс СССР в условиях развитого социализма . . 142
Гудзенко П. П., Кульчицкий С. В. За щастя оновленої землі 143
Гаврилюк О. Ю., Стафійчук І. П. Нариси з історії Північної Буковини . 144
Петров В. І. (Москва). М. І. Супруненко. Боротьба трудящих України проти денікінщини 147
Мусієнко В. В., Солдатенко В. Ф., Н. М. Якупов. Революция и мир . . 149
Лисенко М. М., Г. Я. Сергієнко. Декабристи і Шевченко 150
Смолій В. А., Н. А. Мохов. Дружба ковалась веками 151
Уткін О. І., М. М. Болдижар. Антинародна діяльність уніатської церкви . 152

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- У Президії Верховної Ради СРСР 155
Чивець А. В., Григоренко В. Г. Розширений пленум Наукової ради «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР 155
Гонтар О. В. Всесоюзна наукова конференція з проблем економічної політики перехідного періоду в СРСР 156
Плоха Д. С. Про засідання Координаційної ради 157
Румянцева В. В. Міжреспубліканська наукова конференція молодих учених у м. Фрунзе 159
Божук Г. В. (Ужгород) Проведення Днів дружби двох братніх вузів . . . 159
Піпчук Ю. А. Захист докторської дисертації Г. І. Вапеевим 160

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>XXVI съезд КПСС. Актуальные проблемы коммунистического строительства</i>	
Беренштейн Л. Е. XXVI съезд КПСС о развитии агропромышленного комплекса	5
<i>Методология и методика исторических исследований</i>	
Ищенко П. Г. Значение духовной культуры в социалистическом и коммунистическом строительстве	17
* * *	
Горелов Н. Е., Каминский Е. Е., Ковальов В. В. Углубление кризиса эмигрантских организаций украинского буржуазного национализма . . .	29

НАУЧНЫЙ ОБЗОР

Замлинский В. А., Коваль М. В. «Пост имени Ярослава Галана»	39
---	----

СООБЩЕНИЯ

<i>Вопросы развития советского общества периода зрелого социализма</i>	
Иванов А. П. (Одесса), Париечко Г. К. (Одесса). Деятельность Компартии Украины по укреплению парторганизаций в строительстве (1971—1975 гг.)	47
Сидоренко В. П. Трудящиеся Украины в борьбе за выполнение заданий десятой пятилетки	55
Кузьев В. А. (Николаев), Павлов А. И. (Николаев). Партийное руководство культурно-шефской работой на селе в современных условиях . . .	64
<i>К 125-летию со дня рождения И. Я. Франко</i>	
Сарбей В. Г., Шевченко С. М. О некоторых аспектах исторических взглядов И. Я. Франко	75
* * *	
Томашевский А. А. (Каменец-Подольский). Деятельность Компартии Украины по промышленному развитию пограничных округов республики (1926—1929 гг.)	82
Забарко Б. М. Страница истории международного антивоенного движения	92
Скржинская М. В. Из истории Скифии VI—V ст. до н. э.	99

Трибуна молодого автора

Бойко В. В. (Харьков). Становление и развитие советско-болгарских связей в области высшего образования (1944—1948 гг.)	107
--	-----

В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ИСТОРИИ

Оробинский П. Д. (Харьков). Из опыта работы опорной кафедры истории КПСС Харьковского госуниверситета	111
---	-----

НАШ КАЛЕНДАРЬ

Голубова Г. Г. Видный деятель Коммунистической партии и Советского государства (К 80-летию со дня рождения Л. Р. Корнильца)	119
---	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Бугай Н. Ф. (Москва). К изучению проблемы революционных комитетов периода гражданской войны	122
Ульянич В. И. Партийное руководство социалистическими преобразованиями на селе в западных областях УССР в 1939—1941 гг.	130

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Рецензируем Очерки истории областных партийных организаций Украины

Василенко В. К. Очерки истории Кировоградской областной партийной организации	140
---	-----

* * *

Санцевич А. В. Рабочий класс СССР в условиях развитого социализма . . .	142
Гудзенко П. П., Кульчицкий С. В. За щастя оновленої землі	143
Гаврилюк А. Е., Стафийчук И. П. Нариси з історії Північної Буковини . . .	144
Петров В. И. (<i>Москва</i>). М. І. Супруненко. Боротьба трудящих України проти денікінщини	147
Мусиенко В. В., Солдатенко В. Ф., Н. М. Якупов. Революция и мир	149
Лысенко Н. Н. Г. Я. Сергієнко. Декабристи і Шевченко	150
Смолий В. А. Н. А. Мохов. Дружба ковалась веками	151
Уткин А. И. М. М. Болдижар. Антинародна діяльність уніатської церкви . .	152

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

В Президиуме Верховного Совета СССР	155
Чивец А. В., Григоренко В. Г. Расширенный пленум Научного совета «История исторической науки» при Отделении истории АН СССР	155
Гонтарь А. В. Всесоюзная научная конференция по проблемам экономической политики переходного периода в СССР	156
Плохая Д. С. О заседании Координационного совета	157
Румянцева В. В. Межреспубликанская научная конференция молодых ученых в г. Фрунзе	159
Божук Г. В. (<i>Ужгород</i>). Проведение Дней дружбы двух братских вузов . . .	159
Пинчук Ю. А. Защита докторской диссертации Г. И. Ваневым	160

XXVI з'їзд КПРС. Актуальні проблеми комуністичного будівництва

Л. Ю. БЕРЕНШТЕЙН (Київ)

XXVI З'ЇЗД КПРС ПРО РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Головною сферою діяльності людини є матеріальне виробництво. Економіка, підкреслював В. І. Ленін, зачіпає «...найглибші основи людського життя сотень мільйонів людей...»¹.

За роки Радянської влади в нашій країні досягнуто великих успіхів у розвитку економіки. Це дало можливість істотно підвищити добробут народу. Закономірний зв'язок соціалізму з зростанням добробуту народу глибоко обґрунтований в працях класиків марксизму-ленінізму, які виходили з того, що всебічний і гармонійний розвиток людини можливий лише в умовах звільнення її від матеріальної нужди. Соціалізм і неухильне підвищення матеріального і культурного рівня життя людей нероздільні.

На кожному етапі соціалістичного і комуністичного будівництва партія визначає головні напрями розвитку суспільства, його економіки. XXVI з'їзд КПРС, виходячи з економічної стратегії в сучасних умовах, визначив головне завдання одинадцятої п'ятирічки. Воно полягає «...в забезпеченні дальшого зростання добробуту радянських людей на основі сталого, поступального розвитку народного господарства, прискорення науково-технічного прогресу і переведення економіки на інтенсивний шлях розвитку, більш раціонального використання виробничого потенціалу країни, всемірної економії всіх видів ресурсів та поліпшення якості роботи»².

Незмінна програмна вимога все в ім'я людини, все для людини була і є вихідним пунктом партійного, політичного підходу до економіки. Плани дальшого підвищення добробуту народу, які накреслені КПРС на одинадцять п'ятирічку і 80-і роки в цілому, охоплюють поліпшення всіх сторін життя радянських людей — споживання і житло, культуру і відпочинок, умови праці і побуту. Питому вагу фонду споживання в національному доході передбачається підвищити в 1985 р. до 77,3% проти 75,3% в 1980 р. Істотно зростуть суспільні фонди споживання, збільшиться мінімальний розмір пенсій за віком та по інвалідності робітникам, службовцям, членам колгоспів, а також будуть здійснені інші заходи по дальшому поліпшенню соціального забезпечення населення. Посилиться державна допомога сім'ям, які мають дітей. Намічено приступити до підвищення мінімальної заробітної плати до 80 крб. на місяць, ставок і окладів робітників і службовців³. Те-

¹ Ленін В. І. Промова на I Всеросійському з'їзді рад народного господарства 26 травня 1918 р. — Повне збір. творів, т. 36, с. 356.

² Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 163.

³ Там же, с. 53.

пер, як вважає ЦК КПРС, на перший план висувається завдання поліпшити постачання населенню продовольства, а також промислових товарів широкого вжитку. Хоч протягом останніх п'ятирічок виробництво продуктів харчування збільшилось, труднощі з постачанням населенню продовольства, як вказувалось на XXVI з'їзді партії, все ще мають місце⁴.

Партія і Радянський уряд вживали і вживають заходів до забезпечення населення країни продовольчими товарами за рахунок як внутрішніх ресурсів, так і зовнішньої торгівлі. З метою радикального розв'язання проблеми визнано необхідним розробити спеціальну продовольчу програму, яка має забезпечити значне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. «Основою продовольчої програми, — як відзначив XXVI з'їзд КПРС, — є **дальше піднесення сільського господарства**»⁵. Саме сільському господарству належить особлива роль у якнайповнішому задоволенні постійно зростаючих матеріальних потреб радянського народу.

В сільському господарстві створюється близько однієї п'ятої національного доходу. Воно дає понад 30% доходної частини бюджету, на нього припадає понад 14% валового суспільного продукту. Продукти полів і ферм та промислові товари, виготовлені з них, становлять понад 70% роздрібного товарообороту державної і кооперативної торгівлі, майже три чверті фонду народного споживання виробляються на селі⁶. Оцінюючи роль сільського господарства у житті суспільства, К. Маркс відзначав, що виробництво продуктів харчування є найпершою умовою життя безпосередніх виробників і всякого виробництва взагалі⁷. В. І. Ленін вказував, що без стабільної продовольчої бази неможливе ніяке господарське будівництво⁸.

Головні напрями аграрної політики КПРС на етапі розвинутого соціалізму визначені беззастережно (1965 р.) Пленумом партії. Дальший розвиток і конкретизацію вони отримали в рішеннях XXIII—XXV з'їздів КПРС, наступних Пленумів ЦК партії. Основні завдання в галузі сільського господарства на одинадцяту п'ятирічку були накреслені в рішеннях липневого (1978 р.) Пленуму ЦК КПРС і XXVI з'їзду партії. **«У сільському господарстві, — вказано в «Основних напрямках», — добитися динамічного розвитку і зростання ефективності всіх галузей, збільшення виробництва і підвищення якості продукції. Продовжити курс на всемірну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва»**⁹.

Партія визначила шляхи здійснення накреслених планів на 1981—1985 рр. і на період до 1990 р. Вони полягають у тому, щоб «з'єднати воедино питання розвитку сільського господарства і обслуговуючих його галузей промисловості, заготівель, зберігання, транспортування і переробки сільськогосподарської продукції, питання розвитку харчової індустрії і торгівлі продовольчими товарами... Цей агропромисловий, продовольчий комплекс повинен і плануватись, і фінансуватись, і управлятись як єдине ціле, забезпечуючи високі кінцеві результа-

⁴ Див.: Там же, с. 54.

⁵ Там же.

⁶ Підраховано за кн.: Народное хозяйство СССР в 1979 году. М., 1980, с. 220, 405, 458—459.

⁷ Див.: Маркс К. Капітал. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. II, с. 170.

⁸ Див.: Ленін В. І. VIII Всеросійський з'їзд Рад 22—29 грудня 1920 р. — Повне збр. творів, т. 42, с. 141.

⁹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 194.

ти»¹⁰. Здійсненню продовольчої програми наша партія приділяє одне з центральних місць в усій політичній та організаторській роботі¹¹.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР визнали необхідним здійснити розробку продовольчої програми по кожній республіці, краю, області з тим, щоб вона увійшла органічною складовою частиною до планів на 1981—1985 рр. і на перспективу до 1990 р. Встановлені конкретні строки її розробки. В її основу покладені «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року»¹².

Отже, розв'язання продовольчої програми обумовлено розвитком агропромислового комплексу, який являє собою виробничо-економічну сукупність галузей народного господарства країни, які забезпечують населення продуктами харчування, а промисловість — сільськогосподарською сировиною. До його складу входять: а) галузі, що забезпечують розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства; б) безпосередньо сільськогосподарське виробництво; в) галузі, які забезпечують заготівлю, збереження, переробку, транспортування і реалізацію сільськогосподарської сировини. Всі складові агропромислового комплексу органічно зв'язані між собою.

З'їзд КПРС вказав, що для успішної реалізації продовольчої програми необхідно забезпечити єдине планування, пропорціональний і збалансований розвиток агропромислового комплексу, значне зміцнення його матеріально-технічної бази, вдосконалення економічних зв'язків між галузями, організацію чіткої їх взаємодії по збільшенню сільськогосподарської продукції, поліпшенню її збереження, транспортування, переробки і доведення до споживача. Партія, її Центральний Комітет надають виключного значення розвитку агропромислового комплексу. Свідченням цього є те, що на його розвиток і вдосконалення в одинадцятій п'ятирічці виділено майже третину всіх капітальних вкладень у народне господарство¹³.

У зв'язку з прискоренням інтенсифікації та переведенням сільського господарства на індустріальну основу КПРС і Радянський уряд приділяють постійну увагу розвитку тих галузей промисловості, які постачають селу машини й механізми, паливо, мастила, будівельні матеріали, мінеральні добрива, хімічні засоби захисту рослин, продукти мікробіологічного синтезу (антибіотики, ферменти, вітаміни) та ін. Основні напрями технічного переозброєння сільського господарства на новій технічній основі визначив жовтневий (1968 р.) Пленум ЦК КПРС. Він визнав за необхідне забезпечити дальший розвиток виробничих потужностей тракторного, сільськогосподарського і меліоративного машинобудування шляхом реконструкції існуючих і будівництва нових заводів, а також вдосконалення устаткування, технологічних процесів, організації виробництва і праці у цих галузях машинобудування¹⁴.

ЦК партії приділяв велику увагу виконанню рішень жовтневого (1968 р.) Пленуму. Капіталовкладення на приріст виробничих потужностей у вказаних галузях машинобудування збільшуються з року в рік. Якщо у 1966—1970 рр. вони становили 17,8 млрд. крб., то у 1971—1975 рр. — 32,6 млрд. карбованців. При цьому на розвиток вироб-

¹⁰ Брежнев Л. І. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС 21 жовтня 1980 року. Постанова Пленуму ЦК КПРС. К., 1980, с. 7.

¹¹ Див.: Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 28.

¹² Там же.

¹³ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 137—138.

¹⁴ Див.: Ленинская аграрная политика КПСС. Сборник важнейших документов (март 1965 г. — июль 1978 г.). М., 1978, с. 33.

ництва тракторів, автомобілів, устаткування для сільського господарства і сільськогосподарських машин (по галузі «Машинобудування») капіталовкладення зросли відповідно з 2,2 млрд. крб. до 5,2 млрд. крб., на розвиток виробництва мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин — з 5,9 до 9,5 млрд. карбованців¹⁵.

З 1966 по 1980 рік колгоспи і радгоспи країни одержали майже 5 млн. тракторів, понад 3 млн. вантажних і спеціалізованих автомобілів, 1440 тис. зернозбиральних комбайнів, значну кількість машин для тваринництва і кормовиробництва, понад 750 млн. т мінеральних добрив¹⁶. В одинадцятій п'ятирічці сільському господарству країни буде поставлено 1870 тис. тракторів, 1450 тис. вантажних автомобілів, 600 тис. зернозбиральних комбайнів та іншу сільськогосподарську техніку¹⁷.

Отже, динамічний розвиток галузей промисловості, які постачають селу техніку, мінеральні добрива та інше, є важливою передумовою розвитку сільського господарства, яке є центральною ланкою агропромислового комплексу. При цьому збільшується виробництво нових, високопродуктивних тракторів, комбайнів, комплексу сільськогосподарських машин.

Після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС створено і освоєно понад 25 моделей нових тракторів, 600 назв інших високопродуктивних і ефективних сільськогосподарських машин. На полях колгоспів і радгоспів з'явилися потужні трактори К-700, К-701, Т-150К, комбайни «Нива», «Колос», «Сибиряк». Середня потужність трактора у 1979 р. у порівнянні з 1965 р. зросла у 1,4 раза. Технічно переозброюється тваринництво. Середньорічний обсяг поставок машин і устаткування для цієї галузі господарства нині перевищує у вартісному виразі один мільярд карбованців¹⁸. Свідченням тієї уваги, яку приділяє партія технічному озброєнню тваринництва, є створення спеціального Міністерства машинобудування для тваринництва і кормовиробництва.

На дальший розвиток виробничих потужностей тракторного, сільськогосподарського і меліоративного машинобудування спрямовані заходи, визначені постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому розвитку комплексної механізації сільськогосподарського виробництва і оснащенню сільського господарства високопродуктивною технікою» і «Про заходи по збільшенню виробництва у 1981—1985 роках високопродуктивної техніки для кормовиробництва і кормоприготування, комплексної механізації робіт на тваринницьких фермах і у птахівництві» (липень 1978 р.). У цих постановках вказано, що в одинадцятій п'ятирічці на розвиток виробничої бази підприємств Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування виділяється 5,5 млрд. крб., а підприємств Міністерства машинобудування для тваринництва — і кормовиробництва — понад 1,7 млрд. карбованців¹⁹.

ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР поставили завдання: на основі зміцнення виробничих потужностей, впровадження прогресивних технологій забезпечити всебічне підвищення технічного рівня і продуктивності тракторів і сільськогосподарських машин, значного збільшен-

¹⁵ Курсом мартовского Пленума. М., 1975, с. 293—294, 296.

¹⁶ Підраховано автором за кн.: Курсом мартовского Пленума, с. 21; Народное хозяйство СССР в 1979 г., с. 236, 261.

¹⁷ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 199.

¹⁸ Боголюбов К. М. Верным курсом. М., 1980, с. 149—150.

¹⁹ Ленинская аграрная политика КПСС, с. 115—118.

ня виробництва машин і устаткування для механізації робіт у тваринництві та кормовиробництві.

Велику увагу розвитку сільськогосподарського машинобудування приділив жовтневий (1980 р.) Пленум ЦК КПРС. У промові товариша Л. І. Брежнєва вказувалося на найсерйозніші нарікання як на технічний рівень, так і якість машин, що випускаються. «У новій п'ятирічці треба, просто необхідно,— підкреслив товариш Л. І. Брежнєв,— створити і почати випуск такого просапного трактора і такого зернового комбайна, які за своїми характеристиками відповідали б найвищим сучасним вимогам. Це дало б можливість зробити великий крок вперед у підвищенні ефективності сільського господарства.

Надаючи величезного значення сільськогосподарському машинобудуванню, Політбюро ЦК КПРС вжило заходів для зміцнення керівництва галуззю. В Центральному Комітеті утворено Відділ сільськогосподарського машинобудування»²⁰.

Ведення інтенсивного сільського господарства передбачає широке використання електрики, зростання енергоозброєності праці трудівників колгоспних і радгоспних господарств. Враховуючи це, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли у січні 1979 р. постанову «Про заходи по дальшому розвитку електрифікації сільського господарства». Передбачено довести у 1985 р. використання електроенергії на селі до 170—190 млрд. квт.-год., збільшити у 1981—1985 рр. енергоозброєність праці у сільськогосподарському виробництві у 1,6—1,8 рази і витрати електрики на комунально-побутові потреби на одного сільського жителя — в 1,8—2 рази²¹.

Вказані завдання знайшли конкретизацію в «Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року». Завдання підприємств тракторного і сільськогосподарського машинобудування у вісімдесятих роках спрямовуються на дальше зростання виробництва потужних тракторів типів К-700, Т-150 та інших, а також всього комплексу машин та знарядь до них; розвиток потужностей й організацію виготовлення необхідного набору високопродуктивних машин для впровадження індустріальних технологій у землеробство. Вони передбачають розробку конструкцій і налагодження випуску потужного просапного трактора і високопродуктивного зернозбирального комбайна, які б відповідали за своїми техніко-економічними показниками сучасним вимогам; збільшення виробництва протизерозійної техніки, машин для овочівництва, садівництва, виноградарства і вирощування лікарських культур, малогабаритних тракторів з набором знарядь. Серед цих завдань важливе місце посідає організація випуску самохідних валкових жаток; розширення виробництва комбінованих ґрунтообробних і посівних машин, а також машин і знарядь з активними робочими органами; налагодження виготовлення нових високопродуктивних машин і устаткування, необхідних для підготовки і внесення в ґрунт твердих і рідких мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, а також зерноочисних, зерноочисно-сушильних агрегатів і комплектів високої продуктивності.

Підприємства машинобудування для тваринництва і кормовиробництва мають збільшити випуск комплексів вискоефективних машин і устаткування, які забезпечують впровадження прогресивних технологічних процесів заготівлі, приготування і роздачі кормів, утримання і впрошування худоби і птиці, а також устаткування для прісноводного

²⁰ Брежнєв Л. І. Промова на Пленумі Центрального Комітету КПРС. 21 жовтня 1980 року. Постанова Пленуму ЦК КПРС, с. 9—10.

²¹ Рад. Україна, 1979, 15 січ.

рибництва; значно розширити виробництво самохідних кормобизиральних машин; передбачити розвиток виробничих потужностей і збільшення випуску машин підвищеної продуктивності, вантажопідйомності та прохідності для внесення в ґрунт органічних добрив, транспортних засобів збільшеної місткості для перевезення зеленої кормової маси, високопродуктивних навантажувальних засобів, а також устаткування для первинної обробки, охолодження і зберігання молока на фермах²². У документах XXVI з'їзду партії звернута увага на необхідність більш цілеспрямовано вирішувати завдання підвищення довговічності і надійності машин і устаткування, які поставляються селу.

Зміцнення виробничих потужностей, впровадження прогресивних технологій у галузях промисловості, які є важливою частиною агропромислового комплексу, сприяє неухильному збільшенню виробництва тракторів, автомобілів, сільськогосподарських машин, мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин тощо. На цій основі відбувається зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства.

Принципово важливе значення має настанова про важливість і необхідність підвищення ефективності і якості сільськогосподарського виробництва. «Ми й далі будемо виділяти селу великі фінансові і матеріальні ресурси, продовжувати планомірне переведення цієї галузі на індустріальну основу, — вказується у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії. — Але центр ваги тепер — і це відмітна особливість аграрної політики у 80-ті роки — переноситься на віддачу від капіталовкладень, зростання продуктивності сільського господарства, на поглиблення і вдосконалення його зв'язків з усіма галузями агропромислового комплексу»²³. Йдеться про те, щоб кошти, мінеральні добрива, техніка, які виділяються, використовувались в колгоспах і радгоспах по-господарському, давали максимальну віддачу.

У своїй аграрній політиці КПРС виходить з того, що головним змістом індустріалізації сільського господарства є якісне перетворення його провідних галузей — землеробства і тваринництва — за типом крупної машинної індустрії, перетворення сільськогосподарської праці у різновидність праці індустріальної. Мова йде, таким чином, про створення високоінтенсивного сільськогосподарського виробництва, яке базується на комплексній механізації і автоматизації виробничих процесів.

Разом з тим, як вказував В. І. Ленін, «...велика машинна індустрія в землеробстві ніколи не відзначатиметься *всіма* тими рисами, які вона має в промисловості»²⁴. Це зв'язано з особливостями суспільного відтворення у сільському господарстві, зумовленими біологічними факторами вирощування сільськогосподарських культур і порід худоби, а також з впливом факторів економічного і соціального характеру. Тому, незважаючи на зростаючий рівень технічної озброєності праці і усупільнення виробництва, сільське господарство не зможе не зберегти ряду специфічних рис, які відрізняють його від промисловості. Це враховується Комуністичною партією у здійсненні своєї аграрної політики, зокрема у здійсненні комплексу заходів по хімізації та меліорації сільського господарства.

КПРС розглядає хімізацію як могутній засіб інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Внесення мінеральних добрив, застосування хімікатів для захисту рослин від шкідників і хвороб, за-

²² Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 187—188.

²³ Там же, с. 55.

²⁴ Ленін В. І. Аграрне питання і «критики Маркса». — Повне зібр. творів, т. 5, с. 130.

стосування дефоліантів, стимуляторів росту сільськогосподарських культур, різноманітних препаратів і кормових надбавок, полімерних матеріалів і виробів та інше сприяє підвищенню родючості ґрунтів, підвищенню врожайності сільськогосподарських культур, продуктивності тваринництва.

Особливо великий ефект дає застосування мінеральних добрив. Саме вони дають найбільш відчутну добавку у врожаї. Партія враховує це і вживає заходів до збільшення виробництва мінеральних добрив, розширення поставок туків сільському господарству. Передбачено, що у 1985 р. поставки сільському господарству мінеральних добрив становитимуть не менше як 115 млн. т в умовних одиницях, хімічних кормових добавок — 5 млн. т і високоефективних засобів захисту рослин — 650—680 тис. тонн²⁵.

Велику роль у підвищенні ефективності використання засобів хімізації відіграє створення в серпні 1979 р. об'єднання «Союзсільгоспхімія». У її відання передані підприємства і організації, які здійснюють агрохімічне обслуговування села, — агрохімоб'єднання, агрохімтрести, агрохімлабораторії, районні агрохімічні центри, механізовані загони та інші підрозділи, а також об'єкти виробничо-технічної служби, науково-дослідні та проектні установи.

Зосередження в єдиному комплексі засобів, які мають сучасна наука і виробництво для хімізації сільського господарства, дозволяє підвищити ефективність агротехнічної служби, поліпшити якість вироблюваних мінеральних добрив та інших хімічних засобів, скоротити їх втрати і в кінцевому рахунку, добитися дальшого зростання врожайності й валових зборів сільськогосподарських культур, підвищення продуктивності тваринництва. XXVI з'їзд КПРС вказав на важливість і необхідність підвищення відповідальності агрохімічної служби за ефективне застосування мінеральних добрив, вапнистих матеріалів, хімічних засобів захисту рослин. Передбачено більш широке впровадження способів локального внесення добрив²⁶.

Відповідно до рішень XXVI з'їзду партії ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи по зміцненню матеріально-технічної бази агрохімічної служби і підвищення ефективності хімізації сільського господарства у 1981—1985 роках» (квітень 1981 р.). У ній передбачено комплекс заходів по розвитку виробничої бази служби хімізації системи «Союзсільгоспхімія», колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств і забезпечення на цій основі зменшення втрат засобів хімізації на шляху слідування від заводу до поля і підвищення віддачі від їх застосування²⁷.

Цілям інтенсифікації сільськогосподарського виробництва служать і меліорація земель. Її значення полягає в тому, що вона сприяє підвищенню родючості ґрунтів, протидіє несприятливим погодно-кліматичним умовам, створює надійну основу для одержання високих і сталих врожаїв.

За три п'ятирічки, що минули після травневого (1966 р.) Пленуму ЦК КПРС, на якому була прийнята довгострокова програма меліорації в нашій країні, площі осушених і зрошуваних земель зросли вдвічі і досягли 35 млн. гектарів. Це 10% ріллі і насаджень. У 1980 р. з них було одержано понад третину валової продукції землеробства. Кожний осушений гектар дав в середньому в 1,5 раза, а зрошуваний — у 5,5 раза продукції більше, ніж не меліорований. У країні за

²⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 198.

²⁶ Там же.

²⁷ Рад. Україна, 1981, 10 квіт.

15 років майже три чверті приросту продукції землеробства одержано за рахунок меліорованих площ²⁸.

XXVI з'їзд КПРС вказав на важливість і необхідність підвищення технічного рівня і якості водогосподарського будівництва, забезпечення комплексного проведення робіт по меліорації земель та їх сільськогосподарському освоєнню. В одинадцятій п'ятирічці тільки за рахунок державних капіталовкладень має бути введено в експлуатацію 3,4—3,6 млн. га зрошуваних і 3,7—3,9 млн. га осушених земель, обводнено в пустельних, напівпустельних і гірських районах 26—28 млн. га пасовищ²⁹.

На Україні в роки одинадцятої п'ятирічки триватиме будівництво Дунай-Дністровської зрошувальної системи, другої черги каналу Дніпро-Донбас. Почнеться будівництво третьої черги Північно-Кримського каналу і першої черги Приазовської зрошувальної системи. Буде введено в експлуатацію 500—510 тис. га зрошувальних і 640 — 680 тис. га осушених земель³⁰.

Про велике значення, яке КПРС і Радянський уряд надають меліорації, свідчить настанова з'їзду про початок підготовчих робіт по перекиданню частини стоку північних рік у басейн Волги, а також продовження наукових і проектних проробок по перекиданню частини вод сибірських рік у Середню Азію і Казахстан.

На основі меліорації створюються зони гарантованого виробництва бавовни, пшениці, рису, кукурудзи, овочів та інших культур. У Поволжі, на півдні України, Північному Кавказі, у Молдавії формуються райони товарного виробництва зерна.

З'їзд вказав на необхідність підвищення ефективності використання земель (особливо меліорованих), машин, добрив, кормів, збільшення врожайності всіх культур. Про це свідчать і планові завдання виробництва сільськогосподарської продукції у 1981—1985 роках. В одинадцятій п'ятирічці середньорічне виробництво сільськогосподарської продукції має зрости на 12—14% і продуктивність праці в суспільному господарстві на 22—24%. Заплановано довести середньорічне виробництво зерна до 238—243 млн. т, у тому числі зернобобових культур до 12—13 млн. т; бавовни-сирцю — до 9,2—9,3 млн. т; м'яса у забійній вазі — до 17,5 млн. т; молока до 97—99 млн. т; яєць — не менш як до 72 млрд. штук і вовни — до 470—480 тис. тонн³¹.

У документах XXVI з'їзду КПРС вказано, що вирішальна роль у розв'язанні завдань збільшення сільськогосподарської продукції належить колгоспам і радгоспам. Незважаючи на те, що чисельність колгоспів зменшилась з 36,6 тис. у 1965 р. до 26 тис. у 1979 р. вони відіграють велику роль у розвитку сільськогосподарського виробництва. Якщо в 1965 р. валова продукція колгоспів СРСР становила 35,5 млрд. крб., то в 1979 р. — 42,7 млрд. карбованців³². З року в рік зростає питома вага радгоспів у виробництві сільськогосподарської продукції. Їх чисельність збільшилась з 11 681 у 1965 р. до 20 767 у 1979 р. Відповідно їх валова продукція зросла з 20,6 млрд. крб. до 44,6 млрд. карбованців³³.

Характерним є й те, що у рамках агропромислового комплексу, при зберіганні вирішальної ролі колгоспів і радгоспів у розвитку сіль-

²⁸ Известия, 1981, 7 июня.

²⁹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 198.

³⁰ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України, с. 110.

³¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 194—195.

³² Народное хозяйство СССР в 1975 году. М., 1976. с. 285.

³³ Народное хозяйство СССР в 1979 году, с. 301.

ського господарського виробництва, діють також міжгосподарські підприємства і організації. Питома вага їх продукції зростає. У 1979 р. їх налічувалося 9287. Вони об'єднували 146 729 колгоспів, радгоспів та інших державних і кооперативних підприємств і організацій. У складі міжгосподарських організацій діяло 17 тис. промислових підприємств і виробництв. Чимало з них переробляли сільськогосподарську продукцію. Зокрема, у 1979 р. підприємства і виробництва виробили 75,6 млн. банок консервів, 1,6 тис. т льоноволокна³⁴.

XXVI з'їзд КППРС вказав, що виконання завдань динамічного розвитку сільського господарства може бути досягнуте тільки на основі міжгосподарської кооперації і агропромислової інтеграції.

У виконанні величезних завдань розвитку сільського господарства велика роль належить хліборобам Радянської України. «Перед республікою,— вказав у доповіді на XXVI з'їзді Компартії України товариш В. В. Щербицький,— поставлено дуже відповідальне завдання — довести середньорічні валові збори зерна до 51—52 мільйонів тонн, тобто збільшити порівняно з десятою п'ятирічкою на 8—9 мільйонів тонн... Друге, не менш важливе завдання полягає в тому, щоб довести середньорічні збори цукрових буряків до 56—57 мільйонів тонн, а виробництво цукру в 1985 році — до 6,6—6,8 млн. тонн... У новій п'ятирічці належить також забезпечити значне зростання виробництва і заготівель соняшнику, льону, картоплі, овочів, фруктів, винограду та інших культур»³⁵. Виробництво м'яса в забійній вазі, відповідно з рішенням липневого (1981 р.) пленуму ЦК Компартії України, має досягти 3,9—4,1 млн. т, молока — 22,5—23 млн. тонн³⁶.

Важливі завдання перед республіканською партійною організацією поставив товариш Л. І. Брежнев 9 травня 1981 р. під час зустрічі з керівниками Української РСР. Він відзначив, що парторганізації України і всі трудівники сіл республіки активно включились у змагання за виконання накреслень XXVI з'їзду КППРС в галузі сільського господарства, і високо оцінив роботу ЦК Компартії України по розробці цільової програми підвищення продуктивності тваринництва і планів збільшення виробництва зерна, мета якої — забезпечити щорічну продажу державі більше мільярда пудів хліба.

Вже в першому році одинадцяті п'ятирічки хлібороби України зобов'язалися збільшити обсяг валової продукції проти середньорічного виробництва в десятий п'ятирічці на 11,6%, урожайність зернових — до 31—32 центнерів, цукрових буряків — 312, картоплі — 142, овочів — 156 центнерів з гектара, продати державі 50510 тис. т цукрових буряків, 2254 тис. т соняшнику, 3247 тис. т картоплі, 5015 тис. т овочів, 1755 тис. т фруктів і ягід, 759 тис. т винограду, 3805 тис. т м'яса (в живій вазі), 14083 тис. т молока, 9570 млн. штук яєць³⁷.

Відповідно з настановою з'їзду про те, що тваринництво є ударним фронтом, трудівники сільського господарства України розгорнули роботу по створенню надійної кормової бази, поліпшенню якості кормів за рахунок збільшення вмісту білка, раціональне використання зернофуражу, вдосконалення племінної справи, зростання поголів'я худоби, підвищення її продуктивності. Важливе значення має активне впровадження схвалених ЦК КППРС і ЦК Компартії України ініціатив працівників сільського господарства Черкаської,

³⁴ Там же, с. 292—293.

³⁵ Матеріали XXVI з'їзду Компартії України, с. 28—29.

³⁶ Рад. Україна, 1981, 24 лип.

³⁷ Рад. Україна, 1981, 23 січ.

Дніпропетровської, Кримської і Херсонської областей по збільшенню виробництва і продажу державі продуктів тваринництва в одинадцятій п'ятирічці³⁸.

Істотним джерелом поліпшення забезпечення населення продовольством, а промисловості — сировиною є підвищення якості сільськогосподарської продукції. У цьому напрямі на Україні зроблено чимало. Останніми роками поширився досвід Львівської обласної парторганізації по створенню комплексної системи управління якістю сільськогосподарської продукції. Дальший розвиток ця система дістала в Дніпропетровській області, де на великих площах застосовуються прогресивні технології вирощування кукурудзи, сояшнику, сої, овочів, фруктів, потоково-цехова система в молочному тваринництві, впровадження індустріальних методів виробництва і приготування кормів. При обкомі і райкомах партії створено комісії по управлінню якістю праці і продукції, в колгоспах і радгоспах — штаби, а в бригадах і на фермах — пости якості. Досвід організаторської і політичної роботи Дніпропетровської обласної партійної організації по мобілізації трудящих на підвищення якості сільськогосподарської продукції схвалений Центральним Комітетом КПРС³⁹.

У здійсненні заходів по піднесенню ефективності аграрного сектора нашої економіки провідна роль належить сільським райкомам партії. Більшість з них уміло спрямовують зусилля хліборобів на використання внутрішніх ресурсів кожного господарства, додержання режиму економії, скорочення затрат, підвищення рентабельності всіх галузей сільськогосподарського виробництва. Це переконливо видно на прикладі Менського райкому партії Чернігівської області, Чорнобаївського — Черкаської та Нижньогірського — Кримської областей, організаторську і політичну роботу їх по виконанню завдань розвитку сільського господарства схвалив ЦК Компартії України⁴⁰.

У виконанні сучасної аграрної політики КПРС беруть активну участь Ради народних депутатів. Третя сесія Верховної Ради Української РСР десятого скликання зобов'язала Ради народних депутатів, їх виконавчі комітети забезпечити послідовне здійснення продовольчої програми на основі дальшого розвитку сільського господарства, зосередити зусилля трудівників села на підвищенні родючості ґрунтів, значному піднесенні культури землеробства, зміцненні кормової бази та прискоренні темпів виробництва, зокрема за рахунок підвищення врожайності кукурудзи, м'яса, молока та іншої продукції, на виконанні всіма господарствами планів і зобов'язань перед державою, посиленні боротьби з втратами сільськогосподарської продукції, поліпшенні її транспортування, зберігання і переробки⁴¹.

Питання розвитку сільськогосподарського виробництва знаходиться в тісному взаємозв'язку з своєчасною переробкою його продукції. Це є сферою тих галузей, які становлять складову частину агропромислового комплексу. Переробкою сільськогосподарської продукції у певній мірі займаються міжгосподарські підприємства і організації. Але в основному це здійснюють підприємства харчової, борошно-круп'яної і комбікормової промисловості.

В СРСР діє 8241 підприємство харчової і 1003 підприємства борошно-круп'яної і комбікормової промисловості. Вони переробляють значну кількість сільськогосподарської продукції. При цьому не-

³⁸ Рад. Україна, 1981, 6 черв.

³⁹ Комуніст України, 1980, № 7, с. 20.

⁴⁰ Там же, с. 20--21.

⁴¹ Рад. Україна, 1981, 6 черв.

ухильно зростають темпи її виробництва. Так, з 1970 по 1975 рік зросли темпи росту обсягу продукції по галузях харчової промисловості: харчосмакової на 39%, цукрової — 35, м'ясної і молочної — 44, хлібопекарної — 25, борошно-круп'яної і комбікормової — на 72%. Виробництво консервів зросло з 7 078 млн. банок у 1965 р. до 14 146 млн. банок у 1979 р.⁴² Підприємства харчової промисловості Української РСР у 1979 р. виробили 5 млн. 935 тис. т цукру, 2 млн. 223 тис. т м'яса, 672,2 тис. т ковбасних виробів, 348 тис. т тваринного масла, 3 995 тис. банок консервів⁴³.

Враховуючи значні потенціальні можливості підприємств харчової промисловості, XXVI з'їзд КПРС встановив, що в одинадцятій п'ятирічці вони повинні збільшити випуск продукції на 23—26%⁴⁴. При цьому визнано за необхідне поліпшити використання сільськогосподарської сировини, широко застосовувати методи прямої екстракції у виробництві олії, асептичного способу консервування плодів і овочів, комплексно-механізованих ліній у м'ясній і молочної промисловості, способів безтарного і контейнерного перевезення сировини і продукції. Буде здійснюватися перехід переробної промисловості на приймання худоби, молока, плодів і овочів у місцях їх виробництва і вивезення транспортом заготівельників. З метою кращої обробки і зберігання сільськогосподарської продукції забезпечуватиметься комплексний розвиток холодильної промисловості.

За роки п'ятирічки має збільшитися виробництво борошна вищого сорту приблизно на 24—27%, комбікормів на державних промислових підприємствах — на 13—15%, білково-вітамінних добавок — у 2 рази. Заплановано ввести в дію зернові елеватори загальною місткістю 20 млн. тонн⁴⁵.

Переробкою сільськогосподарської сировини займається і чимало підприємств легкої промисловості. В 1979 р., наприклад, ці підприємства виробили 2500 тис. т бавовни-волокна, 4510 тис. т бавовняного насіння, 1623 тис. т бавовняної пряжі, 450 тис. т м'ясної продукції⁴⁶. У роки одинадцятій п'ятирічки в легкій промисловості обсяг виробництва продукції має збільшитися на 18—20%. Буде нарощуватися випуск високоякісних товарів, які мають підвищений попит, насамперед різних видів бавовняних, шерстяних, лляних тканин та одягу з них⁴⁷.

Отже, XXVI з'їзд КПРС визначив головні напрями і конкретні завдання всіх складових частин агропромислового комплексу — промислових підприємств, які забезпечують колгоспно-радгоспне виробництво технікою, самого сільськогосподарського виробництва, галузей, які переробляють сільськогосподарську продукцію. В одинадцятій п'ятирічці відбудуться глибокі якісні зрушення в матеріально-технічній базі агропромислового комплексу, послідовне здійснення переходу до масового застосування високоефективних систем машин і технологічних процесів, що забезпечить комплексну механізацію і автоматизацію виробництва, технічне переозброєння всіх його складових частин. Це дасть змогу прискорити науково-технічний прогрес і перевести агропромисловий комплекс на інтенсивний шлях

⁴² Народное хозяйство СССР в 1979 г., с. 210, 216.

⁴³ Народное хозяйство УССР в 1979 г., с. 114.

⁴⁴ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 201.

⁴⁵ Там же.

⁴⁶ Народное хозяйство СССР в 1979 г., с. 200.

⁴⁷ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 191.

розвитку, повніше використовувати його потенціальні ресурси і виробничі можливості.

Втілення в життя завдань дальшого піднесення сільського господарства і всього агропромислового комплексу, визначених XXVI з'їздом КПРС, сприятиме надійному постачанню країни продовольством і сільськогосподарською сировиною. Воно забезпечить далі неухильне зміцнення соціальної основи розвинутого соціалістичного суспільства — союзу робітників, селян і інтелігенції, прискоренню процесу подолання відмінностей між містом і селом, становленню безкласової структури суспільства.

У ході здійснення накреслень XXVI з'їзду партії ще переконливіше розкриються велика життєва сила соціалістичної системи ведення сільськогосподарського виробництва, її докорінні переваги перед капіталістичною.

Л. Е. Беренштейн

XXVI СЪЕЗД КПСС
О РАЗВИТИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

Резюме

В статье раскрыты основные направления и конкретные задачи развития агропромышленного комплекса в восьмидесятых годах, показана его роль в решении задач повышения жизненного уровня советского народа.

Методологія та методика історичних досліджень

М. Г. ІЩЕНКО (Київ).

ЗНАЧЕННЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ В СОЦІАЛІСТИЧНОМУ І КОМУНІСТИЧНОМУ БУДІВНИЦТВІ

XXVI з'їзд КПРС, який відкрив нові горизонти перед суспільством зрілого соціалізму, накреслив шляхи ефективної реалізації його величезних можливостей, приведення в дію всіх творчих сил радянського народу, поставив важливі завдання і щодо дальшого підвищення духовного потенціалу країни, наголосив на необхідності посилення уваги до питань формування нової людини. «Ми маємо,— зазначалося в Звітній доповіді ЦК партії, — великі матеріальні і духовні можливості для далі повнішого розвитку особи і будемо нарощувати їх надалі»¹.

Матеріали з'їзду, — зазначав член Політбюро ЦК КПРС, секретар ЦК товариш М. А. Суслов на Всесоюзному семінарі — нараді ідеологічних працівників у ЦК КПРС, — дають нові імпульси для дальшого розгортання досліджень у галузі філософії, політичної економії, наукового комунізму, в усіх сферах суспільних наук². У світлі рішень XXVI з'їзду КПРС суспільствознавці, зокрема історики, повинні приділяти більше уваги висвітленню ролі духовної культури в комуністичному будівництві. Адже у період розвинутого соціалізму завершується перебудова суспільних відносин на внутрішньо властивих новому ладові колективістських началах. Ця перебудова охоплює і матеріальну, і духовну сфери, весь уклад нашого життя³. Це закономірно, оскільки у вихованні «...всебічно розвинених і всебічно підготовлених людей, людей, які вміють все робити»⁴, а саме такими бачив В. І. Ленін будівників комуністичного суспільства, величезну роль відіграє духовна культура як концентрований вираз багатогранної соціальної творчості народу.

Класики марксизму-ленізму визначали культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створюваних людством у процесі суспільно-історичної практики, як творчу діяльність по їх виробництву, засвоєнню і застосуванню. Матеріальна і духовна культури взаємозв'язані і становлять складові частини цілісного суспільного утворення — культури суспільства на певному конкретному історичному етапі його розвитку. Культура відображає рівень цього розвитку, тобто адекватна рівневі технічного прогресу, виробничого досвіду і людських навиків, освіти і виховання, науки, літератури та мистецтва, характерові відповідних установ.

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 76.

² Радянська Україна, 1981, 21 квіт.

³ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 68.

⁴ Ленін В. І. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі. — Повне зібр. творів, т. 41, с. 31.

Духовна культура — це сукупність ідей і поглядів (політичних, правових, філософських, естетичних, етичних та ін.), необхідних для функціонування суспільства, набутих людьми знань і навиків, досягнень науки і мистецтва, моральних принципів і норм, що регулюють діяльність людей, їх поведінку, а також системи освіти, виховання, засоби масової інформації.

В основі функціонування всієї духовної культури лежить, як відомо, діяльність людей по виробництву духовних цінностей, їх зберіганню, розподілу і споживанню. Створення духовних цінностей здійснюється в сфері духовного виробництва. Ще в «Німецькій ідеології» К. Маркс і Ф. Енгельс вживали термін «виробництво» в значенні не лише як продукування матеріальних благ, але і як виробництво «ідей, уявлень, свідомості». У працях К. Маркса зустрічається й термін «виробництво мистецтва»⁵. Між матеріальним і духовним виробництвом існує найтісніший зв'язок. «Щоб дослідити зв'язок між духовним... і матеріальним виробництвом, насамперед необхідно розглядати саме це матеріальне виробництво не як загальну категорію, а в певній історичній формі»⁶. Духовне виробництво має ряд спільних моментів з виробництвом матеріальним. Зокрема, духовне виробництво, як і матеріальне, є цілеспрямованою діяльністю, в ньому також можна виділити предмет праці, сам трудовий процес і його остаточний продукт (результат). Особливістю його є те, що це переважно висококваліфікована інтелектуальна праця.

Будучи відображенням матеріального життя, духовна культура являє собою відносно самостійну сферу і справляє помітний вплив на суспільне буття, хоч і водночас зумовлюється ним. Їх взаємозумовленість має конкретно-історичний характер. Визначальним при цьому є питання про наступність у розвитку духовної культури, поєднання в ній класового і загальнолюдського. У класових суспільствах всі взаємозв'язані сторони духовної культури мають класовий характер і впливають на зміст та форми життєдіяльності людей, на їх свідомість, поведінку, взаємовідносини.

Класовий зміст духовної культури знаходить відображення в її ідеологічній основі. Таким чином, ідеологія — не просто складова частина культури, бодай навіть найважливіша, а її ядро, ідейна серцевина. Ідеологія, як свідчить суспільний досвід, являючи собою систему політичних, правових, моральних, філософських, художніх поглядів, надає культурі історичної й класової орієнтації, визначає її соціальну спрямованість. Так, у капіталістичному суспільстві ідейною основою панівної духовної культури є буржуазна ідеологія. Протистоять їй пролетарська ідеологія та інші елементи соціалістичної культури, що виникають у надрах капіталізму як духовна зброя пролетаріату і керованих ним трудящих мас у боротьбі за економічне, соціальне і духовне визволення.

Ідеологічною основою соціалістичної культури є науковий, комуністичний світогляд, соціалістична ідеологія робітничого класу, що забезпечує її цілісність, світоглядну однорідність, виражає її гуманно-класовий, демократичний характер. В умовах зрілого соціалістичного суспільства марксизм-ленінізм як ідеологія робітничого класу стає ідеологією всього народу. Духовна культура соціалістичного суспільства спрямована на задоволення духовних потреб трудящих, формування

⁵ См.: Маркс К. Введение.— Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., т. 46, ч. 1, с. 47.

⁶ Маркс К. Теорії додаткової вартості (IV том «Капіталу»). — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. 1, с. 261.

всебічно розвиненої особистості, розв'язання завдань комуністичного виховання мас.

К. Маркс і Ф. Енгельс спростували століттями насаджувані ідеологами панівних класів ілюзії, нібито культура несумісна з життям трудового народу, бо це специфічна духовна галузь, недосяжна його розумінню, яка розвивається лише інтелектуальною елітою. Основоположні думки К. Маркса і Ф. Енгельса про те, що маси знаходять у революційній теорії свою ідейну силу, а теорія стає матеріальним чинником, коли нею оволодівають маси, знайшли найяскравіше підтвердження в ході Великої Жовтневої соціалістичної революції, соціалістичного і комуністичного будівництва в СРСР та інших країнах соціалістичної співдружності.

Розвиваючи ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса, В. І. Ленін розглядав культуру, по-перше, як «суму», «запас» знань, досягнень науки і мистецтва, втілених у багатствах матеріальної і духовної культури, і, по-друге, як рівень, характер саме соціальної, в тому числі ідеологічної і політичної, діяльності людей⁷.

Духовна культура є відображенням найтипівіших для даного суспільства форм спілкування людей, способів їх взаємодії для досягнення суспільних і особистих цілей й здійснення ідеалів. Вона багатогранно розкриває можливості суспільства забезпечити необхідні умови для всебічного розвитку індивідів, їх талантів і здібностей. Отже, духовна культура виконує ряд важливих суспільних функцій. Недаремно, надаючи величезного значення культурному перетворенню суспільства, В. І. Ленін писав: «Пролетарська культура — комунізм»⁸.

У радянській історіографії є ряд праць, присвячених становленню і розвитку культури та її ролі в соціалістичному і комуністичному будівництві. Серед них слід виділити, насамперед, ґрунтовні дослідження М. П. Кіма⁹. Шляхи становлення і розвитку духовної культури та її носіїв аналізуються в колективній праці ленінградських авторів (керівники — В. С. Волков і О. О. Мухін) «Советская интеллигенция»¹⁰. Досліджуючи процес формування соціалістичного способу життя і роль у ньому Комуністичної партії, В. І. Касьяненко зупиняється на найважливіших аспектах культурної революції в нашій країні, характеризує значення культури в суспільному житті¹¹. Різні аспекти цієї ж проблеми висвітлюються в книгах А. І. Арнольдова¹², авторського колективу під керівництвом В. В. Косолапова і І. Ф. Надольного¹³, колективу соціологів СРСР та інших країн соціалістичної співдружності під редакцією Л. М. Архангельського¹⁴. Глибоко аналізуються саме в історичному аспекті процеси вдосконалення й активізації духовного життя в працях М. Т. Іовчука і Л. Н. Когана¹⁵ та групи авторів СРСР і Угорської Народної Республіки під редакцією В. Г. Антопенка і Д. Фар-

⁷ Детальніше про це див.: Іовчук М. Т., Коган Л. Н. Советская социалистическая культура: исторический опыт и современные проблемы. М., 1979.

⁸ Ленін В. І. М. І. Бухаріну. — Повне збір. творів, т. 51, с. 299.

⁹ Кім М. П. Коммунистическая партия — организатор культурной революции в СССР. М., 1955; его же. 40 лет советской культуры. М., 1957; его же. Коммунизм и культура. М., 1961; его же. Культурное творчество народных масс. М., 1970; его же. Братское сотрудничество республик в хозяйственном и культурном строительстве. М., 1971.

¹⁰ Советская интеллигенция. Краткий очерк истории (1917—1975 гг.). М., 1977.

¹¹ Касьяненко В. И. Роль КПСС в формировании социалистического образа жизни. М., 1979.

¹² Арнольдов А. И. Социалистический образ жизни и культура. М., 1976.

¹³ Социалистический образ жизни и проблемы воспитания личности. К., 1979.

¹⁴ Социализм и личность. М., 1979.

¹⁵ Іовчук М. Т., Коган Л. Н. Указ. соч.

каша¹⁶. З'явилося також ряд видань з даної теми, підготовлених літературознавцями, мистецтвознавцями і філософами.

Однак аналіз цих праць свідчить, що питання про роль і місце духовної культури в соціалістичному і комуністичному будівництві, особливо на етапі зрілого соціалізму, який є необхідним, закономірним й історично тривалим періодом у становленні комуністичної формації¹⁷, вимагає більш ґрунтовного дослідження істориків.

XXVI з'їзд КПРС поставив перед суспільствознавцями такі завдання: глибше дослідження теоретичних питань розвинутого соціалізму, створення матеріально-технічної бази комунізму і вдосконалення виробничих відносин, підвищення ефективності суспільного виробництва, розробка проблем соціальної структури, розвитку політичної системи зрілого соціалізму, комуністичного виховання, всебічного і гармонійного розвитку людини, соціалістичного способу життя тощо¹⁸. Ґрунтовного вивчення вимагають також особливості сучасного етапу духовного розвитку соціалістичного суспільства, зокрема його місця у вдосконаленні соціалістичного способу життя, взаємозв'язок і взаємовплив культурної й науково-технічної революції, органічне поєднання досягнень науково-технічного прогресу з розвитком соціалістичної культури.

В світлі рішень XXVI з'їзду КПРС мають глибше досліджуватися такі питання, як посилення ролі радянської інтелігенції, робітничого класу, колгоспного селянства в розвитку соціалістичної культури, дальше вдосконалення державних і громадських інститутів управління духовним процесом. Багато ще належить зробити історикам у справі аналізу ходу ідеологічної боротьби в різних сферах духовної культури між світом соціалізму і капіталізму, в дальшій розробці ленінського вчення про дві культури стосовно до сучасних умов ідеологічного протистояння двох систем. Особливого значення набуває науково аргументована критика концепцій так званої «єдиної» і «масової» буржуазної культури, деідеологізації культури, різних фальсифікацій марксистсько-ленінської теорії і практики соціалістичної культурної революції.

У радянській історіографії розглядаються три етапи розвитку соціалістичної революції в сфері ідеології і культури: 1) від Великої Жовтневої соціалістичної революції до середини 30-х років, що відповідає перехідному періоду від капіталізму до соціалізму в СРСР; 2) з середини 30-х років до кінця 50-х — початку 60-х років (період будівництва в СРСР розвинутого соціалізму); 3) з початку 60-х років, що відповідає періоду зрілого, розвинутого соціалізму¹⁹.

В ході першого етапу було здійснено революційне перетворення суспільної свідомості широких народних мас у свідомість соціалістичну. Соціалістична ідеологія здобула перемогу над буржуазною і дрібнобуржуазною ідеологією. Марксистсько-ленінське вчення, матеріалістичний світогляд стали панівними у нашій країні. Кожна нація і народність вперше в історії дістали і плідотворно використали реальну можливість вільно розвивати свою культуру, соціалістичну змістом, національну формою. Була досягнута суцільна грамотність населення, запроваджено загальну початкову освіту, значного розвитку набула середня і вища школа, в основних рисах склалися соціалістична сис-

¹⁶ Социалистическая духовная культура. Некоторые вопросы истории, теории, практики. К., 1980.

¹⁷ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 93.

¹⁸ Там же, с. 171.

¹⁹ Іовчук М. Т., Коган Л. Н. Указ. соч., с. 85—90; Художественная культура. М., 1978, с. 123.

тема народної освіти, мережа науково-дослідних і культурно-освітніх установ. На кінець періоду було сформовано систему творчих спілок.

Інтенсивно формувалася нова культура виробництва, незважаючи на наявність морально застарілої техніки, порівняно низький культурно-технічний рівень частини трудящих, тяжкі умови праці. Підготовлено великий загін радянської інтелігенції, який на кінець 30-х років налічував 4 млн. чол. В усіх сферах радянської культури з'явилися визначні твори, що увійшли до скарбниці вітчизняної і світової класики. Правильність політики партії, спрямованої на прискорення соціалістичного будівництва, в тому числі в сфері ідеології та культури, підтверджена всім ходом історії.

Під час другого етапу соціалістична ідеологія, принципи соціалістичної моралі міцно утвердилися в усіх сферах духовного життя суспільства. Дальшого розвитку набули наука, література, мистецтво. Дедалі більше трудящих залучалися до активної соціальної творчості. Після Великої Вітчизняної війни радянська культура відіграла важливу роль у розвитку культури країни соціалістичної співдружності.

Третій етап культурної революції в СРСР припадає на період, коли в нашій країні було побудоване розвинуте соціалістичне суспільство з притаманним йому відповідним рівнем культури. Основна маса громадян — представників двох дружніх класів — робітничого класу і колгоспного селянства, а також інтелігенції оволоділа найважливішими досягненнями культури і утвердилася на позиціях соціалістичної ідеології. Завершальний етап культурної революції здійснюється в СРСР в умовах, коли найважливіші завдання в галузі ідеології і культури в нашій країні в основному були вирішені. Проте партія, як і завжди, спрямовує свою увагу на ще не розв'язані завдання, зокрема на процеси, що відбуваються в середині країни і на міжнародній арені в сферах матеріальної діяльності, соціально-політичного розвитку та ідеологічної боротьби.

Роль духовної культури в процесі комуністичного будівництва незмірно зростає. Створення матеріально-технічної бази комунізму в СРСР вимагає органічного поєднання переваг соціалізму з найновішими досягненнями науково-технічної революції, впровадження їх в усі сфери суспільного життя. Для цього необхідні істотні, нерідко докорінні зміни в характері праці та інших форм діяльності трудящих, подолання наявних істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, значних культурно-побутових відмінностей між містом і селом.

Неухильне зростання духовної культури є однією з найважливіших умов руху нашої країни до комунізму, оскільки поглиблюється її вплив на всі сфери суспільного життя, розширюються і посилюються культурно-моральні фактори в динамічному зростанні суспільства. Це закономірний результат дедалі активнішого впливу духовної культури як надбудови на базис суспільства. Природно, що характер ідеологічних відносин зумовлюється потребами економічного базису, тому напрями формування культури залежать від політики, науки, суспільної свідомості, органів та інститутів політичної системи. «Суспільство без духовного впливу, без «управління надбудовою» не зможе нормально існувати і функціонувати»²⁰. Принципіальною особливістю суспільства зрілого соціалізму є те, що в його умовах досягається більш тісний і безпосередній взаємовплив матеріальної і духовної сфер суспільного життя, ще тіснішим стає зв'язок теорії з практикою комуністичного будівництва, виробництва і науки.

²⁰ Арнольдov А. И. Указ. соч., с. 27.

Культура розвинутого соціалізму виступає могутнім засобом формування гармонійної особистості, загальноосвітня і професійна підготовка якої відповідає рівню сучасних вимог. Широке розгортання науково-технічної революції, поєднання її досягнень з перевагами соціалістичної системи господарства справляють вирішальний вплив на зміст культури і характер розвитку духовних, зокрема моральних, відносин у суспільстві.

В розвинутому соціалістичному суспільстві культура є фактором активної соціальної дії, формує комуністичну свідомість трудящих. Це культура організованого і високоморального суспільного ладу, покликана підтримувати і розвивати почуття історичного оптимізму і цілеспрямованості, посилювати в людини прагнення до активної творчої діяльності. Найвищою метою соціалістичної культури є виховання нового типу особистості: соціально-активної, всебічно і гармонійно розвинутої, колективіста, патріота й інтернаціоналіста.

Удосконалюється політична культура зрілого соціалізму. Підвищення політичної активності мас відбувається одночасно з вихованням у радянських людей беззавітної відданості комуністичним ідеалам і втіленням їх у повсякденну практику, створенням у суспільстві духовної та моральної атмосфери високої політичної і трудової активності, вимогливості до неухильного додержання норм соціалістичного співжиття, рішучого подолання негативних явищ в усіх сферах соціалістичного способу життя. Вістря політичної культури спрямоване проти буржуазної ідеології й моралі, проти морального нігілізму і міщанського егоїзму — всього того, що перешкоджає утвердженню суспільної гармонії, творчої праці, людської гідності, тобто проти антиподів комуністичної моралі.

Характерними рисами духовної культури зрілого соціалізму є народність, партійність, класовість, інтернаціоналізм і гуманізм. Марксистсько-ленінська ідеологія, будучи серцевиною соціалістичної культури, визначає її соціально-творчу спрямованість і комуністичне устремління. Культурний розвиток здійснюється усвідомлено і планомірно, у формі творчості народних мас, провідною силою яких є робітничий клас, під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії. Працівники науки, літератури і мистецтва свідомо перебувають на позиціях робітничого класу і Комуністичної партії і, озброєні науковим, марксистсько-ленінським світоглядом, своєю діяльністю утверджують комуністичні ідеали.

Основою культурного розвитку є система народної освіти, яка при соціалізмі стає найважливішим засобом розвитку особистості, сприяє стиранню істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, зближенню всіх соціальних груп, соціалістичних націй і національностей. Особливістю народної освіти в соціалістичному суспільстві на стадії його зрілості є органічне поєднання в ній навчання і виховання, тісний зв'язок її з життям, виробничою діяльністю, що передбачає можливість для дорослого населення поєднувати працю з продовженням навчання відповідно до покликання і потреб суспільства.

Організована на таких засадах система народної освіти сприяє формуванню всебічно розвинених членів суспільства, розв'язанню найважливіших завдань соціалістичного і комуністичного будівництва. Освіченість трудящих, їх високий культурно-технічний рівень є не лише результатом, але й передумовою успішної реалізації програми комуністичного творення. В цьому яскраво виявляється дедалі зростаюча соціальна роль духовної культури. Адже в умовах науково-технічної революції, що в поєднанні з перевагами соціалізму визначає

стрімкі темпи створення матеріально-технічної бази комунізму, інтелектуалізація праці має вирішальне значення. Вона все більше набуває творчого характеру, а трудівник стає носієм наукових знань, справжнім суб'єктом культури.

Якщо в 1940/41 навчальному році в учбових закладах країни навчалися 47 547 тис. чол., то в 1978/79 році — вже 98 145 тис. У 1940 р. вузи СРСР підготували 126,1 тис. спеціалістів, середні спеціальні заклади — 236,8 тис., а в 1978 р. — відповідно, 771,5 тис. і 1228,4 тис.²¹

Інтенсифікація виробництва в усіх галузях народного господарства сприяє підвищенню професійно-технічного рівня трудящих, збільшенню чисельності робітничого класу, який сьогодні становить дві третини зайнятого населення країни (близько 80 млн. чол.). «Робітничий клас став у нас не просто найчисельнішим класом, а й більшістю трудового народу, — відзначалося на XXVI з'їзді КПРС. — Зміцнення провідної ролі робітничого класу, безумовно, зв'язане із зростанням його ідейно-політичної зрілості, освіченості і професійної кваліфікації»²². Якщо десять років тому лише трохи більше половини робітників мали середню (повну і неповну) і вищу освіту, то нині — три чверті. У 60-х роках тільки третина юнаків і дівчат набула спеціальності в системі професійно-технічної освіти, а за десяти п'ятирічку — 12,5 млн. чол., тобто дві третини робітників, які прийшли на виробництво.

Відзначивши як характерну особливість сімдесятих років великі зміни в розміщенні продуктивних сил СРСР, зокрема формування територіально-виробничих комплексів у європейській частині РРФСР, на Уралі, в Сибіру, на Далекому Сході, в Казахстані і Таджикистані, товариш Л. І. Брежнев на XXVI з'їзді КПРС підкреслив органічний вплив цього процесу на духовний розвиток радянського суспільства на сучасному етапі: «Індустріальне освоєння нових регіонів важливе і в соціальному, і в політичному планах. Виробничі колективи, що виникають там, несуть з собою високу культуру праці і побуту, новий, сучасний ритм життя. У літопис героїчних звершень радянських людей вписується ще один яскравий розділ»²³.

Збувається ленінське передбачення того, що робітничий клас є не лише головною продуктивною силою соціалістичного суспільства, але і його визначальним інтелектуальним та моральним рушієм. «Його революційна ідеологія і мораль, колективістська психологія, його інтереси та ідеали стають нині надбанням усіх верств радянського суспільства»²⁴.

Зростає духовний потенціал колгоспного села. Нині у сільськогосподарському виробництві налічується близько 140 професій і спеціальностей, пов'язаних з використанням або обслуговуванням машин, механізмів та інших технічних засобів. Тільки в УРСР кількість механізаторів становить понад 1,3 млн. чол. Більше третини всіх працівників сільського господарства — це робітники²⁵.

У доповіді на липневому (1978 р.) Пленумі ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев наголошував на діалектичному зв'язку між працею, культурою і вихованням. «Не тільки виробництво, а й відносини між людьми, їх побут, культура, психологія, свідомість є предметом постійної уваги партії, — зазначив він. — Одне з найважливіших завдань

²¹ Народное хозяйство СССР в 1978 году. Статистический ежегодник. М., 1979, с. 465, 479.

²² Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 62.

²³ Там же, с. 40.

²⁴ Там же, с. 64.

²⁵ Социалистическая духовная культура, с. 81.

сьогодні полягає в поєднанні сільськогосподарського виробництва з культурою, яка розуміється в найширшому значенні слова як культура праці, побуту, людських відносин»²⁶.

В міру індустріалізації сільськогосподарського виробництва праця на селі поступово зближається з працею робітників. Тому кількість колгоспників з середньою (повною і неповною) і вищою освітою збільшилася за десять років з 39 до 60 з лишком процентів.

Зростає чисельність інтелігенції. Нині в СРСР кожний четвертий працівник зв'язаний в основному з розумовою працею. Не тільки в науці, освіті, а й у матеріальному виробництві, у всьому житті суспільства інтелігенція відіграє дедалі значнішу роль. У свою чергу, мільйони робітників і колгоспників, поряд з виконанням своїх безпосередніх обов'язків, є раціоналізаторами і винахідниками, авторами статей і книг тощо.

Соціалістична духовна культура активно впливає на свідомість людей з допомогою засобів масової інформації і пропаганди, через систему культурно-освітніх установ і виховних закладів. На формування духовного обличчя трудящих СРСР вирішальний вплив справляють соціалістичні суспільні відносини, атмосфера трудових колективів, де яскраво видно повсякденний вклад кожного їх члена в справу соціалістичного і комуністичного будівництва.

Важливим фактором дедалі зростаючої духовності суспільства зрілого соціалізму є неухильна органічна інтернаціоналізація його життя, що зумовлюється далшим розвитком і зміцненням єдиного народногосподарського комплексу, розквітом і взаємозбагаченням національних культур братніх народів, формуванням культури єдиного радянського народу — нової соціальної та інтернаціональної спільності. «Цей процес, — підкреслювалося на XXVI з'їзді партії, — іде у нас так, як він і повинен йти при соціалізмі: на основі рівності, братерського співробітництва і добровільності. За додержанням цих лєнінських принципів національної політики партія стежить суворо»²⁷.

Соціальна єдність радянського суспільства на етапі зрілого соціалізму знаходить відображення у високому рівні співдружності робітничого класу, колгоспного селянства і народної інтелігенції, всіх соціальних груп, націй і народностей країни у галузі культури. В цей час швидкими темпами розвивається духовна культура на основі всебічного використання досягнень соціалістичної культурної революції і переваг соціалістичного способу життя.

Прилучення народних мас до досягнень науки, освіти, культури в СРСР — це планомірний, організований і спрямований Комуністичною партією процес усвідомленої ідейно-політичної, науково-технічної, художньої і в цілому духовної творчості трудящих, які в умовах соціалізму перетворюються з «об'єктів» поширення культури в «суб'єкти» її творення і розвитку. Щодо цього культурне будівництво при соціалізмі являє собою повну протилежність аналогічним процесам, що відбуваються у капіталістичному суспільстві, де, за влучним висловлюванням відомого французького культуролога А. Моля, «існують люди, які говорять, й інші — ця категорія значно численніша, — які слухають; ці категорії розподілені вкрай нерівномірно»²⁸.

Здійснена в СРСР «історична зустріч праці і культури»²⁹ означає

²⁶ Брежнев Л. І. Лєнінським курсом. Промови, привітання, статті, спогади. К., 1979. Т. 7, с. 427.

²⁷ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 68.

²⁸ Моль А. Социалистическая культура. М., 1973, с. 93.

²⁹ Брежнев Л. І. Лєнінським курсом. Промови і статті. К., 1978. Т. 6, с. 561.

торжество ленінської культурної революції, в результаті якої утвердилася справді народна культура, а участь трудящих в історичному процесі в умовах зрілого соціалізму стає все більш усвідомленою, колективною і організованою, спрямованою на досягнення єдиних для всього суспільства цілей. Така діяльність стимулює трудящих не лише до активного оволодіння культурними багатствами, але й до безпосереднього їх створення. Свідченням цього є небувале раніше поєднання масової художньої творчості і професійного мистецтва. Самодіяльне мистецтво в СРСР розвивається незнаними в жодній несоціалістичній країні темпами. Якщо в 1950 р. у 195 тис. гуртків художньої самодіяльності клубних установ Міністерства культури СРСР і профспілок налічувалося 2775 тис. учасників, то в 1976 р. у 606 тис. колективів — 9311 тис. В усіх колективах народної творчості на цей час було зайнято 15 млн. дорослих і більш як 10 млн. учнів³⁰.

Загальнонародна культура зрілого соціалізму виконує дві основні функції: комунікативно-інформаційну і виховну. Перша означає передачу величезного потоку інформації і необхідних трудящим знань через засоби масових комунікацій (газети, журнали, книги, телебачення, радіо та ін.). Друга пов'язана з формуванням соціалістичної свідомості особистості, внесенням передової ідеології в маси, поширенням духовних цінностей. Ефективність духовної культури зумовлена величезним обсягом створених у нашому суспільстві духовних цінностей та функціонуванням системи їх поширення і множення. Щоб забезпечити належну спрямованість цих процесів, КПРС на основі наукового аналізу визначає настрій завдання культурного будівництва і шляхи їх розв'язання, забезпечує неухильне зростання ідейно-політичної зрілості і професійної компетентності працівників культури, добиваючись дедалі активнішої участі широких мас в усвідомленому і всеохоплюючому творчому процесі.

Особливостями культурного розвитку в умовах зрілого соціалізму є наявність системи організації духовної культури, зміцнення ідейної спільності людей, поступове подолання культурних відмінностей між класами і соціальними прошарками. «Знаряддя» духовного виробництва досить специфічні, тому необхідні виняткова майстерність, ленінська принциповість і такт в його спрямуванні. Найвища мета діяльності соціалістичної системи управління культурою — створення духовних умов для успішного комуністичного будівництва, а в кінцевому підсумку — духовних передумов становлення комунізму.

Система управління духовною культурою в СРСР включає в себе Комуністичну партію, Ради народних депутатів та інші державні органи і установи, громадські організації — профспілки, комсомол, науково-технічні товариства, творчі спілки. В центрі цієї системи перебуває Комуністична партія. «Щоб управляти,— говорив В. І. Ленін,— треба мати армію загартованих революціонерів-комуністів, вона є, вона називається партією»³¹.

Визначальними у спрямуванні процесів духовної культури є настанови КПРС, що містяться в рішеннях її з'їздів, постановках ЦК, у доповідях і виступах Генерального секретаря ЦК КПРС товариша Л. І. Брежнєва, членів Політбюро ЦК КПРС, у партійних документах директивного і рекомендаційного характеру. Так, у постанові «Про

³⁰ До нових звершень у комуністичному будівництві. Збірник наукових праць. К., 1980, с. 183.

³¹ Ленін В. І. II Всеросійський з'їзд гірників. 25 січня — 2 лютого 1921 р. Доповідь про роль і завдання професійних спілок на засіданні комуністичної фракції з'їзду 23 січня. — Повне зібр. творів, т. 42, с. 246.

дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» зазначається: «Перед партійними організаціями, органами культури, ідеологічними установами і відомствами, творчими спілками поставлено завдання вдосконалювати ідейно-політичне виховання і марксистсько-ленінську освіту художньої інтелігенції. Постійно дбати про виховання високої ідейності, громадянськості, розвиток творчої активності письменників, художників, композиторів, діячів театру й кіно, журналістів. Звернути увагу на створення нових значних творів літератури і мистецтва, які б талановито відображали героїчні звершення радянського народу, проблеми розвитку соціалістичного суспільства, разили наших ідейних противників. Активізувати діяльність творчих спілок в аналізі тенденцій розвитку літератури і мистецтва, вимогливій, товариській оцінці творів, у вихованні молодих творчих кадрів; з цих позицій глибше вникати в діяльність театрів, музичних колективів, у стан образотворчого мистецтва, художньої самодіяльності, виявляючи всемірну турботу про їх дальший розвиток»³². Передбачається також вжити ряд заходів для розширення й поліпшення використання матеріальної бази ідеологічної роботи. Зокрема, наголошується на необхідності «використовувати всі наявні в країні палаци, клуби, бібліотеки, зали, стадіони для розгортання політико-виховної, культурно-масової та спортивної роботи»³³.

Стратегія партії в галузі культури, в концентрованому вигляді викладена в працях товариша Л. І. Брежнєва і документах XXVI з'їзду КПРС, здійснюється в таких напрямках: по-перше, проведення курсу на досягнення постійної відповідності між соціально-економічним розвитком країни і розвитком духовного життя суспільства, його культури; по-друге, утвердження правильної ідейної спрямованості і високого художнього рівня соціалістичного мистецтва, зміцнення його зв'язків з життям народу, комуністичним будівництвом; по-третє, підвищення соціальної й ідеологічної ефективності всієї сфери культури, посилення її впливу на розв'язання проблем комуністичного виховання трудящих, зміцнення дружби народів СРСР, формування в кожній людині активної життєвої позиції, передової моралі, ідейної переконаності; по-четверте, посилення впливу сфери культури і мистецтва на розв'язання ключових соціально-економічних і науково-технічних завдань, створення сприятливого морально-політичного клімату в трудових колективах, благотворний вплив на процеси стирання істотних відмінностей між містом і селом, на формування гармонійно розвиненої особистості³⁴.

Надаючи великого значення соціально-культурному будівництву як важливій умові духовного розвитку суспільства, товариш Л. І. Брежнєв на XXVI з'їзді КПРС висунув пропозицію про принципіально новий підхід до цієї справи. «Треба забезпечити жорсткий контроль за тим, щоб кошти на соціальний розвиток підприємств, міст і сіл використовувались точно за призначенням, повністю і в установлені строки, — наголосив він. — В рапортах з місць про введення нових промислових об'єктів звичайно не зазначається, що зроблено для тих, хто тут працюватиме, скільки збудовано житла, дитячих садків, бібліотек і профілакторіїв. Даваймо домовимося — вважати такі рапорти дійсними лише в тому разі, якщо виконується також і передбачена планом програма житлового та культурно-побутового будівництва на об'єкті»³⁵.

³² Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 р. К., 1979, с. 14.

³³ Там же.

³⁴ Коммунист, 1981, № 7, с. 22.

³⁵ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 70.

Виконуючи ленінські настанови щодо політики в галузі культури, КПРС дбайливо і з повагою ставиться до художньої інтелігенції, орієнтує її на розв'язання високих творчих завдань. Це, як підкреслювалося на XXVI з'їзді партії, сприяє дальшій консолідації творчих сил, піднесенню духовного життя суспільства. У Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXVI з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев зробив глибокий аналіз літературно-мистецького життя, що є ще одним яскравим прикладом умілого спрямування партією розвитку художньої культури. Він підкреслив: «...У радянському мистецтві піднімається нова припливна хвиля. В останні роки — причому в усіх республіках — з'явилось чимало талановитих творів. Це стосується літератури і театру, кіно і музики, живопису і скульптури»³⁶.

Як і раніше, в творчості письменників і митців звучать високі революційні мотиви. Образи К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна, багатьох полум'яних революціонерів, героїчна історія Радянської Батьківщини, в тому числі подвиг нашого народу у Великій Вітчизняній війні, надихають майстрів літератури і мистецтва на створення нових цікавих робіт у найрізноманітніших видах мистецтва. На з'їзді відзначалися успіхи, досягнуті у відтворенні засобами літератури і мистецтва образів наших сучасників. Бригадир будівельників, голова колгоспу, залізничний робітник і офіцер, льотчик і визначний учений — різними є герої творів, але в них втілені кращі риси радянського характеру. Знаходить відображення у радянському мистецтві і зростаюча увага суспільства до питань моралі.

Однак у процесі пошуків розкриття за допомогою різних художніх засобів людських стосунків на виробництві і в побуті, складного світу особи, її місця на нашій неспокійній планеті важливо добиватися того, «щоб актуальністю теми не прикривалися сірі, убогі в художньому відношенні речі. Щоб герої творів не замикались у колі дріб'язкових справ, а жили турботами своєї країни, життям, сповненим напруженою працею, наполегливою боротьбою за торжество справедливості і добра»³⁷. У Звітній доповіді ЦК XXVI з'їздові КПРС звучить принципіальне застереження: «...Прояви безідейності, світоглядна нерозбірливість, відхід від чіткої класової оцінки окремих історичних подій і постатей здатні завдати шкоди творчості навіть обдарованих людей»³⁸. Адресуючись до конкретних ланок системи управління духовною культурою — критики, літературних журналів, творчих спілок і в першу чергу до їх партійних організацій, товариш Л. І. Брежнев радить уміло поправляти тих, кого заносить у той чи інший бік, «і, звичайно, активно, принципово виступати в тих випадках, коли з'являються твори, які порочать нашу радянську дійсність. Тут ми повинні бути непримиреними. Партія не була і не може бути байдужою до ідейної спрямованості нашого мистецтва»³⁹.

В зрілому соціалістичному суспільстві найважливішим завданням духовного розвитку є створення всіх необхідних ідеологічних і культурних передумов для перемоги комунізму. Соціалістична культура на даному етапі стає основою і прообразом комуністичної культури, дедалі активнішим фактором посилення матеріальних і духовних основ соціалістичного способу життя. «Нинішнє десятиріччя, — зазначено в схваленних XXVI з'їздом КПРС «Основних напрямках економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року», —

³⁶ Там же, с. 73--74.

³⁷ Там же, с. 74.

³⁸ Там же.

³⁹ Там же, с. 75.

новий великий етап у створенні матеріально-технічної бази комунізму, розвитку суспільних відносин, формуванні нової людини. У цей період треба буде забезпечити якнайповніше використання можливостей і переваг суспільства зрілого соціалізму, значно збільшити його матеріальні і духовні багатства, економічний і науково-технічний потенціал»⁴⁰.

Таким чином, у розвинутому соціалістичному суспільстві з особливою силою виявляється нерозривний зв'язок політики, економіки і культури. При цьому роль культури зростає не лише у розв'язанні питань комуністичного виховання, але й у розвитку народного господарства та зростанні матеріального добробуту народу.

Н. Г. Іщенко

ЗНАЧЕНИЕ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ И КОММУНИСТИЧЕСКОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ

Резюме

В статье на основе ленинского идейно-теоретического наследия, документов и материалов XXVI съезда КПСС, в свете новейших исследований советских ученых определены роль и место духовной культуры в процессе социалистического и коммунистического строительства, раскрывается ее значение в коммунистическом воспитании масс и мобилизации их на выполнение планов коммунистического созидания. Автор дает периодизацию развития духовной культуры, излагает принципы руководства КПСС и Советского государства культурным процессом.

* * *

⁴⁰ Там же, с. 160.

М. Е. ГОРЕЛОВ (Київ), Є. Є. КАМІНСЬКИЙ (Київ),
В. В. КОВАЛЬОВ (Київ)

ПОГЛИБЛЕННЯ КРИЗИ ЕМІГРАНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО БУРЖУАЗНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Ставка на ескалацію ідеологічних диверсій проти Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності, намагання зірвати досягнення розрядки міжнародної напруженості свідчать, що імперіалізм, зазнаючи поразку за поразкою в історичному протистоянні з силами демократії і соціалізму, намагається повернути людство до часів «холодної війни», протидіяти суспільному прогресові шляхом нагнітання антикомуністичного психозу, дальшої активізації підривної пропаганди. Оскільки спроба підмінити соціально-класові проблеми їх технологічними або ж будь-якими іншими ерзаками не приводить до бажаного успіху, на перший план ідеологи імперіалізму висувують націоналізм. Він фактично стає одним з головних видів зброї в арсеналі антикомуністичної пропаганди. «Події останнього часу, — підкреслював у Звітній доповіді ЦК XXVI з'їздові КПРС Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, — ще і ще раз підтверджують: наші класові противники вчаться на своїх поразках. Вони діють проти країн соціалізму все більш витончено і підступно»¹.

На думку ідеологів сучасного антикомунізму, протиставлення трудящих за національними ознаками, маніпулювання національно-етнічними проблемами, піднесення в емоційно-драматизованій формі всього, що з ними пов'язане, вигадки про «антинаціональний» характер марксизму, нападки на пролетарський інтернаціоналізм повинні сприяти поширенню недовіри до марксистсько-ленінської ідеології, дискредитації реального соціалізму, національної політики КПРС і правлячих партій соціалістичних країн. Зусилля захисників відживаючого ладу спрямовані й на те, щоб відвернути увагу трудящих світу капіталу, а також країн, що розвиваються, від національно-визвольної боротьби, особливо, якщо ця боротьба стає складовою частиною антіімперіалістичного руху під керівництвом робітничого класу. При цьому мається на меті те, що не завжди проголошується відверто, тобто: переконати трудящих в тому, що вирішення національного питання, яке особливо гостро стоїть нині в капіталістичних країнах, під керівництвом комуністів неможливе.

Певне місце у боротьбі проти світової системи соціалізму, міжнародного комуністичного, робітничого і національно-визвольного руху ідеологи капіталізму, його розвідувальні й інші спецслужби відводять емігрантським антирадянським центрам, в тому числі організаціям українських буржуазних націоналістів у країнах Заходу.

Розглядаючи націоналізм як «таран», використання якого могло б ослабити антикапіталістичну боротьбу, забезпечити досягнення імперіалістичних цілей, сприяти об'єднанню сил антикомунізму й пом'якшенню суперечностей — невід'ємної риси капіталізму, націо-

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, К., 1981, с. 10.

налістичні теоретики вважають його найсильнішою ідеологією в світі²⁻³. Газета ж «Нью-Йорк таймс» взагалі назвала ХХ століття «віком націоналізму»⁴.

Чи мають під собою основу такі безапеляційні твердження, чи відповідає ідеологія і практика буржуазного націоналізму корінним інтересам трудящих мас?

За визначенням В. І. Леніна, найбільш характерними рисами буржуазного націоналізму є контрреволюційна ненависть до людей праці, антинародна вузькокласова буржуазна суть, спроба роз'єднати робітничий клас, протилежність справжній демократії⁵. Виходячи з цих ленінських вказівок, український буржуазний націоналізм можна розглядати лише як протилежну пролетарському інтернаціоналізмові психологію, ідеологію, політику і соціальну практику відособлення і протиставлення українських трудящих трудящим іншим націй і народностей, що відповідає інтересам експлуататорських класів і веде до послаблення революційних сил в їх боротьбі проти соціального гноблення, за прогресивний розвиток суспільства. Український буржуазний націоналізм — це разом з тим і система політичних організацій класових ворогів українського народу, які діють в інтересах реакційних імперіалістичних сил та їх спеціальних підривних служб.

Живильним середовищем українського буржуазного націоналізму є міська і сільська буржуазія українського походження, що адаптувалася у світі капіталу. Однак загалом існування й антирадянська активність українського буржуазного націоналізму визначаються, насамперед, загостренням класової боротьби на міжнародній арені, одним з виявів якої є протиборство двох непримиренних ідеологій (соціалістичної та буржуазної) і в якій імперіалістична реакція у своїх інтересах використовує націоналістичних відщепенців. Без такої підтримки з боку впливових антикомуністичних сил, без дотацій західних спецслужб зарубіжні організації українських буржуазних націоналістів досить швидко припинили б навіть лийнш не їх животіння. Спираючись на цю підтримку, націоналістичні організації, основне ядро яких становлять колишні гітлерівські прислужники, виконують будь-які мерзенні доручення антикомунізму, беруть найактивнішу участь у всіх провокаційних кампаніях ворогів миру, в найбільш брудних ідеологічних підступах, спрямованих проти СРСР, в тому числі Радянської України⁶⁻⁷.

Українські буржуазні націоналісти перебувають на службі у тих сил, для яких засобом існування стали інтервенція, розпалювання ненависті між народами, переслідування всіх прогресивних рухів. Під тиском численних фактів, навіть окремі реакційні видання змушені констатувати, що в післявоєнні роки уряди західних держав (зокрема США, Англії, а згодом і ФРН) активно використовували і використовують нині націоналістичних відступників в антирадянській диверсійно-розвідувальній діяльності своїх спецслужб («Українське життя», Чикаго, 1970, 11 жовт.). Поряд з цим зарубіжні організації українських буржуазних націоналістів є одним з інструментів ідео-

²⁻³ The Impact of the Russian Revolution. 1917—1967. London—New York, 1967, p. 17.

⁴ The New York Times, 1968, 21 octob.

⁵ Див.: Ленін В. І. Похід на Фінляндію. — Повне збір. творів, т. 19, с. 209—212; Ленін В. І. Ще про «націоналізм». — Повне збір. творів, т. 24, с. 310.

⁶⁻⁷ Див.: Буржуазний націоналізм — знаряддя ворогів соціального прогресу і міжнародної розрядки. К., 1979, с. 49.

логічної війни, яку веде проти СРСР та інших країн соціалістичної співдружності імперіалістичний табір.

Націоналістичне охвістя усвідомлює, що саме його існування можливе лише в умовах напруженості, ворожнечі й недовір'я у відносинах між державами і зовсім несумісне з міжнародною розрядкою. Із захопленням сприйнявши різкий поворот вправо у зовнішній політиці американської адміністрації, націоналісти не приховують своїх сподівань на світову ядерну війну. В ній, і лише в ній вони вбачають «ще одну, може, останню, може найщасливішу нагоду» відірвати Україну від братньої сім'ї радянських народів. Ставка на війну й нині лишається основним стрижнем політики буржуазно-націоналістичних верховодів. Антинародний характер планів націоналістичних паліїв війни значною мірою зумовлює відхід етнічних українців у країнах поселення від націоналістичної діяльності, розклад реакційних емігрантських організацій.

Запопадливо виконуючи вказівки своїх «хлібодавців», націоналістичні верховоди слідом за ними вимагають припинення будь-яких дипломатичних, економічних і культурних контактів з державами соціалізму, закликають Захід до воєнної конфронтації з СРСР. Наприклад, ватажок так званих закордонних частин ОУН Я. Стецько на сторінках профашистського офіціозу бандерівців виголошує своє незадоволення: «як можна було припинити продукцію нейтронної бомби, коли вона тепер так на потребу!» («Шлях перемоги», Мюнхен, 1980, 27 січ.). Уніатська газета «Америка» (Філадельфія), в редакції якої засіли нацистські недобитки І. Білинський, Л. Рихтицький, Л. Шанковський* та інші, влітку 1978 р. у свою чергу з надією заявляла, що заповітною мрією націоналістичної реакції є дочекатися, що «одного дня, через якусь цілком, може, маловажну міжнародну аферу... прийде кінець всякого типу порозумінням із Советським Союзом». Подібного роду заяви — не епізод, а тенденція у виступах оунівських лакеїв імперіалізму, в тому числі й у релігійних шатах. Оунівські відщепенці сподіваються, що нинішня хвиля антирадянського психозу на Заході знову винесе їх на сторінки історії, дасть їм можливість і далі вводити в оману зарубіжних українців «визвольницькими» побрехеньками і хоч якось «консолідувати» роздертій чварами націоналістичний табір.

Огульна атака українських націоналістів проти миру і гуманізму є водночас атакою на демократію і будь-які, навіть найслабші, вияви лібералізму в політиці тих чи інших буржуазних діячів. «Під чорними прапорами антирадянщини й антикомунізму, — відзначав у Звітній доповіді ЦК XXVI з'їздові Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш Б. В. Щербицький, — зімкнулись усі реакційні сили. І, як завжди, особливо шаленіють у безсилій люті закляті вороги нашого народу, прислужники імперіалізму — українські буржуазні націоналісти»⁸.

Проте ставка на війну, постійні ворожі виступи проти Радянської України, людиноненависницька пропаганда, що її ведуть українські буржуазні націоналісти, не знаходять підтримки серед більшості зарубіжних українців.

* У роки Великої Вітчизняної війни І. Білинський був гітлерівським агентом і водночас вважався «правою рукою» С. Бандери. Для характеристики Л. Рихтицького досить сказати: він служив у дивізії СС «Галичина». Л. Шанковський теж був вірним слугою нацистів. Так, уже у вересні 1939 р. на чолі диверсійної групи він проникав, за наказом гітлерівців, на територію Польщі, де брав участь у нападах на підрозділи польської армії.

⁸ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 54.

Люті вороги українського народу — буржуазні націоналісти дедалі наочніше виявляють себе запеклими й діяльними противниками життєвих інтересів осіб українського етнічного походження, в якій би зарубіжній країні вони не проживали⁹. А це закономірно стає ще одним з факторів зменшення кількісного складу закордонних угруповань жовтоблakitників.

Поглиблення кризових явищ в націоналістичному середовищі наочно простежується в безперервній міжусобній боротьбі реакційних емігрантських організацій. Показовою в цьому плані є діяльність так званого Світового конгресу вільних українців (СКВУ), щодо скликання якого протягом багатьох років тривала дискусія між націоналістичними угрупованнями. Задуманий як «консолідаційний центр» української контрреволюції, він мав об'єднати кілька десятків ворогуючих між собою організацій націоналістів за кордоном. Створений імперіалістичними спецслужбами, СКВУ виконує їх завдання і за час свого існування виявив себе як ще один осередок підривної антирадянської діяльності. Тому українці, що реально мислять, з огидою стежать за міжусобними «боями» ватажків СКВУ з-за коштів, які надходять на утримання цього збіговиська від західних спецслужб. СКВУ поповнив ряди підривних організацій крайньо правого гатунку, своєю діяльністю повністю протиставивши себе більшості зарубіжних українців.

За 13 років існування СКВУ відбулося три його «конгреси». Кожен з них був своєрідним наочним підтвердженням невідповідності його діяльності справжнім інтересам української етнічної групи в країнах поселення, свідченням дальшого загострення суперечностей в буржуазно-націоналістичному середовищі, штучності цього націоналістичного конгломерату як центру реакційної еміграції. З особливою гостротою все це продемонстрував третій «конгрес» СКВУ, який відбувся наприкінці 1978 р. Там, як і на двох попередніх «конгресах», кількісно значно переважали колишні гітлерівські прислужники і зовсім не були представлені трудові верстви української етнічної групи.

Красномовним є і склад керівних органів цього реакційного конгломерату. В ньому значну більшість становлять бандерівці або ж близькі їм за духом особи, серед яких переважають колишні колабораціоністи. Знаменним є те, що нині колишнього ватажка СКВУ, а разом з тим і «лідера» мельниківського «проводу», бізнесмена М. Плавюка замінив бандерівець, гітлерівський прислужник І. Базарко.

Таким чином, діяльність і склад цього націоналістичного угруповання свідчать, що його організатори не мають жодного права говорити від імені українців. «Патріотичні» гасла, проголошувані при заснуванні конгресу (збереження української культури за кордоном, турбота про розвиток української мови і літератури) — це той блазенький камуфляж, який має прикривати дійсну спрямованість СКВУ, його антирадянські провокації, спроби протидіяти розрядці міжнародної напруженості. По суті, СКВУ перетворився в конкурента раніше створених реакційних центрів, ставши ще одним об'єктом, навколо якого розгортаються дедалі запекліші чвари. Своєю одіозністю і безпринципністю вони відкривають очі й тим, хто ще донедавна вірив, що ватажки цієї організації керуються «благородними» ідеями, і відштовхують їх від націоналістичних угруповань.

⁹ Див.: Буржуазний націоналізм — знаряддя ворогів соціального прогресу і міжнародної розрядки, с. 56

Про загострення процесів розкладу в таборі українських буржуазних націоналістів свідчить і той стан, у якому опинився так званий Український конгресовий комітет Америки (УККА). Створений 24 травня 1940 р. у Вашингтоні на базі розпущеного властями прогітлерівського «Об'єднання українських організацій», цей конгломерат (до нього останнім часом входило понад 60 націоналістичних організацій і груп) перейняв ганебні традиції своїх попередників¹⁰.

З огляду на профашистське спрямування УККА під час другої світової війни адміністрація США заборонила його як антиамериканську організацію. Після свого відновлення в 1944 р. УККА продовжив злочинну діяльність, що виявилось, зокрема, в активному сприянні переселенню за океан націоналістичних прислужників Гітлера. Вже в перші післявоєнні роки вони були включені до складу керівних органів УККА і відтоді виконують роль маріонеток американського імперіалізму.

В останні роки в УККА значно посилюлися внутрішні чвари між бандерівськими угрупованнями та їх противниками (до речі, також правого гатунку). Кульмінацією розбрату стало остаточне захоплення цього націоналістичного конгломерату бандерівцями на XIII «конгресі» УККА, який проходив у жовтні 1980 р. у Філадельфії. Ще задовго до нього Я. Стецько дав вказівку своїм «делегатам», очолюваним другою особою в УККА І. Білинським, «взяти штурмом» цю організацію. Бандерівці виконали наказ свого ватажка, діючи за давно виробленою схемою з використанням своїх традиційних методів — погроз, шантажу, грубої підтасовки. Наприклад, створюючи «більшість» на з'їзді, стецьківці від підлеглого їм відділу УККА у Каліфорнії, який налічував 6 членів, зуміли вислати на конгрес... 8 делегатів. Після цього «конгресу» близько 30 націоналістичних організацій вийшли з УККА, який фактично став бандерівським додатком, повністю викривши свою реакційну суть. Виступи учасників XIII «конгресу» УККА і прийняті на ньому рішення підтвердили: людям праці з середовища американських українців цей конгломерат чужий. Адже його мета — виконання вказівок спецслужб США, участь у підривній антирадянській діяльності, ворожій як українському, так і американському народам. Все це не має нічого спільного з проблемами американських українців й об'єктивно сприяє розкладові УККА.

Процеси розкладу посилюються і в усіх відгалуженнях ОУН, цих профашистських організацій, що скомпрометували себе в очах зарубіжних українців. На чолі їх стоять, за вимушеним визнанням націоналістичних видань, «вчорашні люди», які, швидко втрачаючи підтримку в середовищі етнічних українців, існують лише завдяки потуранню і дотаціям західних спецслужб.

Самозвані «батьки народу» продовжують і далі удавати з себе «представників» українського народу, хоч насправді представляють, у переважній більшості, кілька десятків або сотень осіб, скомпрометованих антинародною запроданською діяльністю. Залишаючись «лицарями плаща і кинджала», вони виродилися в «особливу породу» людей, яких, з гіркотою констатує націоналістичний автор з Канади, «загальнолюдські прийняті норми моралі, етики і законності ні до чого не зобов'язують».

Та було б і дивно, якби націоналістичні верховоди мали іншу репутацію. Їх «моральні якості» ще в 1948 р. схарактеризував один з

¹⁰ Див.: Шеремет С. Українці за фахом. К., 1980, с. 8—38.

ватажків бандерівської ОУН С. Ленкавський. «Для нас,— наголошував він у журналі «Студія», — вартісні, гідні уваги й інтересу — не добрі, гуманні, шляхетні люди, добродушні, чесні добряки. Ця категорія людей не гідна уваги і не підходяча до наших планів. В нашому розумінні — це нікчемні люди, нулі. Для нас цікаві і вартісні уваги сукини сини — категорія людей, яка може бути на все здатна, їх і належить видвигати в керівне ядро. Нам по суті треба наслідувати фашистсько-гітлерівські методи і не боятись... визнавати, що ми таки фашисти. Це треба собі ясно усвідомити і в такому плані розцінювати всіх членів нашої організації»¹¹. Практично те ж саме твердить сьогодні націоналістична газета «Свобода», закликаючи жовто-блакитних «активістів» боротися проти українського народу «засобами, коли аргументи про «чесну гру», мораль чи міжнародне право можуть мати тільки другорядне значення і вплив». Серед емігрантських мас дедалі менше стає бажаючих наслідувати подібні «традиції». Це — природна реакція на провокаційну, антинародну діяльність верхівки української зарубіжної контрреволюції.

Незаперечні успіхи Української РСР у складі СРСР в розвитку економіки, науки, культури й народної освіти, неухильне підвищення рівня матеріального життя трудящих змушують рядових членів націоналістичних організацій реальніше дивитися на радянську дійсність, усвідомлювати облудність усіх націоналістичних постулатів.

Особливо помітне падіння впливу націоналістичних «провідників» серед емігрантської молоді. Усі їх намагання перетворити молодих українців у слухняне знаряддя західних спецслужб, готувати з них гарматне м'ясо імперіалізму лишаються марними. Більше того, спостерігається дедалі більший відхід молодого покоління зарубіжних українців від націоналістичних угруповань. Безперечно, певну роль в цьому відіграють і процеси асиміляції, які об'єктивно діють на кожне емігрантське середовище. Але ж основним фактором, що визначає небажання більшості юнаків та дівчат українського походження брати участь у боротьбі за «ідеали» старшого покоління, є розуміння ними спорідненості ідеологічних засад українського буржуазного націоналізму і фашизму, усвідомлення кривавого мнипулоого оунівських вбивць — воєнних злочинців¹².

Конфлікт між поколіннями в середовищі української націоналістичної еміграції став настільки глибоким, що «самостійницькі» організації опинилися практично без резервів. Про це досить відверто писала член бандерівської, так званої Ліги визволення України Оксана Романишина. Вона відмічала, зокрема, що найбільша частина дітей українських емігрантів повністю асимільована і цілком байдужа, а часто й ворожа до націоналістичних проблем та закликів. Наступну групу становлять юнаки і дівчата, які підтримують прогресивні тенденції в розвитку української еміграції. І, нарешті, за визнанням Романишиної, найменша група — «свідомі активні українці», які беруть участь в антирадянських заходах верховодів «визвольного фронту».

Нове покоління зарубіжних українців дедалі ясніше усвідомлює, що націоналізм з його проповідями своєї вишності й зневаги до інших народів є явищем, чужим для молоді, спрямованим на її роз'єднання, поширення серед неї людиноненавистницьких, расистських настроїв. Більшість юнаків і дівчат українського походження, яких вдається втягнути в традиційну примусову ідеологічно-мілітаристську

¹¹ Цит. за: Чередниченко В. Анатомія зради. К., 1978, с. 293—294.

¹² Див.: Чередниченко В. Націоналізм проти нації. К., 1970, с. 108.

обробку в різних націоналістичних молодіжних організаціях, до дрібниць скопійованих з сумнозвісного «гітлерюгенду», досягнувши зрілого віку, поривають з реакційним «самостійницьким» середовищем.

Реакційний журнал «Рідна школа» (США) писав, що нині менше 10% молодих зарубіжних українців належать до націоналістичних організацій. Значних втрат щодо свого складу зазнала, зокрема, так звана Спілка української молоді (СУМ). Її «конгрес», який проходив у жовтні 1973 р., відзначив, що кількість членів цієї організації порівняно з 1969 р. істотно скоротилася. Тільки 300 чол. налічує зараз так зване Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), на сторінках журналу якого містилося визнання, що «організація тратить членство через розчарування чи безнадійність...».

Націоналістичні видання намагаються якось пояснити небажання нового покоління української еміграції «продовжувати батьківську справу». Молодь бачить, нарікають автори публікованих в них матеріалів, що старше покоління (контрреволюційна еміграція) насаджує «уявне поняття України, якої в реальності немає», «сперечається на тлі того, що було, а не що є».

Значна кількість юнаків і дівчат українського походження в США, Канаді, інших країнах, за визнанням навіть реакційних емігрантських видань, «стоїть осторонь» антирадянського політиканства націоналістичної верхівки, «відкрито оскаржує батьків, що вони... завели світ у тісний і задуршливий сліпий кут, в якому матеріалізм і безоглядний комерціалізм примарюють (затмарюють. — Авт.) справжні вартості і ціль життя». Отже, молодь, пориваючи всякі зв'язки з «самостійниками», обирає власний шлях.

Особливо відчутних втрат націоналісти зазнали у більш освіченому середовищі емігрантської молоді — серед студентства. З'їзд так званого Центрального союзу українського студентства у 1976 р. відмічав, що значна частина молоді «не те що не може, але прямо не хоче перебрати естафети батьків», з боку юнацтва лунає «жахлива критика» націоналістичної діяльності взагалі, «багато присутніх (на з'їзді. — Авт.) передбачували смерть усіх реакційних емігрантських угруповань. Серед зарубіжних українських студентів популярною стає критика расизму і фашизму, вони перестають вірити вигадкам про «брак демократії у соціалістичному суспільстві», про «колоніальне ставлення України» тощо. Звичайно, було б передчасно зараховувати цю частину молодих українців до друзів нашої держави, до прогресивних кіл країн поселення. Вони тільки краще за інших розуміють дійсний стан справ у світі й безперспективність націоналістичної діяльності.

Не буде перебільшенням підкреслити, що проблема поповнення організацій націоналістів, розширення чи, принаймні, збереження їх соціальної бази, тобто, в кінцевому рахунку, проблема залучення молоді є сьогодні однією з найважливіших, якщо не найголовнішою, для емігрантських «вождів». Але всі їх зусилля хоча б уповільнити відхід молодого покоління від націоналістичних угруповань лишаються марними. Воно «...втрачене для нас за винятком одиниць», — з сумом констатувала реакційна газета «Український голос» (Вінніпег, 1980, 25 черв.).

Молоді українці за кордоном цілком закономірно вважають себе громадянами тієї країни, де вони народилися й вирости, чия культура, мову, традиції сприйняли як свої власні. І балачки про «український патріотизм», «визвольну боротьбу», гра в «українську самостійну політику» для них просто не зрозумілі.

В цілому зміна настроїв, поступове ідейне та політичне прозріння не на користь націоналістів спостерігаються не тільки серед молоді. Серед усіх поколінь зарубіжних українців зростає обурення проти антирадянської діяльності. Націоналістичні верховоди раз у раз скаржаться, що зменшується кількість членів у всіх «самостійницьких» угрупованнях.

Істеричний розгул людиноненавистництва, брехня, піднесена до рівня моралі й «політики», расизм під машкарою словесних шарад про патріотизм, певний відрив від проблем, які справді цікавлять зарубіжних українців, ігнорування інтересів молодого покоління, відверте прислугування іноземним розвідкам, пропаганда війни, терору, фашизму — всі ці риси, притаманні українському буржуазному націоналізмові, породжують у реально мислячих людей почуття відрази. «Іх треба викривати й викидати за рамки нашої спільності... Це вже не українці, а чужа агентура», — констатує навіть націоналістично настроєний автор з Чикаго, характеризуючи «самостійницьких» ватажків («Українське життя», 1977, 15 серп.).

Особливе обурення різних верств зарубіжних українців, насамперед представників трудящих класів, викликає намагання буржуазно-націоналістичного керівництва всіляко перешкоджати їх контактам з УРСР. Воно бачить в культурному обміні й туризмі в Радянський Союз загрозу своїм маячним ідеям. Адже враження, якими діляться українці-емігранти після його відвідання, реальна дійсність нашої країни об'єктивно сприяють поглибленню процесів розкладу в націоналістичному таборі. «Яку протисовєтську діяльність може провадити особа, яка щонайменше чотири рази відвідала Сове́тський Союз?» — запитує, наприклад, бандерівський «Гомін України», тим самим визнаючи неспроможність націоналістів перед великою правдою радянського життя.

Націоналістичні безбатченки, зокрема верховоди УККА, навіть офіційно заборонили членам організації контакти з представниками Радянської України. В одному з його рішень, прийнятому ще у другій половині 1960 р., містилася погроза виключення з організації всіх тих, хто спілкуватиметься з «радянцями», хоч би й «випадково». Характерно, що слідом за заходами нинішньої адміністрації Білого дому, спрямованими на різке обмеження зв'язків з Радянським Союзом, це рішення знову було видрукувано на сторінках націоналістичних видань.

Подібні постанови й заборони, до яких досить часто вдаються ватажки СКВУ, УККА та інших націоналістичних угруповань, також значно сприяють розкладові реакційного конгломерату, оскільки суперечать інтересам української етнічної групи.

«Певна частина націоналістичних главарів, особливо тих, які прибули до Канади після другої світової війни, — писав відомий прогресивний діяч української еміграції в Канаді П. Кравчук, — знаючи, що через свою нечисту совість вони більше не побачать Україну, хочуть обкрати дітей і онуків з нагоди побувати на Україні. Вони через свою злобу... хочуть, щоб їхні діти і онуки залишилися ігнорантами по відношенню до України, щоб вони мали спотворене і сфальшоване уявлення про неї, яке їм втовкмачують упереджені батьки і діди, які через своє вислугування гітлерівським окупантам примушені були втікати за тридев'ять земель аж до Канади»¹³. Та, як від-

¹³ Цит. за: Буржуазний націоналізм — знаряддя ворогів соціального прогресу і міжнародної розрядки, с. 56.

значав на III конференції товариства «Україна», що відбулася 12 березня 1980 р. в Києві, голова його правління письменник В. Бровченко, «вороги неспроможні перетнути шлях правді про соціалістичну Україну, зупинити закономірний потяг зарубіжних українців до нашої культури, до народного, класичного й новітнього нашого мистецтва... Інтерес наших зарубіжних земляків до Країни Рад рік у рік підвищується. Цей закономірний процес посилюється неухильним зростанням світового авторитету Радянської держави і невід'ємної її складової частини — нашої рідної України»¹⁴.

Дедалі ширші кола етнічних українців переконуються, що у своїй «діяльності» буржуазно-націоналістичні «визвольники» ніколи не керувалися й не керуються добрими почуттями ні до української еміграції, ні до українського народу. Навпаки, вони показали себе як політичні авантюристи і звичайні карні махінатори, найзалекліші вороги українського народу. Рядових емігрантів, «сіру мужву» (як вони їх називають) ці націоналістичні главарі зневажають, а Радянську Україну ненавидять і намагаються всіляко шкодити їй. Не стали для них новими батьківщинами й нинішні країни поселення, бо долю свою вони зв'язують не з трудящими масами цих країн, а лише з реакційними колами. Тільки їм ватажки націоналістичних угруповань і центрів готові вірно служити, оскільки розуміють, що, будучи позбавлені таємних і відкритих подачок з різних антирадянських підривних «фондів», вони втратять останню надію на дальше існування. Слід сказати, що й у самому націоналістичному середовищі немало таких, кому вже давно остогидли і політиканство верховодів, і обман та крутість, що панують у цьому таборі, і залякування та фізичні розправи, які застосовуються до непокірних, і постійні здирства на різні фонди й податки, що негайно зникають у бездонних кишенях більших та менших «вождів».

Зарубіжні трудящі українського походження настійно вимагають від керівників націоналістичних організацій припинити безглузді виступи проти культурних зв'язків з Радянською Україною. В листі, що надійшов на адресу товариства «Україна», молодий українець з ФРН дав таку оцінку «визвольній» діяльності націоналістичних верховодів: «Відверто кажучи, нам, студентам, соромно, що поруч нас живуть такі рафіновані креатури*, які від часів війни по сьогодні можуть лише торочити про націоналізм, які вміють тільки гавкати на Україну..., компрометуючи всіх українців в очах західного суспільства, а також, що не менш важливо, перед суспільством Радянської України». «...Нам, — наголошує далі автор листа, — бракує слів, щоб адекватно висловити наше обурення, коли бачимо, як поодинокі політикани..., граючи хитромудро на ширих патріотичних почуттях емігрантів, використовують їхню наївність та безкритичність і постійно здирають з них тяжко запрацьовані марки чи долари на чисто приватні гуляння по широкому світу»¹⁵.

Марними є сподівання жовто-блакитних «зверхників» на те, що внаслідок ускладнення на сучасному етапі міжнародного становища українці закордону підтримуватимуть їх «ідеї». Не випадково буржуазно-націоналістична преса змушена визнати, що українська контрреволюція «залізла у безвихідь» («Новий шлях», 1975, 18 жовт.).

Однак ворожа українському народові жалюгідна купка буржуазних націоналістів, яка втратила довіру більшості українців за кор-

¹⁴ Вісті з України, 1980, № 12.

* Слухняні виконавці волі свого покровителя.

¹⁵ Див.: Чорний В. Чому вони проти розрядки. К., 1979, с. 69—70.

доном, і далі з надзвичайним заповзяттям продовжує антирадянську діяльність. Цьому, насамперед, сприяє постійна підтримка українських буржуазно-націоналістичних організацій імперіалістичними спецслужбами. Саме існування цієї підтримки, зацікавленням реакційних імперіалістичних кіл в антирадянській підривній діяльності емігрантських націоналістичних організацій найбільшою мірою визначається необхідність активної боротьби проти буржуазних і буржуазно-націоналістичних ідей.

Підкреслюючи необхідність активної боротьби проти буржуазної і, зокрема, націоналістичної ідеології, Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв відзначав: «Не можна забувати, що націоналістичні передсуди, перебільшений чи спотворений вияв національних почуттів — явище надзвичайно живе, яке чітко тримається в психології людей, не досить зрілих у політичному відношенні. ...Ми не маємо права також забувати, що націоналістичні пережитки всіляко підігрівають іззовні політики і пропагандисти буржуазного світу»¹⁶. Будучи слухняним знаряддям імперіалістичних сил, закордонні організації націоналістів ще можуть шкодити нашій країні своїми пропагандистсько-підривними, шпигунсько-диверсійними акціями, а також провокаційно-терористичними діями проти радянських громадян і представництв за межами СРСР. «Слід і далі своєчасно викривати підривну пропаганду зарубіжних імперіалістичних, націоналістичних і сіоністських центрів, — відмічається у Звіті ЦК Компартії України XXVI з'їздові Компартії України, — давати аргументовану критику різного роду антикомуністичним концепціям, поліпшувати інформованість наших людей, підвищувати їх політичну пліньність, виховувати уміння правильно, з класових позицій оцінювати експлуататорську суть капіталізму з його вовчими. «юдиноненависницькими законами і порядками»¹⁷.

Марксизм-ленінізм — єдино правильне наукове вчення про суспільство — є тією основою, що дає можливість викривати будь-які міфи буржуазних і буржуазно-націоналістичних ідеологів. Як би не викручувалася націоналістична реакція, їй, як і імперіалізму, якому вона служить, не вдасться зупинити поступальний розвиток по шляху соціалізму, оскільки цей шлях визначений наперед об'єктивними законами самої історії.

¹⁶ Брежнєв Л. І. Про п'ятдесятиріччя Союзу Радянських Соціалістичних Республік: Доповідь на спільному урочистому засіданні Центрального Комітету КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР у Кримському Палаці з'їздів 21 грудня 1972 року. — Ленінським курсом: Промови і статті. К., 1974. Т. 4, с. 61.

¹⁷ Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України, с. 54—55.

Н. Е. Горелов, Е. Е. Каминский, В. В. Ковалев

УГЛУБЛЕНИЕ КРИЗИСА ЭМИГРАНТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ УКРАИНСКОГО БУРЖУАЗНОГО НАЦИОНАЛИЗМА

Резюме

В статье разоблачается правоэкстремистский характер деятельности эмигрантских организаций украинских буржуазных националистов, ее направленность против интересов большинства украинцев, проживающих в странах Запада. На большом фактическом материале авторы показывают факторы, обуславливающие процесс деградации и вырождения украинского буржуазного национализма.

НАУКОВИЙ ОГЛЯД

«ПОСТ ІМЕНІ ЯРОСЛАВА ГАЛАНА»

В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ (Київ), М. В. КОВАЛЬ (Київ)

У Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв вказував, що необхідно й далі посилювати викриття підступів імперіалістичної реакції, яка у своїх ворожих діях проти Радянського Союзу та інших країн соціалістичної співдружності активно використовує отруйну ідеологію націоналізму і шовінізму. «КПРС,— зазначив він,— боролась і завжди буде рішуче боротися проти таких чужих природі соціалізму проявів, як шовінізм чи націоналізм, проти будь-яких націоналістичних вивихів...»¹.

Одним з найважливіших завдань комуністів і всієї громадськості республіки назвав член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький необхідність якнайрішучішої відсічі будь-яким ідеологічним диверсіям реакційних сил, що зімкнулися під чорним прапором антикомунізму і антирадянщини. У Звіті ЦК XXVI з'їздові Компартії України він говорив: «Слід і далі своєчасно викривати підривну пропаганду зарубіжних імперіалістичних, націоналістичних і сіоністських центрів, давати аргументовану критику різного роду антикомуністичним концепціям, поліпшувати інформованість наших людей, підвищувати їх політичну пильність, виховувати вміння правильно, з класових позицій оцінювати експлуататорську суть капіталізму з його вовчими, людиноненавистними законами і порядками»².

Радянські філософи та історики, літератори й публіцисти пристрасно, з наукових, марксистсько-ленінських позицій викривають і таврують ганьбою підступи імперіалістичної пропаганди, показують реакційну, злочинну суть буржуазного націоналізму всіх мастей і відтінків. Бойовий загін висококваліфікованих авторів, які в своїх творах дають рішучу відсіч українському буржуазному націоналізму, сіонізму та будь-яким проявам антирадянщини, склався і в нашій республіці. Свідченням цього є, зокрема, публікація в останні роки історично правдивих, гостро публіцистичних праць Ростислава Братуня, Миколи Варварцева, Кліма Дмитрука, Володимира Євдокименка, Івана Кочана, Тараса Мигаля, Романа Федоріва, Дмитра Цмокаленка, Віктора Чередниченка та інших. Їх книги, нарис, статті, пам'флети відзначаються політичною загостреністю, непримиренністю до ворогів соціалістичної Вітчизни, антинародних дій імперіалістичних розвідок та різних спецслужб. Чимало їх агентів заплямували себе кров'ю невинних жертв у роки двобою радянських людей з фашизмом, а сьогодні силкуються протидіяти впевненому просуванню нашої країни по шляху до комунізму.

Серед видань, що згуртовують авторів, чії праці викривають підривну діяльність зарубіжних імперіалістичних, націоналістичних і сіоністських центрів, перебувають на передньому краї ідеологічної

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 68.

² Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 54—55.

боротьби, є збірники памфлетів, нарисів, статей під загальною назвою — «Пост імені Ярослава Галана», які виходять у видавництві «Каменярь».

Коротко історія появи цього видання така. В 1964 р. у Львові було видано збірник «Ті, що канули в п'їтьму», спрямований проти українських буржуазних націоналістів. Після його виходу з'явилися аналогічні різножанрові публіцистичні рубрики у журналі «Жовтень», львівській обласній газеті «Ленінська молодь» та передачах місцевого радіо і телебачення. В пам'ять про полум'яного радянського патріота й інтернаціоналіста, непохитного борця проти сил реакції вони почали виходити під назвою «Пост імені Ярослава Галана». Коли готувався наступний науково-публіцистичний збірник, спрямований проти українського буржуазного націоналізму, він також прибрав цю саму назву, що найбільшою мірою розкривала його зміст і спрямованість, якнайкраще характеризувала політичне кредо авторів і вміщених у книзі матеріалів.

Вийшло вже сім випусків цього серійного видання. А якщо врахувати й першу книгу такого ж плану — «Ті, що канули в п'їтьму», — то загалом їх буде вісім. У них вміщено понад 220 різноманітних матеріалів загальним обсягом майже 115 друк. арк.

Вже перші книги серії «Пост імені Ярослава Галана» привернули увагу широкої громадськості як гостротою вміщених у них матеріалів, так і їх цілеспрямованістю та викривальністю. Упорядникам вдалося залучити до них досить широке коло авторів. Відкривалися збірники нарисами і публіцистичними статтями полум'яних патріотів, незламних борців проти націоналізму. Так, другий випуск починався матеріалами Я. Галана — «Те, чого не забувають», Ю. Мельничука — «Навічно прокляті народом», П. Козланюка — «Клопоти пана Кубійовича» та «Ото приятелі!», Ю. Смолича — «Приречені зрікаються». На жаль, ця тенденція не знайшла у дальшому продовження.

З кожним новим випуском серії її упорядники, поряд із збереженням основного ядра авторів, розширювали їх коло за рахунок нових імен, залучаючи не лише львів'ян або тих, хто працює в західних областях України, а й представників інших регіонів республіки. Постійними учасниками випусків «Поста» є письменники, публіцисти та історики Федір Антоненко, Ростислав Братунь, Клим Дмитрук, Тарас Мигаль, Дмитро Павличко, Роман Федорів, Йосип Цьох. До виступів у виданні залучаються також Ярема Гоян, Євген Дорош, Федір Маланчук, Борис Олійник, Іван Петрів, Микола Подолян, Микола Тороповський, Микола Шибик, Юліан Шульмейстер та багато інших. Нині є всі підстави говорити, що навколо «Поста» згуртувався бойовий творчий колектив авторів, які гідно продовжують партійну справу своїх відомих попередників, борців проти буржуазного націоналізму та реакційного клерикалізму Ярослава Галана, Петра Козланюка, Юрія Мельничука, Юрія Смолича.

Розширилась і урізноманітнювалась проблематика збірників, удосконалювалась їх структура, систематизувалися рубрики. Постійними стають такі з них, як «Не піду з життя я ніколи», «Братовбивці», «Найманці». В останній, сьомій книзі, з'явилася нова рубрика — «Сіонізм без прикрас». Можна відзначити й неперіодичні, але не менш важливі рубрики — «На лінії вогню», «Хрестоносці облуди» та ін. І хоча групування матеріалів згідно з рубриками формально почалося лише з п'ятої книги, однак і попередні випуски фактично укладені за цим принципом.

Якщо розглянути зміст усіх книг серії під кутом зору її рубрик

то вимальовується картина, яка історично достовірно і неспростовно викриває багаторічну злочинну діяльність чорних сил антикомунізму — українських буржуазних націоналістів, війовничих сіоністів, уніатів, автокефалістів та інших клерикалістських кіл проти Радянської держави, соціалізму, комуністичної ідеології, пролетарського інтернаціоналізму.

Зокрема, в серії «Пост імені Ярослава Галана» на величезному фактичному матеріалі розкриваються основні віхи кривавого шляху одного з найзлочинніших контрреволюційних утворень — Організації українських націоналістів (ОУН) — та інших подібних до неї осередків. Навіки прокляті народами і позбавлені історичних перспектив буржуазні націоналісти всіх мастей і відтінків, намагаючись догодити своїм імперіалістичним хазяям, підтримують будь-які кроки останніх, що ведуть до загострення міжнародної напруженості. Автори «Поста» переконливо показують, що українські буржуазні націоналісти, об'єднуючи свої зусилля з сіоністами, неофашистами, маоїстами та іншими реакційними політичними течіями, роблять спроби підірвати класову єдність, порушити інтернаціональну згуртованість радянського народу, трудящих братніх соціалістичних країн. Та марні ці потуги! Об'єднані в незламному союзі радянських народів-братів трудящі України з гнівом і презирством відкидають негідні спроби імперіалістів та їхніх націоналістичних поплічників посіяти недовір'я та ворожнечу між народами СРСР, спрямовують усі свої сили й енергію на боротьбу за побудову комуністичного суспільства. Це переконливо підтверджує зміст кожної з книг серії.

Провідною темою «Поста» є викриття злочинів, вчинених українськими буржуазними націоналістами і сіоністами проти трудящих. Численні матеріали на цю тему неначе доповнюють і продовжують яскравий публіцистичний твір Ярослава Галана, що відкриває першу книгу серії — «Про це не можна забувати». Вони є втіленням у життя традицій його бойової публіцистики, яка й сьогодні є надійною зброєю у боротьбі проти націоналізму, за зміцнення пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму. Як справедливо зазначають автори «Поста», жахливий терор, що його чинили націоналісти над трудящими України в роки фашистського лихоліття, є найглибшим виявом морального падіння українського буржуазного націоналізму, свідченням повної деградації, виродження і здичавіння його представників. Цій темі вже в першій книзі присвячені матеріали П. Інгульського «Україна проклинає», П. Богдана «Кредо сокирника», В. Євлампієва «Кривавий «життепис», Г. Вакуленка «Кривавий шлях націоналістичного душоуба» та ін. В них йдеться про масове знищення на догоду гітлерівцям мирного населення, про спалення сіл у західних областях України бандою так званого «Клея» — Дмитра Куп'яка, який після війни отаборився в Канаді і став бізнесменом. Саме з матеріалів «Поста» широкий читач уперше довідався і про звірства, що їх чинили на Волині банди «Шуляка», «Енея», про нові неспростовні факти злочинної діяльності бандитських верховодів Шухевича, Лебедя, Гриньоха та ін.

Ця тема продовжується і в наступних книгах. У кожному з випусків «Поста» їй присвячено більш як половину матеріалів. Петро Інгульський та Петро Загорулько, наприклад, викривають зрадництво і підступність оунівців у боротьбі проти радянських партизанів, показують, як націоналістичні банди допомагали гітлерівцям у знищенні сіл Кортеліси на Волині і Сколів на Львівщині. Широку картину співпраці українських буржуазних націоналістів з фашистськими оку-

пантами дано у статті «Поплічники гітлерівських катів» та інших матеріалах.

Викриття звірів оунівців на українській землі дістало своє продовження у статтях і памфлетах Н. Жилича «Верховино, смутку ти мій», Б. Антоненка «Люди, пам'ятайте!», М. Тороповського «Ім'я злочинця — відоме», Л. Чирко «Людської крові не змити», К. Закалюка «Підручні сатани» та багатьох інших. У них на конкретних прикладах показано запроданство і злочини націоналістичних перевертнів, на руках яких кров тисяч убитих і закатованих кращих синів і дочок радянського народу. Кривава бандерівщина залишила глибокий шрам у людській пам'яті. І нехай оунівські недобитки, які сховалися від справедливої розплати за океаном, знають, що їх бузувірських злочинів народ ніколи не забуде і не простить!

Після закінчення другої світової війни націоналістичні проводирі тішили себе надією, що з допомогою нових хазяїв вони зможуть повернутися на Україну й розправитися з трудящими, які не пішли за ними. У статтях і памфлетах «Поста» документально показано, з якою запопадливістю провадять антирадянську діяльність буржуазно-націоналістичні організації і групи, що стали вірними прислужниками імперіалістів США та їх союзників по воєнних блоках. Ім у своєму підлабузництві є на кого рівнятися. Це й трубадур фашизму та війни Улас Самчук, і милістю Гітлера отаман злочинної зграї Боровець-Бульба — «герой» памфлетів Ю. Мельничука «Чорний раб Гітлера» і «Бандитський отаман», це й «головний передсідник» кривавого націоналістичного розгулу Степан Бандера, про якого у памфлеті «Останнє сальто «Сірого» розповідає відомий радянський письменник В. Беляєв, це й інші запроданці, брудні справи яких знайшли своє відображення у статтях і памфлетах «Лондон на дроті» Р. Федоріва, «Самостійники за дорученням ЦРУ» М. Варварцева, «Фігура в потусі» Б. Олійника, «За чужинецьким часом» О. Микитенка, «Відхрещування не допоможе» І. Кочана, «Рябко не стане рисаком» М. Шибика та інших.

Показуючи мерзенне обличчя націоналістичних мізантропів, їхне блюзнірство і запроданство, автори наводять факти, які свідчать, що в наш час ці зрадники українського народу намагаються встановити якомога ширші контакти з імперіалістичними розвідками, за всяку ціну найнятися до них на службу, щоб і надалі мати змогу активно творити свою чорну антирадянську справу. Як видно з книг «Поста імені Ярослава Галаана», діяльність розвідувальних центрів, у яких «працюють» оунівці, поширюється нині на США, Канаду, європейські країни.

Автори висвітлюють також блокування українських буржуазних націоналістів з новомодними ренегатами — так званими дисидентами, які, зрадивши Батьківщину, подалися в пошуках ласих подачок за кордон і там всіляко намагаються очорнити соціалістичний лад, величні досягнення СРСР, його боротьбу за мир і прогрес людства.

Важливим і досить вагомим доробком представлена в книгах «Поста» й інша тема — викриття злочинної суті і практики реакційних клерикалів — уніатів та автокефалістів, їх ідейної спорідненості з фашизмом. На великому фактичному матеріалі, часто використовуючи маловідомі архівні документи, автори статей і памфлетів показують відверто пособницьку роль церковників у зміцненні гітлерівського окупаційного режиму на Україні, їх намагання повністю підпорядкувати релігійні організації фашистам, а в післявоєнні роки — спецслужбам і диверсійним ідеологічним центрам імперіалістичних

держав. Усі ці аспекти дістали відображення у таких викривальних матеріалах, як «Хрест, тризуб і свастика», «Таємниця святих отців», «Пагубне поріддя уніатства», «Апостоли зради», «Уніатський балаган», «Легіонери в рясах», «Із життя «блаженнішого» патріарха», «Покіннуті краплиці», «Історія однієї фальшивки» та ін.

Важливим є й те, що автори не лише описують факти сучасної підступної діяльності церковників на догоду різноманітним релігійним центрам Заходу, а й розкривають генезис антинародної ролі уніатської (греко-католицької) церкви, яка, будучи передовим форпостом Ватикану, протягом століть широко використовувалась іноземними поневолювачами для посилення соціального й національного гноблення українського народу.

Виступаючи єдиним фронтом з буржуазно-націоналістичними найманцями гітлерівських окупантів, уніатські проводирі радо вітали фашистську агресію проти СРСР, пов'язували з нею надію на «знищення більшовизму, атеїзму, на просування унії на Схід». Відкрито антирадянські, профашистські позиції займали і продовжують займати ватажки української автокефальної православної церкви.

Нині у зарубіжних церковних та буржуазно-націоналістичних виданнях робляться незграбні спроби облагородити характер відносин ієрархів уніатської та автокефальної церков з фашистськими окупантами, показати ворогів українського народу А. Шептицького, Й. Сліпого, С. Скрипника та іже з ними як «уболівальників за справу українського народу» і мало не як борців проти гітлерівського режиму. Однак численні матеріали, наведені в книгах «Поста», до кінця спростовують усі ці вигадки і фальсифікації.

Намагаючись утримати свої позиції серед віруючих українців-емігрантів і спрямувати їх настрої проти СРСР, реакціонери в сутанях, як пише у своїй статті «Поеднанні ненавистю до світла» К. Дмитрук, вдаються до посилення серед них націоналістичної, антирадянської пропаганди. Вони вбачають успіх своїх негідних діянь у дальшому поєднанні «антикомуністичних поглядів святенників і націоналістів», у дальшому зміцненні уніато-націоналістичного гібриду під назвою «християнський націоналізм» (кн. 4, с. 129).

В цю антирадянську упряж дедалі активніше впрягаються й сіоністи, які є одними з найвойовничіших трубадурів антикомунізму. Сіонізм, головна мета якого — боротьба проти сил миру, соціалізму і прогресу, є на сьогодні однією з найбільш відвертих форм сучасного расизму. Широко розгалужену систему сіоністських організацій агресивні імперіалістичні кола розглядають як засіб для здійснення антикомуністичних диверсій. Тому боротьба проти сіонізму, викриття реакційної суті його ідейних основ і злочинної практики є важливою партійною справою радянських істориків і публіцистів. Велику увагу цій справі приділяє на своїх сторінках і «Пост імені Ярослава Галана». Одним з перших В. Беляев у статті «Митрополит Шептицький і рабин Кагане» викрив підлу роль сіоністів і служителів іудейської релігії — рабінів, а також так званих юдеїратів («єврейських рад») — організацій, винних у загибелі тисяч євреїв у період фашистської окупації. Вони, зазначає автор, «навіювали бідноті релігійну покору, думку про те, що чинити опір безглуздо. Поширювали чутки про масове переселення на острів Мадагаскар, на Схід. Нашіптували, що, можливо, гітлерівці, одержавши контрибуцію, виявлять благородні почуття і збережуть життя частині єврейського населення. Обдурили таким чином простолюду, паралізувавши його волю, сіоністські лідери і рабини по суті психологічно підготували його загибель»

(кн. 2, с. 118). Як видно з матеріалів «Поста», сіоністи в роки Великої Вітчизняної війни не тільки намагалися паралізувати волю єврейського населення до боротьби проти загарбників, а й виказували гестапо тих, хто організовував євреїв на боротьбу проти фашизму. Ненависть до соціалістичного ладу, до радянського народу стала спільною базою для створення свого роду блоку між українськими буржуазними націоналістами та сіоністами в їх підступних діях проти Країни Рад. І все це — незважаючи на те, що українські націоналісти виступали найактивнішими пособниками гітлерівців у знищенні громадян єврейської національності. Як пише Іван Петрів у статті «В одній упряжці», поплічник гітлерівців Я. Стецько, формулюючи своє кредо щодо єврейського населення, заявив, що він вважає «головними ворогами українського народу Москву і жидівство», а тому беззастережно виступив за повне знищення євреїв і доцільність принесення на Україну «німецького методу їх екстермінації» (кн. 3, с. 164). Однак спільні класові інтереси у буржуазії завжди беруть верх над національними почуттями, і ватажки сіоністів після війни налагодили найтісніше співробітництво з українськими націоналістичними верховодами, координуючи свої дії проти сил соціалізму, миру, демократії і прогресу.

Антирадянську основу цього реакційного дуету розкрито у статті І. Симоненка «Злочинний альянс». Автор підкреслює, що спільним у діяльності українських буржуазних націоналістів і сіоністів на сучасному етапі є насамперед спроби перешкодити розрядці міжнародної напруженості, намагання тримати світ на грані ракетно-ядерної катастрофи.

До яких згубних наслідків призводить це блокування та як сіоністська облуда калічить долі емігрантів єврейської національності, переконливо показано у статтях Л. Дадіані «Уряд Картера і сіоністське лобі», В. Савцова «Співучасники», Ю. Шульмейстера «Прозріння Франка Ханана», В. Краснодемського «Татку, мені тут погано», Г. Плоткіна «Протестую!», об'єднаних у розділі «Сіонізм без прикрас». Такі матеріали є надзвичайно цінними, тому цю рубрику важливо продовжувати й далі.

Значна увага у випусках «Поста» приділяється трудовим звершенням радянських людей, які не шкодували сил і навіть життя заради того, щоб на розорених фашистами й націоналістичними бандами західноукраїнських землях відродити міста і села, утвердити нове, щасливе життя. Змальовані авторами постаті комуністів-інтернаціоналістів, які очолили боротьбу трудящих проти буржуазних націоналістів і підступів імперіалістичної реакції, за свободу і щастя свого народу, захоплюють читача ідейною переконливістю і непримирністю до класових ворогів, особистою відвагою і відданістю справі партії, комунізму. Так, з матеріалів, об'єднаних у рубриці «Не піду з життя я ніколи», перед читачем постає світлий образ незабутнього Ярослава Галана — непримиренного борця проти сил реакції, палкого патріота і переконаного правдолюбця. Особливу увагу привертають тут статті, спогади, есе та нариси Б. Полевого «В строю павіки», К. Пирожак «І сьогодні б'ється полум'яне серце Галана», В. Беляєва «Чому немає назви», С. Окецького «Той, про кого не забувають», В. Масловського «Розум революціонера» і «Нюрнберг» та ін.

Справжнім реквіємом героям-комсомольцям із Золочівщини, які загинули від рук українських буржуазних націоналістів, є твір В. Савчака. Цікаві факти, пов'язані з боротьбою жителів с. Ярославичі, що

на Ровенщині, проти бандерівських душогубів знаходимо в нарисі М. Раєвського «Життя вогонь незгасний». Серед тисяч радянських активістів, замордованих озвірілими оунівськими бандитами, було й 45 патріотів з цього села. Увічнення у нових патріотичних творах пам'яті вірних синів нашої Вітчизни, борців за утвердження соціалістичного ладу в західних областях Української РСР — моральний обов'язок авторів «Поста імені Ярослава Галана».

Знайомлячись з книгами «Поста», ще раз переконаєшся, що науково-теоретична, марксистсько-ленінська методологічна основа видає подібних до рецензованої серії, в якій представлені різноманітні за жанрами твори, може бути надійно забезпечена завдяки участі в них науковців-суспільствознавців. Безумовно, їм належить помітна роль у дальшому розвитку такого порівняно нового жанру в радянській журналістиці, як наукова публіцистика. Такі твори повинні й далі займати чільне місце у випусках «Поста».

Та не лише засобами наукової публіцистики досягається мета, поставлена перед виданням. Поети Дмитро Павличко, Ростислав Братунь, Іван Гушак, Микола Романченко, Роман Лубківський, Володимир Лучук та інші своїм поетичним словом підсилюють викривальний пафос творів, написаних в інших жанрах, оспівують подвиги тих, хто йшов попереду і поліг у нелегкій боротьбі проти класового ворога.

Збагачена досвідом вдалого використання можливостей різних жанрів, редколегія «Поста» в майбутньому має змогу ширше залучати до участі в ньому відомих поетів, драматургів, суспільствознавців, причому не тільки тих, хто працює на Україні, а й однодумців і колег у боротьбі проти буржуазно-націоналістичної ідеології з інших радянських республік або навіть і з-за кордону. На наш погляд, серія тільки виграє, коли до її випусків будуть регулярно включатися уривки з творів класиків літератури, визначних публіцистів та істориків минулого, у яких пропагуються ідеї дружби і братерства народів, викриваються сили, що стояли на перешкоді їх утвердженню. Адже тільки з різних позицій — політичних, історичних, філософсько-соціологічних, публіцистичних, літературно-мистецьких, можна якнайповніше викривати зло, що його уособлюють буржуазний націоналізм та реакційний клерикалізм.

Ні в якому разі не применшуючи силу та значення художнього слова у випусках «Поста», хотілося б ще раз підкреслити, що їх політична вагомість і актуальність, викривальна гострота ґрунтуються на наукових засадах. Історична достовірність і правильне тлумачення фактів — надзвичайно цінна риса рецензованої серії. Саме тому з такою настороженістю зустрічають її випуски націоналістичні відшпегенці за кордоном. Саме тому з таким нетерпінням чекають на кожну нову книгу «Поста імені Ярослава Галана» пропагандисти й агітатори, які активно використовують вміщені тут матеріали у своїй практичній роботі.

Крім необхідності викриття ідейної суті, реакційних концепцій, всебічної деградації буржуазного націоналізму, боротьба з ним має ще й інший бік — пропаганду та утвердження ідей соціалістичного інтернаціоналізму, комуністичне виховання трудящих. Було б добре, щоб редколегія «Поста» постійно тримала в полі зору і ширше подавала на сторінках рецензованого видання матеріали, що свідчать про велику силу пролетарського, соціалістичного інтернаціоналізму, його роль у боротьбі за подолання націоналістичних передсудів.

Очевидно, всім, хто причетний до підготовки книг серії, слід бу-

ло б більше уваги приділяти висвітленню в них соціалістичних перетворень у західних областях Української РСР. Адже це є найпереконливішим свідченням торжества ідей інтернаціоналізму над націоналістичним мракобіссям. Оскільки «Пост імені Ярослава Галана» розрахований і на зарубіжних читачів, варто було б найкращі його матеріали видати у перекладі на іноземні мови.

Було б непогано запровадити в збірнику рубрику, в якій би вміщувалися свідчення про реакційну суть ідеології і практики буржуазного націоналізму таких людей, які самі належали колись до націоналістичного табору, а потім порвали з ним. Тут можна було б подавати й оригінальні документи, які викривають злочини оунівських агентів міжнародного імперіалізму.

«Пост імені Ярослава Галана» зайняв нині помітне місце серед книг, спрямованих проти буржуазного націоналізму, став періодичним виданням. Тому він міг би взяти на себе певні інформаційно-координаційні функції. Час від часу в його випусках бажано було б вміщувати відповідні літературні огляди та бібліографічні матеріали, що сприяло б концентрації зусиль авторів, які працюють над розробкою даної проблематики.

Дальше розвінчання буржуазно-націоналістичних ідеологічних диверсій, викриття мерзенного прислужництва буржуазних націоналістів верховодам міжнародного імперіалізму, показ торжества ленінської національної політики, історичних здобутків великої співдружності соціалістичних націй СРСР залишається одним з найактуальніших завдань учених-суспільствознавців, працівників літературного фронту. Безумовно, в їхній творчій роботі дедалі більше виявлятиметься тенденція до комплексного розкриття нових тем і сюжетів. І в цій важливій справі незамінним буде «Пост імені Ярослава Галана» — видання, яке набуло заслуженої популярності й авторитету серед широких мас читачів.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Питання розвитку радянського суспільства періоду зрілого соціалізму

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ЗМІЦНЕННЮ ПАРТОРГАНІЗАЦІЙ В БУДІВНИЦТВІ (1971—1975 рр.)

А. П. ІВАНОВ (Одеса), Г. К. ПАРІЄНКО (Одеса)

Керівництво капітальним будівництвом, яке відіграє величезну роль у створенні матеріально-технічної бази комунізму, розв'язанні соціальних завдань радянського суспільства, є одним з важливих напрямів діяльності Комуністичної партії. Від здійснення планів капітального будівництва залежало, зокрема, розв'язання головного завдання дев'ятої п'ятирічки. Протягом 1971—1975 рр. у народному господарстві країни передбачалося освоїти капітальних вкладень приблизно на 40% більше, ніж у восьмій п'ятирічці, в тому числі на Україні — близько 80 млрд. крб.¹

Обширну програму будівництва накреслено й на одинадцяті п'ятирічку. Загальний обсяг капітальних вкладень має зрости на 12—15%². Успішне здійснення величезної програми, накресленої XXVI з'їздом КПРС, вимагає дальшого підвищення рівня партійного керівництва, вмілого використання вже нагромадженого досвіду, поліпшення внутріпартійної і політичної роботи парторганізацій у трудових колективах, зокрема, капітального будівництва.

Організаторська і політична робота партійних організацій у цій галузі народного господарства має певну специфіку. Деякі з них створюються і розгортають свою діяльність одночасно з формуванням трудових колективів, інші (через особливості будівельного виробництва — територіальну роз'єднаність, наявність робітників на певній одній ділянці з різних організацій) потребують постійного вдосконалення форм і методів своєї роботи.

Значний досвід роботи ЦК Компартії України, обкомів, міськомів і райкомів партії по керівництву первинними партійними організаціями в будівництві України нагромаджено в роки дев'ятої п'ятирічки. Узагальнення і поширення цього досвіду дає можливість ще вище підняти рівень організаторської і масово-політичної роботи серед будівельників у сучасних умовах, підвищити її ефективність. Разом з тим це дозволяє простежити конкретні шляхи зростання керівної ролі партії, об'єктивний характер цієї закономірності.

Центральний Комітет Компартії України за період між XXIV і XXV з'їздами КПРС розглянув 24 питання, безпосередньо зв'язані з роботою первинних партійних організацій ряду галузей народного господарства, наголосив на необхідності посилення їх авангардної

¹ Див.: Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, с. 181; Матеріали XXIV з'їзду Комуністичної партії України. К., 1971, с. 77.

² Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 207.

ролі в колективі, підвищення активності й дисципліни кожного комуніста³. Під безпосереднім контролем ЦК Компартії України перебувала й організаторська робота парторганізацій новобудов республіки, насамперед передбачених Директивами XXIV з'їзду КПРС. Так, постійну увагу ЦК Компартії України відчували учасники спорудження доменної печі № 9 на металургійному заводі «Криворіжсталь», ждановського стана «3600». Під час будівництва цих комплексів було створено групи, до яких входили члени ЦК, відповідальні працівники республіканських міністерств і обкомів партії. Неодноразово там бували член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, секретарі ЦК Компартії України. Вони подавали практичну допомогу партійним організаціям в організаторській роботі серед будівельників, у вирішенні виробничо-побутових питань. Це сприяло поліпшенню діяльності первинних парторганізацій новобудов і дало можливість достроково ввести їх у дію⁴.

Важливе значення для зміцнення партійних організацій будов, поліпшення їх роботи і підвищення організуючої ролі у трудових колективах мала постанова червневого (1971 р.) Пленуму ЦК Компартії України «Про завдання по дальшому поліпшенню керівництва первинними партійними організаціями та піднесенню їх ролі у виконанні рішень XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України»⁵. Пленум відзначив, що в ряді парторганізацій будов республіки є істотні недоліки в постановці внутріпартійної роботи, на низькому рівні проводяться партзбори, слабо розгортається критика і самокритика. В постанові Пленуму підкреслювалося, що партійні організації багатьох будівельних колективів недостатньо займаються питаннями підвищення технічного рівня будівництва, зниження собівартості й поліпшення його якості, впровадження передових методів праці. Пленум ЦК Компартії України зажадав від обкомів, міськкомів, райкомів партії, парткомітетів будов і підприємств будівельної індустрії поліпшити керівництво первинними партійними організаціями.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС і постанову червневого (1971 р.) Пленуму ЦК Компартії України, обкоми, міськкоми і райкоми партії глибоко і всебічно аналізували роботу первинних партійних організацій колективів будівельників, розробляли заходи для її поліпшення. Так, у серпні 1971 р. пленум Одеського обкому партії, обговорюючи питання «Про завдання по дальшому поліпшенню керівництва діяльністю первинних партійних організацій області», зобов'язав міськкоми, райкоми партії, парткоми посилити керівництво діяльністю партійних організацій будівельних колективів, де працювало понад 7 тис. комуністів і налічувалося 250 первинних парторганізацій, допомагати їм у налагодженні внутріпартійного життя, виявляти постійну турботу про виховання і навчання партактиву⁶.

Згідно з цим рішенням міські та районні комітети партії Одещини почали приділяти більше уваги підвищенню дієвості й організаційному зміцненню первинних парторганізацій в будівництві. Тільки за 1972—1973 рр. на бюро Одеського міськкому партії заслуховувалися такі питання: «Про роботу парткому тресту «Чорноморгідробуд» по розстановці комуністів і підвищенню їх авангардної ролі у

³ Авангард трудового колективу: 3 досвіду роботи партійних організацій між XXIV і XXV з'їздами КПРС. К., 1976, с. 21.

⁴ Правда України, 1976, 13 февр.

⁵ Див.: Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1977. Т. 2, с. 896—904.

⁶ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 105, спр. 16, арк. 6.

виробничій і громадській діяльності колективу», «Про організаторську роботу партійного комітету тресту «Одессільбуд» по впровадженню нової системи планування й економічного стимулювання», «Про роботу партійного комітету заводу залізобетонних виробів по підвищенню організуючої і мобілізуючої ролі цехових партійних організацій та партійних груп у житті колективу» й ін. Всебічно проаналізувавши роботу цих парторганізацій, міськком партії виробив конкретні рекомендації по дальшому вдосконаленню їх організаційно-партійної роботи, ідейно-виховної діяльності у трудових колективах. Згідно з цими рекомендаціями парткоми будівельних трестів міста розробили плани навчання партгрупоргів, організували обмін досвідом, подаючи практичну допомогу партгрупам, постійно заслуховували на своїх засіданнях звіти про їх роботу.

Зміцненню партійних організацій в будівництві сприяло обрання до їх керівних органів досвідчених комуністів з високим освітнім рівнем і професійною підготовкою, які користувалися авторитетом у колективах. В результаті значно поліпшився їх якісний склад. Так, якщо в 1971 р. 27% секретарів первинних парторганізацій будов міста були спеціалістами будівництва, то в 1975 р. — понад 40%⁷.

Значну роботу по зміцненню партійних організацій в будівництві проводили партійні комітети Ворошиловградщини. Так, Ворошиловградський міськком разом з Артемівським райкомом партії подали серйозну практичну допомогу партійній організації тресту «Ворошиловградпромбуд», який кілька років не виконував виробничих завдань з основних показників. Як показало вивчення стану справ, головною причиною цього відставання тресту були недоліки в закріпленні комуністів на певних ділянках виробництва. Партійному комітетові й керівництву тресту запропонували переглянути розстановку кадрів на будівельних об'єктах. З його управлінського апарату було переведено туди кваліфікованих інженерів. На вирішальних ділянках будівництва почали діяти 30 партійних груп. Поряд з цим підвищилася відповідальність господарських керівників заводів-постачальників за своєчасне забезпечення будівельників відповідними матеріалами і конструкціями. Все це допомогло успішному подоланню відставання в роботі колективу тресту «Ворошиловградпромбуд». І в завершальному році п'ятирічки він виконав пускову програму на 100,7%, а план з продуктивності праці — на 108%⁸.

Цінний досвід керівництва первинними парторганізаціями в галузі будівництва нагромадив Криворізький міський комітет партії. Це особливо виявилось під час спорудження доменної печі № 9 на заводі «Криворіжсталь». Координацію зусиль комуністів на будові забезпечувала оперативна група міськкому партії, члени якої були постійно там присутні. Вчасному завершенню спорудження доменної печі сприяло і те, що там діяли 30 об'єднаних первинних парторганізацій, до складу яких увійшли комуністи — будівельники та експлуатаційники, тимчасово зайняті на будівельних роботах. Ці парторганізації відіграли велику роль у розвитку активності, координації дій усіх учасників будівництва.

Рациональнішому використанню можливостей первинних парторганізацій у здійсненні виробничих завдань на будові сприяли ради бригадирів, майстрів і виконробів, об'єднані штаби по керівництву соцзмаганням, а також проведення спільних партзборів, засідань парткомів, партбюро та ін. За рішенням бюро Криворізького міськкому

⁷ Там же, арк. 4, 6, 40.

⁸ Коммунист Украины, 1975, № 9, с. 36.

партії для координації організаційно-партійної і масово-політичної роботи було створено головну раду секретарів партійних комітетів будови. На засіданнях ради розглядалися актуальні проблеми цієї будови, питання, пов'язані з соціальним розвитком колективів будівельників, монтажників і автотранспортників⁹. Це підвищувало ефективність партійної роботи, її вплив на господарську діяльність будівельних організацій і забезпечувало високі темпи та якість будівництва на об'єктах комплексу.

Важлива роль у керівництві первинними партійними організаціями будівельних колективів належала і районним комітетам партії. Вони постійно вникали у справи первинних партійних організацій будов, вказували на їх недоліки, подавали допомогу в поліпшенні внутріпартійної роботи, посиленні політико-виховної діяльності серед колективу. При всіх райкомах партії Одеської області були створені постійно діючі семінари для секретарів первинних парторганізацій, у тому числі й будівельних підприємств, на яких розглядалися питання внутріпартійного життя, узагальнювався досвід роботи первинних парторганізацій. Райкоми партії області особливу увагу приділяли підвищенню ролі цехових партійних організацій у розв'язанні виробничих і соціальних завдань, що стояли перед трудовими колективами будівельників. На засіданнях бюро райкомів партії систематично заслуховувалися звіти секретарів цехових парторганізацій по мобілізації трудящих на виконання виробничих завдань і про виховання колективів.

Цілеспрямована організаторська робота Одеського міського і районних комітетів партії дала можливість посилити партійний вплив на хід будівництва й розгорнути масове соціалістичне змагання серед будівельників за успішне виконання встановлених планів та завдань¹⁰.

Підвищення уваги обкомів, міськкомів і райкомів партії до роботи первинних партійних організацій будівельних колективів сприяло посиленню їх боездатності, успішному здійсненню програми капітального будівництва в республіці. Протягом багатьох років великих успіхів добивався, зокрема, колектив будівельників Дніпропетровщини. Нову трудову перемогу здобув він і в дев'ятій п'ятирічці. На будовах області було забезпечено планове введення в дію ряду потужностей, продуктивність праці зросла на 36,7%, проти 32,6%, визначених народногосподарськими планами¹¹.

Успішному виконанню соціалістичних зобов'язань колективів будівельних організацій і підприємств Львівської області сприяло створення партійних комітетів на домобудівельному комбінаті, у тресті «Промхімсантехмонтаж», в міському ремонтно-будівельному тресті. Внаслідок цього значно підвищилася активність комуністів, досконалішим став контроль за виконанням прийнятих рішень. Партійні комітети дістали можливість приділяти більше уваги розвиткові будівельного виробництва, роботі з кадрами, навчанню партактиву. Пускова програма по Львову в галузі промислового будівництва зросла в 2,5 рази проти 1972 р.¹²

⁹ Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 114, оп. 28, спр. 77, арк. 7, 21, 40.

¹⁰ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 105, спр. 16, арк. 4; оп. 113, спр. 43, арк. 20; ф. 18, оп. 43, спр. 1, арк. 16.

¹¹ Днепропетровску — 200 лет. 1776—1976: Сб. документов и материалов. К., 1976, с. 486.

¹² Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 5, спр. 7, арк. 41, 42.

В ордену Леніна тресті «Азовстальбуд» уперше в практиці організації будівельного виробництва було створено партійні групи не тільки на ділянках, але й у бригадах. Це зміцнювало зв'язки парткомітету з колективом будівельників, поліпшувало проведення політичної роботи. Первинні партійні, а під їх керівництвом профспілкові і комсомольські організації тресту почали глибше вникати у виробничі питання, зокрема про підвищення продуктивності праці, зниження собівартості будівництва, зміцнення кадрами вирішальних ділянок виробництва. Завдяки цьому зросли темпи і якісні показники будівельних робіт, підвищився їх технічний рівень. Значного поширення, зокрема, набув досвід роботи партгруп у бригаді, очолюваній Героєм Соціалістичної Праці М. С. Бодашевським. Комуністи бригади показували приклад ударної праці, активно впливали на всі сторони життя і діяльності колективу будівельників. Вони були ініціаторами руху «Дев'яту п'ятирічку — за 3 роки і 8 місяців!», який гаряче підтримали в інших будівельних колективах ¹³.

Втілюючи в життя рішення XXIV з'їзду КПРС і XXIV з'їзду Компартії України щодо обширної програми капітального будівництва, партійні організації будівельних підприємств республіки проводили велику роботу по поліпшенню кількісного і якісного складу партійних рядів, розстановці комуністів на найважливіших ділянках будівництва, вдосконаленню структури первинних партійних організацій.

Коли фронт будівельних робіт тільки розгортався і відбувалося інтенсивне зростання трудових колективів, основною турботою партійних комітетів було найраціональніше використання наявних партійних сил у нових підрозділах капітального будівництва. В міру ускладнення завдань, що стояли перед трудовими колективами, центр ваги переміщався в бік поліпшення кількісного складу партійних рядів. Це мало особливе значення для парторганізацій будівельного виробництва, оскільки там партійний прошарок серед робітників провідних професій був невисокий (у 1971 р. він становив менше 15%) ¹⁴.

Партійні організації зосередили увагу на поповненні рядів партії переважно за рахунок робітників основних будівельних професій. Так, бюро Львівського обкому партії в липні 1971 р., обговорюючи питання «Про роботу Дрогобицького міськкому партії по розвитку ініціативи комуністів і підвищенню боєздатності первинних партійних організацій будов», зобов'язало міськкоми, райкоми партії, первинні партійні організації будівельних колективів активізувати роботу по прийому в партію нових членів і поліпшенню свого якісного складу. Велика увага зверталася, зокрема, на необхідність посилення ідейного виховання і політичного загартовування молодих комуністів.

Виконуючи настанову бюро Львівського обкому партії, партійні організації будівельних колективів області активізували роботу по добору в члени КПРС робітників провідних професій, підвищивши вимогливість до вступаючих у партію. Якщо в 1971 р. партійні організації будов Львівщини прийняли в ряди КПРС 52 чол., то за 10 місяців 1973 р. — 102 чол., з них 80% становили робітники, бригадири, майстри, які були зайняті безпосередньо на виробництві ¹⁵.

¹³ Огни соревнования: Из опыта работы партийных организаций Донецкой области по коммунистическому воспитанию и организации социалистического соревнования трудящихся в девятой пятилетке. Донецк, 1974, с. 100.

¹⁴ ПІА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 262, спр. 736, арк. 18.

¹⁵ Партархів Львівського обкому Компартії України, ф. 3, оп. 19, спр. 56, арк. 9; спр. 163, арк. 54; оп. 25, спр. 7, арк. 42.

Первинні партійні організації посилили роботу з молодими комуністами. З ними стали регулярно проводитися індивідуальні співбесіди, їх активно залучали до виконання партійних доручень. Інформації про стан роботи з молодими комуністами заслуховувалися на засіданнях парткомів, партбюро, на партійних зборах.

Втілюючи в життя рішення Запорізького міського комітету партії від 17 листопада 1972 р. «Про стан і заходи щодо поліпшення добору в партію і виховання молодих комуністів у партійній організації тресту «Запоріжжитлобуд», парторганізація цього тресту посилила відповідну роботу. За 1972—1973 рр. із загальної кількості прийнятих у партію робітники становили 89,5%, в тому числі 57,8% — комсомольці. Всі вони були передовиками виробництва і брали активну участь у громадському житті колективу. Всього за 1971—1975 рр. в ряди партії було прийнято 22 206 чол., зайнятих у капітальному будівництві республіки, з них — 81,2% робітників¹⁶. Поліпшення добору в КПРС дало можливість значно посилити партійний вплив на вирішальних ділянках виробництва.

Парторганізації будов стали більше уваги приділяти внутріпартійній роботі. Так, у тресті «Запоріжбуд» кожний комуніст мав доручення, про виконання якого періодично звітував перед комуністами. Партком дбав про те, щоб кожні партзбори були справжньою школою виховання молодих членів КПРС. З ними часто проводили бесіди ветерани партії. Важливою формою виховання була і «школа молодого комуніста», що працювала при парткомі тресту. Заняття в ній сприяли вивченню творів класиків марксизму-ленінізму, найважливіших документів партії, допомагали повніше використовувати здобуті знання в роботі. У практику діяльності партійної організації тресту ввійшли інформації молодих комуністів на партзборах і засіданнях бюро про виконання ними партійних доручень, Статуту партії¹⁷.

Дальшому зміцненню парторганізацій підприємств будівництва сприяв обмін партійних документів у 1973—1974 рр. Парторганізації почали уважніше ставитися до прийому у партію нових членів, більше дбати про соціальний склад партії, тобто, щоб провідне місце в ньому належало робітникам, відповідно до природи Комуністичної партії, місця і ролі робітничого класу в радянському суспільстві. Ця лінія утвердилася в роботі переважної більшості парторганізацій будов, її здійснення було важливим показником дальшого поліпшення якісного складу партійних рядів.

Партійні організації приділяли постійну увагу збільшенню кількості комуністів серед робітників провідних професій (монтажників, машиністів та ін.), від діяльності яких у вирішальній мірі залежало виконання державних планів. Наприклад, серед 54 чол., прийнятих у партію первинною партійною організацією Київського домобудівельного комбінату № 3 за період з 1971 по 1975 р., налічувалося 37 монтажників, машиністів екскаваторів, кранівників, електрослюсарів¹⁸. А в тресті «Одесцивілжитлобуд» порівняно з 1971 р., коли серед монтажників і машиністів баштових кранів було лише 10% комуністів, у 1975 р. їх процент значно зріс, досягнувши близько 32%¹⁹.

¹⁶ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС. К., 1976, с. 57; Авангард трудового колективу..., с. 26.

¹⁷ Партархів Запорізького обкому Компартії України, ф. 157, оп. 26, спр. 182, арк. 3; спр. 367, арк. 75.

¹⁸ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 118, оп. 1, спр. 11, арк. 1; спр. 25, арк. 1.

¹⁹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11954, оп. 1, спр. 63, арк. 73.

В партійних організаціях будівельних колективів зросла кількість комуністів, які мали середню, вищу і незакінчену вищу освіту. За період з 1971 по 1975 р. число членів партії з вищою освітою збільшилося з 23,3% до 27,7, а з середньою — з 39,5 до 44,4%²⁰. Усе це дало можливість партійним організаціям будов кваліфікованіше розв'язувати завдання, що стояли перед ними.

Зміцнюючи свої ряди, партійні організації будов приділяли неослабну увагу й розстановці комуністів на вирішальних ділянках виробництва, забезпеченню ними авангардної ролі в робітничих колективах. Так, 82% комуністів парторганізації плавбудзагону № 6 орденена Леніна тресту «Чорноморгідробуд» працювали безпосередньо на виробництві. Серед них знатні ветерани: Герой Соціалістичної Праці, заслужений будівельник УРСР, делегат XXIV з'їзду партії І. А. Палій, бригадир комплексної бригади комуністичної праці, кавалер ордена «Знак пошани» І. А. Соценко, водолаз, кавалер ордена Жовтневої революції І. К. Безнієнко та багато інших комуністів, які йшли в авангарді боротьби за своєчасне введення в дію об'єктів, ритмічність та злагоженість у роботі плавбудзагону. Завдяки цьому колектив гідробудівельників достроково виконав п'ятирічне завдання²¹.

Партійні комітети зміцнювали первинні партійні організації будов і за рахунок направлення на них комуністів з інших організацій. Так, при спорудженні одного з найбільших у світі прокатного стана «3600» в Жданові міський комітет партії послав на підприємство, де його монтували, понад 1300 комуністів. У результаті 286 будівельно-монтажних бригад з 760, які працювали на стані, очолювали члени КПРС. Така розстановка партійних кадрів сприяла забезпеченню високого рівня організації праці та достроковому завершенню унікальної споруди²².

Організаторська і політична робота на будовах по зміцненню первинних партійних організацій нерозривно пов'язана з посиленням партійного керівництва ними, з правильною організацією добору та вихованням партійних кадрів, озброєних глибокими політичними і професійними знаннями і здатних організувати справу й повести за собою маси. Керуючись ленінською вказівкою про те, що кадри треба добирати «...за новими мірками, відповідно до нових завдань...»²³, обкоми, міськкоми, райкоми партії, партійні комітети будов всебічно аналізували стан роботи з кадрами, намічали конкретні заходи для її вдосконалення, систематично контролювали хід виконання цих заходів. Наслідком цього було значне поліпшення якісного складу секретарів первинних та цехових парторганізацій будов. У 1975 р. 54% секретарів первинних парторганізацій будівельних підприємств мали вищу освіту, проти 43,5% — у 1971 р.²⁴

В ході звітів і виборів, що відбулися в кінці 1973 — на початку 1974 р., згідно з постановою ЦК КПРС «Про проведення звітно-виборних партійних зборів і партійних конференцій» (1973 р.)²⁵, до керівних органів первинних і цехових парторганізацій було обрано до-

²⁰ Комуністична партія України — бойовий загін КПРС, с. 27.

²¹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 105, сир. 18, арк. 108.

²² Огни соревнования..., с. 100.

²³ Ленін В. І. Матеріали до статті «Як нам реорганізувати Робсельінспекцію?» — Повне збір. творів, т. 45, с. 425.

²⁴ Див.: Комуністична партія України — бойовий загін КПРС. К., 1976, с. 91.

²⁵ См.: КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1978. Т. 11, с. 332—335.

свідчених комуністів, які користувалися авторитетом у трудових колективах будівельників.

Обласні, міські та районні комітети партії, парткоми будівельних трестів приділяли велику увагу політичному навчанню і професійному зростанню партійних кадрів. При обкомах, міськкомах і райкомах партії діяли школи партійно-господарського активу. Такі ж школи функціонували і при парткомах будівельних комбінатів. З 1972 р. при обкомах партії республіки успішно працювали постійно діючі семінари секретарів первинних партійних організацій²⁶.

Важливе місце в системі теоретичної підготовки партактиву будівельних організацій належало університетам марксизму-ленінізму, в яких щороку підвищували свій ідейно-політичний рівень понад 6 тис. будівельників. Партійні організації колективів будівельної індустрії на партзборах і на партбюро систематично обговорювали питання про навчання працівників цих колективів в університетах, що сприяло поліпшенню їх відвідування й успішності²⁷.

Значна частина партійних активістів будов відвідувала теоретичні й методологічні семінари, де вони вивчали ленінську теоретичну спадщину, актуальні питання партійного будівництва.

Поліпшення якісного складу первинних партійних організацій будівельних колективів республіки, а також правильна розстановка комуністів сприяли зростанню їх боєздатності. Будучи основою партії і водночас політичним авангардом, керівною ланкою трудових колективів, первинні партійні організації забезпечували з'єднання політики партії з живою творчістю мас²⁸. В. І. Ленін, високо оцінюючи роль первинних парторганізацій у проведенні в життя політики партії, вказував, що, підтримуючи тісний зв'язок між собою та з центром партії, обмінюючись досвідом своєї роботи і розгортаючи агітаційну, пропагандистську та організаторську діяльність серед різних верств трудящих, ці організації «...повинні систематично виховувати ...і самих себе, і партію, і клас, і маси»²⁹.

У роки дев'ятої п'ятирічки неухильно зростало число первинних партійних організацій будівельних колективів, що було зумовлено небувалим розширенням масштабів капітального будівництва, переходом будівельних організацій на нову форму господарювання, згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 28 травня 1969 р. «Про вдосконалення планування та капітального будівництва і про посилення економічного стимулювання будівельного виробництва». За період з 1971 р. по 1975 р. їх чисельність збільшилася в капітальному будівництві України на 953 і становила 5076, проти 4123 — в 1971 р.³⁰ Були створені й успішно працювали партійні комітети комбінатів «Вінницькпромбуд», «Херсонпромбуд», «Волиньпромбуд», «Миколаївпромбуд», «Сумпромбуд», які об'єднали партійні організації будівельних, монтажних і транспортних організацій та підприємств будівельної індустрії, що діяли в межах роботи кожного будівельного комбінату³¹. Найбільші партійні організації користувалися правами райкомів партії. Завдяки цьому значно розширився партійний актив, створювалися сприятливі умови для посилення впливу партії на виробниче і політичне життя трудових колективів будівельників.

²⁶ Правда України, 1974, 21 сент.

²⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 11, оп. 262, спр. 420, арк. 133, 134.

²⁸ Див.: Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1977, с. 75.

²⁹ Ленін В. І. Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. — Повне зібр. творів, т. 41, с. 182.

³⁰ Авангард трудового колективу..., с. 13.

³¹ Комуніст України, 1979, № 7, с. 48.

Таким чином, зміцнення партійних організацій і вдосконалення форм та методів роботи дало можливість посилити їх боєздатність, підвищити партійний вплив на хід будівництва, піднести його економічну ефективність і забезпечити в цілому успішне виконання величезної програми будівельних робіт у республіці. За роки дев'ятої п'ятирічки в народному господарстві Української РСР було освоєно капітальних вкладень на 36% більше, ніж за восьму п'ятирічку. Збудовано близько 300 великих промислових підприємств, 98 млн. кв. метрів житла та ін.³²

Цей досвід, нагромаджений на Україні, свідчить про те, що цілеспрямовані дії партійних комітетів республіки по зміцненню та вдосконаленню стилю роботи первинних партійних організацій у будівництві були вирішальною умовою підвищення їх ролі в будівельних виробничих колективах у роки дев'ятої п'ятирічки.

³² Див.: XXV з'їзд Комуністичної партії України: Стеногр. звіт. К., 1976, с. 23.

ТРУДЯЩІ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ЗА ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЕСЯТОЇ П'ЯТИРІЧКИ

В. П. СИДОРЕНКО (Київ)

Видатною подією в житті радянського суспільства і всього прогресивного людства був XXVI з'їзд КПРС. Втілюючи в життя його історичні рішення, радянський народ демонструє свою безмежну відданість справі марксизму-ленізму, свою монолітну згуртованість навколо Комуністичної партії, її ленінського Центрального Комітету. Як відзначав у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії Генеральний секретар ЦК КПРС товариш Л. І. Брежнев, «...радянські люди з впевненістю дивляться в завтрашній день. Але їх оптимізм — не самовпевненість улюбленців долі. Наш народ знає: все, що він має, створене його власною працею...»¹.

Ця впевненість базується на величезному досвіді нашої партії і, зокрема, на тих досягненнях, які здійснили радянські люди за роки десятої п'ятирічки. У 1976—1980 рр. Радянська Вітчизна піднялася до нових висот у розвитку економіки, соціальних відносин, духовного розквіту, зросли її оборонна могутність і міжнародний авторитет. Це повністю стосується і невід'ємної складової частини СРСР — Української РСР.

У роки десятої п'ятирічки Радянська Україна зробила великий крок у розвитку продуктивних сил, удосконаленні всіх сторін суспільного життя, підвищенні добробуту й культури. Як вказував у Звітній доповіді ЦК Компартії України XXVI з'їзду Компартії України член Політбюро ЦК КПРС, перший секретар ЦК Компартії України товариш В. В. Щербицький, «економіка України — органічна складова єдиного народногосподарського комплексу країни — піднялась у звітному періоді на новий рівень. Збільшився її вклад у розв'язання загальнодержавних завдань»².

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 95.

² Матеріали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 7.

Випуск промислової продукції в республіці зріс за п'ятиріччя на 123 млрд. крб., або майже на третину, виробництво електроенергії збільшилося на 258 млрд. квт-год., виплавка чавуну — на 21 млн. т, сталі — на 20,4, виробництво готового прокату — на 9,4, сталевих труб — на 5,4, видобуток товарної залізної руди — на 28 млн. т. Прискорено розвивалися галузі, які визначають технічний прогрес. Випуск продукції машинобудування і металообробки, як і передбачалося п'ятирічним планом, зріс у 1,5 раза³.

Капітальні вкладення в народне господарство республіки становили 93,9 млрд. крб., на 19,6% більше, ніж у роки дев'ятої п'ятирічки. До ладу діючих увійшли 150 великих сучасних промислових підприємств та близько 1900 виробничих об'єктів і потужностей⁴.

За роки п'ятирічки в УРСР здійснено комплексну механізацію і автоматизацію на 8700 підприємствах, цехах і дільницях, введено в дію 12,5 тис. автоматичних і механізованих потокових ліній. З ручної на механізовану й автоматизовану працю в промисловості переведено більш як 300 тис. чол.⁵

У десятій п'ятирічці продовжувала зміцнюватися матеріально-технічна база сільського господарства республіки. Капітальні вкладення в цю галузь народного господарства становили понад 25 млрд. крб.⁶ Середньорічне виробництво зерна зросло на 3,2 млн. т і досягло 43,2 млн. т, цукрових буряків — на 7,6 млн. т і перевищило 53 млн. т. Державні закупки молока збільшилися на 10%, м'яса — 5, вовни — на 6%, яєць — в 1,4 раза, плодоовочевої продукції — в 1,2 раза⁷.

За роки п'ятирічки відбулися помітні зрушення у розв'язанні ключового завдання — підвищенні ефективності виробництва і якості продукції. Випуск виробів вищої категорії якості в Українській РСР збільшився в 4,6 раза, питома вага такої продукції досягла 17%, що значно перевищує планові завдання⁸.

Реальні доходи в розрахунку на душу населення збільшилися в республіці за п'ять років на 17%, середньомісячна заробітна плата робітників і службовців зросла на 16, доходи колгоспників від громадського господарства — на 30%. Збільшилися тарифні ставки й оклади працівників невиробничих галузей. 5,5 млн. чол., зайнятих у цій сфері, одержали прибавку до заробітної плати⁹.

На 40% порівняно з дев'ятою п'ятирічкою збільшилися в республіці витрати на пенсійне забезпечення і досягли близько 30 млрд. крб. Середній розмір пенсій робітників і службовців зріс на 16,2%, колгоспників — на 39,7%. Встановлено ряд додаткових пільг для ветеранів Великої Вітчизняної війни і сімей загиблих воїнів¹⁰. Не мала собі рівних минула п'ятирічка за масштабами житлового будівництва. На ці цілі було направлено 12,4 млрд. крб. — на 237 млн. крб. більше, ніж передбачалося п'ятирічним планом. Поліпшилися житлові умови майже 8 млн. чол.¹¹

Звитяжною, натхненною працею на всіх ділянках виробництва впливали трудящі України яскраві сторінки до літопису десятої п'ятирічки. У боротьбі за виконання історичних рішень XXV з'їзду КПСР

³ Там же, с. 8.

⁴ Там же, с. 9.

⁵ Там же, с. 10.

⁶ Там же, с. 98.

⁷ Там же, с. 8—9.

⁸ Там же, с. 10.

⁹ Там же, с. 10—11.

¹⁰ Там же, с. 11.

¹¹ Там же, с. 11.

ще більше розкрилися їхні талант, майстерність і патріотизм. Як вказував у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев, «за досягнутим — самовіддана праця десятків мільйонів людей, активна робота партійних організацій, Рад народних депутатів, профспілок і комсомолу, розмах соціалістичного змагання»¹². На місяць раніше строку завершили п'ятирічні завдання 1 млн. 250 тис. чол., майже 70 тис. трудових колективів. Понад 700 чол. виконали дві п'ятирічки¹³.

За роки десятої п'ятирічки в народному господарстві УРСР використано понад 4 млн. раціоналізаторських пропозицій і 76 тис. винаходів. Це дало змогу зекономити матеріальні, сировинні, паливно-енергетичні і трудові ресурси на суму майже 6 млрд. крб., що в 1,5 раза більше, ніж за дев'яту п'ятирічку. За підсумками 1980 р. Українську РСР визнано переможцем Всесоюзного соціалістичного змагання республік, країв та областей за досягнення високих показників у раціоналізаторській та винахідницькій роботі і нагороджено перехідним Червоним прапором Державного Комітету СРСР у справах винаходів і відкриттів Центральної ради Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів¹⁴.

Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради за досягнення високих показників у соціалістичному змаганні, підвищення ефективності виробництва і якості роботи, дострокове виконання завдань і соціалістичних зобов'язань до Республіканської книги трудової доблесті занесено 545 трудових колективів і 279 передовиків виробництва усіх галузей народного господарства¹⁵.

«Добре, по-ударному працювали радянські люди, — підкреслив у Звітній доповіді ЦК КПРС XXVI з'їздові партії товариш Л. І. Брежнев. — Тісно згуртовані навколо лєнінської партії, сприймаючи її накреслення як свою особисту, кровну справу, трудівники міста і села не шкодували зусиль, нарощуючи економічний потенціал Батьківщини»¹⁶. Вітчизна гідно відзначила правофлангових соціалістичного змагання, удостоївши їх високих державних нагород.

Чимало яскравих сторінок вписав до літопису комуністичного творення десятої п'ятирічки її завершальний 1980 рік. Трудящі Радянської України забезпечили дальший розвиток економіки республіки і зростання ефективності суспільного виробництва. За даними ЦСУ УРСР національний дохід збільшився в республіці на 1 млрд. крб. і перевищив 77 млрд. крб. (у фактичних цінах). Три чверті його використано на споживання, а з урахуванням витрат на житлове й соціально-культурне будівництво безпосередньо на народний добробут направлено чотири п'ятих національного доходу¹⁷⁻¹⁸.

1980 рік був дуже відповідальним. Це завершальний рік п'ятирічки, рік активної підготовки до XXVI з'їзду партії. Трудящі України гідно відзначили 110-річчя з дня народження В. І. Леніна, 35-річчя Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Хвилю патріотичного піднесення, ініціативи й енергії викликала в них постанова червневого (1980 р.) Пленуму ЦК КПРС «Про скликання чергового XXVI з'їзду КПРС». На підприємствах, будовах, у колгоспах і радгоспах широко розгорнулося змагання під девізами:

¹² Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 43.

¹³ Робітнича газ., 1981, 21 лют.

¹⁴ Рад. Україна, 1981, 12 лют.; Сільські вісті, 1981, 22 берез.

¹⁵ Рад. Україна, 1981, 11 лют.

¹⁶ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 39.

¹⁷⁻¹⁸ Рад. Україна, 1981, 30 січ.

«Пятиріччі — ударний фініш!», «Передовий досвід — кожному трудовому колективу!», «Передові методи праці — на кожне робоче місце!» та ін.

Важливою, невід'ємною частиною підготовки до з'їзду стало все-народне обговорення проекту ЦК КПРС «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1981—1985 роки і на період до 1990 року» — документа, прийнятого ленінським піклуванням про благо людей праці, документа, у якому глибоко осмислено практику будівництва комуністичного суспільства в Радянському Союзі, намічено найважливіші завдання економічного й соціального розвитку та шляхи їх розв'язання в конкретних умовах восьмидесятих років. Проект Основних напрямів широко обговорювався у трудових колективах, на районних, міських та обласних партійних конференціях тощо. Робітники і селяни, спеціалісти народного господарства, вчені розмірковували над тим, як краще з найвищими кінцевими результатами і мінімальними трудовими й матеріальними затратами втілити в життя накреслення партії, досягти прогресу у всіх галузях народного господарства, забезпечити даліше піднесення народного добробуту.

У нашій країні стало традицією зустрічати партійні з'їзди ударною працею. В липні 1980 р. повсюдно розгорнулося змагання під девізом «XXVI з'їзду КПРС — 26 ударних тижнів!». Машинобудівники й будівельники, транспортники й хіміки, текстильники та взуттєвики, працівники усіх ланок народного господарства взяли активну участь у змаганні під девізом «Кожній робочій годині — найвищу віддачу».

Кожен день приносив видатні трудові перемоги. Так, 2 жовтня 1980 р. гірники республіки видали на-гора мільйардну тонну палива з початку десятої п'ятирічки. У боротьбі за почесне право видобути її брали участь 70 шахт, 30 дільниць, сотні вуглевидобувних бригад. Всі вони достроково виконали п'ятирічні завдання¹⁹.

Колектив шахтоуправління ім. Фрунзе виробничого об'єднання «Рівенькиантрацит» в листопаді 1980 р. першим у Ворошиловградській області виконав план завершального року п'ятирічки. Переможницею у змаганні по шахтоуправлінню вийшла комсомольсько-молодіжна бригада М. М. Скрипника, яка видобула 1 млн. т вугілля, в тому числі близько 75 тис. т — понад план²⁰. На шахті «Краснолиманська» об'єднання «Добропіллявугілля» (Донецька область) бригада гірників очисного вибою на чолі з В. І. Ігнат'євим достроково виконала зобов'язання 1980 р. і вперше в історії підприємства видала на-гора за неповний рік з однієї лави 1 млн. т вугілля, у тому числі 80 тис. т — понад план. Місячна продуктивність праці становила 767 т вугілля на одного робітника і була одним з найвищих досягнень на Донеччині²¹.

За роки десятої п'ятирічки в кожній галузі народного господарства республіки з'явилося багато нових імен прославлених новаторів виробництва. 6 листопада 1980 р. напередодні 63-ї річниці Великого Жовтня вибійник шахти ім. Гайового виробничого об'єднання «Артемвугілля» (м. Горлівка Донецької області) В. Ф. Терешонок, застосовуючи стахановські прийоми організації праці, нарубав за одну зміну 183 т палива, тобто 30 норм. Такого ще ніхто не досягав на

¹⁹ Рад. Донеччина, 1980, 3 жовт.

²⁰ Робітнич газ., 1980, 17 груд.

²¹ Рад. Донеччина, 1980, 30 груд.

малопотужних крутоспадних пластах. Шість найдосвідченіших кріпильників ледве встигали встановлювати за ним стояки²².

Вибійник шахти ім. В. І. Леніна виробничого об'єднання «Артемвугілля» (Донецька область) О. Г. Хворостян 25 грудня 1980 р. завершив виконання двох п'ятирічних завдань, видобувши 12 262 т палива, з них 6132 т — додатково до плану²³. За вкладні виробничі досягнення Президія Верховної Ради СРСР присвоїла О. Г. Хворостяну та багатьом іншим гірникам звання Героя Соціалістичної Праці з врученням ордена Леніна і золотої медалі «Серп і Молот»²⁴.

Запорука успіху передовиків — у високій професійній майстерності, яка дає можливість економити час на кожній технологічній операції. Так, лауреат Державної премії СРСР прядильниці Коростенської бавовнопрядильної фабрики А. О. Морозова, перейшовши на розширену зону обслуговування (вона працює на 4752 веретенах замість 1340 за галузевою нормою), за п'ять років десятої п'ятирічки виконала 17 річних норм²⁵. Лауреат Державної премії УРСР крутильниці Бердянського заводу скловолокна Г. Д. Усатенко 5 листопада 1980 р. завершила три п'ятирічних завдання, виробивши при цьому 279 т скляної пряжі²⁶.

Ініціатор змагання під девізом «Кожній робочій годині — найвищу віддачу», яке розгорнулося на київському об'єднанні «Хімволокно», Г. В. Іванова за десятку п'ятирічку виконала два п'ятирічні завдання, випускаючи продукцію тільки відмінної якості. 560 передовиків виробництва завдання десятої п'ятирічки виконали за 2,5—3,5 роки. Колектив об'єднання «Хімволокно» пишається своїми передовиками. Це, зокрема, перемотувальниця, Герой Соціалістичної Праці Н. Голуб, делегат XXVI з'їзду КПРС О. Наконечна, делегат XXVI з'їзду Компартії України В. Коваль та багато інших^{27–28}.

Загалом по республіці на розширеній зоні обслуговування верстатів працюють 600 тис. трудівників легкої промисловості. Якби вони не взяли на себе підвищені зобов'язання, до тих самих верстатів у цехи підприємств довелося б поставити майже 50 тис. чол. І лише за чотири роки десятої п'ятирічки країна одержала додаткової продукції на 1 млрд. 100 млн. крб.²⁹

У завершальному році п'ятирічки в республіці освоєно й почато серійний випуск більше 1000 найменувань нових видів промислової продукції. Обсяг виробництва продукції вищої категорії якості збільшився на 16,8%. Стало до ладу 20 нових державних промислових підприємств, серед них — Ровенська атомна електростанція, Миколаївський глиноземний завод, завод гумових технічних виробів у Сумах³⁰ та ін.

30 грудня 1980 р. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев щиро привітав учасників будівництва підприємств чорної металургії Дніпропетровської області з нагоди успішного виконання плану 1980 р. З введенням у дію великих пускових комплексів металургійної промисловості і завершенням п'ятирічної програми створення нових потужностей

²² Рад. Донеччина, 1981, 17 січ.

²³ Рад. Донеччина, 1980, 26 груд.

²⁴ Правда, 1981, 3 марта.

²⁵ Робітнича газ., 1981, 7 січ.; Рад. Україна, 1981, 11 берез.

²⁶ Запорізька правда, 1980, 7 листоп.

^{27–28} Вечірній Київ, 1981, 1 квіт.

²⁹ Робітнича газ., 1980, 28 жовт.

³⁰ Рад. Україна, 1981, 30 січ.; Червоний прапор, 1980, 24 груд.; Південна правда, 1980, 31 груд.; Сільські вісті, 1980, 27 груд.

область дала країні понад 53 млн. т залізної і 5,5 млн. т марганцевої руди, 3 млн. т сталі, більш як 1,3 млн. т готового прокату та труб³¹.

В Шахтарську Донецької області на рік раніше строку було здано в експлуатацію шахту «Ждановська-Капітальна». Перша черга її розрахована на щорічний видобуток 2,1 млн. т антрациту. Час, збережений її будівниками, обернеться сотнями тисяч тонн додаткового антрациту і дасть народному господарству ефект 16 млн. крб.³²

25 грудня 1980 р. видала першу продукцію шахта «Ювілейна» Криворізького басейну. Вперше у вітчизняній практиці в ній одночасно видобуватимуться багаті і бідні залізні руди. Введення в дію цього об'єкта — важливий крок на шляху ефективного освоєння природних ресурсів, збільшення сировинної бази басейну^{33–34}. Наприкінці грудня було завершено будівництво і введено в дію комплекс по виробництву карбаміду потужністю 330 тис. т на рік у Черкаському об'єднанні «Азот». Нормативний строк спорудження цього об'єкта було скорочено майже на рік³⁵.

Всередині грудня було здано в експлуатацію Балтський молочно-консервний комбінат (Одеська область) — найбільше в країні підприємство по виробництву продуктів дитячого харчування. Підприємство даватиме щороку 10 тис. т сухих продуктів і 3,8 тис. т масла³⁶.

У 1980 р. стали до ладу нові підприємства по виробництву товарів народного споживання. Це — Долинська бавовнопрядильна фабрика в Івано-Франківській області, фабрика нетканих матеріалів у Бориславі, новий виробничий корпус потужністю 2,5 млн. виробів на рік на Ворошиловградській трикотажній фабриці, третя черга Макіївської бавовнопрядильної фабрики. Останній об'єкт був ударною будовою десятої п'ятирічки, став до ладу на місяць раніше строку³⁷.

Економічна стратегія партії на сучасному етапі нерозривно пов'язана з науково-технічним прогресом. За п'ятирічку помітно зріс науковий потенціал республіки. У розв'язанні актуальних завдань, що стояли перед народним господарством і культурою республіки, велику дійову допомогу подавали вчені Академії наук УРСР, співробітники науково-дослідних інститутів. За роки десятої п'ятирічки установи Академії наук впровадили в народне господарство більш як 3000 робіт з загальним економічним ефектом понад 1,5 млрд. крб.³⁸

На XXVI з'їзді КПРС Л. І. Брежнев високо оцінив плідотворне співробітництво Інституту електрозварювання АН УРСР ім. Є. О. Патона з найбільшими підприємствами країни, назвав його взірцем для інших наукових установ та виробничих колективів. Інститут підтримує зв'язки більш як з тисячею підприємств і будов не тільки СРСР, а й інших соціалістичних країн. Серед його ділових партнерів такі велетні, як «АвтоЗІЛ», «Уралхімаш», «Ждановважмаш» тощо. Тільки за останні роки фірми зарубіжних країн придбали більше 20 ліцензій на технологічні процеси, устаткування та нові зварні матеріа-

³¹ Зоря, 1980, 30 груд.

³² Рад. Донеччина, 1980, 21 груд.; 1981, 10 січ.; Робітнича газ., 1981, 21 лют.

^{33–34} Рад. Україна, 1980, 26 груд.

³⁵ Черкаська правда, 1981, 7, 8 лют.

³⁶ Чорноморська комуна, 1980, 17 груд.

³⁷ Рад. Україна, 1981, 30 січ.; Прапор перемоги, 1980, 7 груд.; Рад. Донеччина, 1980, 29 листоп.

³⁸ Рад. Україна, 1981, 12 лют.

ли, створені його співробітниками. 400 млн. крб. економічного ефекту дало впровадження розробок інституту в народне господарство в десятій п'ятирічці. Досягнення передового колективу високо оцінено державою. Йому вручено перехідний Червоний прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ, а також Пам'ятний знак ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ «За високу ефективність і якість роботи в десятій п'ятирічці» з занесенням на Всесоюзну Дошку пошани на ВДНГ СРСР³⁹.

Достроково завершив планові завдання і соціалістичні зобов'язання на десяту п'ятирічку колектив Інституту кібернетики АН УРСР. Ним було здійснено 185 науково-дослідних робіт та 241 тему за госпдоговорами. Підтримуючи творчі зв'язки з 787 підприємствами і організаціями країни, в 1976—1980 рр. колектив інституту впровадив у виробництво 306 розробок, економічний ефект від чого становив близько 194 млн. крб., або більш як 6,75 крб. на 1 крб. затрат⁴⁰.

На основі неухильного втілення в життя аграрної політики партії забезпечувався дальший розвиток сільського господарства республіки. У 1980 р. колгоспам і радгоспам України було поставлено, зокрема, 44 тис. вантажних та спеціалізованих автомобілів, 49 тис. тракторів сумарною потужністю 4 млн. к. с., 13 тис. — зерно-, 1,4 тис. — картопле-, 3,7 тис. — буряко- і 6,4 тис. — силосозбиральних комбайнів та багато іншої техніки⁴¹.

Вартість продукції сільського господарства УРСР в 1980 р. становила 26,6 млрд. крб. Незважаючи на несприятливі погодні умови, трудівники полів зібрали в 1980 р. 38,3 млн. т зерна, тобто на 4,3 млн. т більше, ніж у 1979 р. Валовий збір пшениці становив, зокрема, 21,3 млн. т, зернобобових — 2,1 млн. т, кукурудзи—4,3 млн. т. Виробництво м'яса досягло 3,5 млн. т у забійній вазі, молока — 21,1 млн. т, яєць — 14,4 млрд. шт., вовни — 27,1 тис. т⁴².

Досягнуті успіхи були результатом наполегливої праці сотень сільських трударів, справжніх майстрів своєї справи. Трудівники Харківщини, наприклад, здали в засіки Батьківщини в 1980 р. 1 млн. т зерна. Чотири рази в роки десятої п'ятирічки область продавала державі стільки хліба. У збиранні врожаю брали участь більш як 700 збирально-транспортних комплексів⁴³.

Велику трудову перемогу здобули в 1980 р. селяни Дніпропетровщини. В засіки Батьківщини ними було засипано 1 270 тис. т зерна, в тому числі 325 тис. т сильних і цінних пшениць. Відзначилися й овочівники області. Вони поставили на переробку і в торговельну мережу 400 тис. т продукції⁴⁴. Колгоспники й працівники радгоспів Ворошиловградської області продали державі 610 тис. т хліба, а в торговельну мережу і на переробку поставили 312 тис. т овочів⁴⁵. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнев, ЦК Компартії України та Рада Міністрів УРСР поздоровили трудящих цих областей з досягнутими успіхами.

Високу майстерність показали трудівники сіл Київщини. Завдання п'ятирічки вони виконали достроково — за 4 роки і 8 місяців, і

³⁹ Вечірній Київ, 1981, 2 квіт.

⁴⁰ Прапор комунізму, 1980, 14 листоп.

⁴¹ Рад. Україна, 1981, 30 січ.

⁴² Там же.

⁴³ Соц. Харківщина, 1980, 6, 7 листоп.

⁴⁴ Зоря, 1980, 16, 18 листоп.

⁴⁵ Прапор перемоги, 1980, 21, 25 листоп.

здали державі 1032 тис. т. м'яса, 4603 тис. т. молока, 3025 млн. шт. яєць, 2238 т. вівни, що перевищує загальні обсяги, передбачені п'ятирічним планом. Заготівлю м'яса було збільшено порівняно з дев'ятою п'ятирічкою на 21%, молока — на 26, яєць — більш як у 1,5 рази. Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, ЦК Компартії України та Рада Міністрів УРСР поздоровили трудівників сільського господарства області з трудовою перемогою ⁴⁶.

Найвищих показників у республіці досяг один з найбільших на Україні радгосп-комбінат ім. XXV з'їзду КПРС (Київська обл.), який виробляв щороку більше 1000 ц яловичини на 100 га угідь і відправляв на приймальні пункти близько 16 тис. тварин. Господарство достроково виконало п'ятирічне завдання по продажу державі м'яса і здало його понад план 10 тис. ц. Індустріалізація праці тваринників різко підвищила її продуктивність. Кожен оператор у господарстві доглядав не 50, як раніше, а 800 телят. Став нормою майже кілограмовий добовий приріст їх ваги. Нині на Україні створено 10,5 тис. спеціалізованих господарств, міжгосподарських підприємств та організацій. Їх питома вага в загальнореспубліканському виробництві м'яса становить 40%, молока — понад 50, яєць — 85% ⁴⁷.

Значно перевиконали соціалістичні зобов'язання 1980 р. та завдання народногосподарського плану десятої п'ятирічки в цілому по продажу державі цукросировини трудящі Полтавської області. За п'ятирічку ними вирощено більш як 25,7 млн. т солодких коренів, тобто на 3,3 млн. т більше плану. Обсяг заготівель фабричної цукросировини порівняно з дев'ятою п'ятирічкою зріс на 5,8 млн. т ⁴⁸.

1120 механізованих ланок працювало в 1980 р. на вирощуванні цукрових буряків у Черкаській області. Найвищих показників добилися ланки М. Г. Бойка та О. П. Мороза з колгоспу ім. Свердлова Жашківського району. Вони зібрали по 603 ц цукрових буряків з кожного гектара при собівартості центнера продукції 2 крб. 08 коп. і затратах праці 0,4 людино-години. Особливо відзначилася в господарстві ланка, очолювана Героєм Соціалістичної Праці, лауреатом Державної премії СРСР О. Н. Парубком. Вона повністю перейшла на машинну технологію вирощування цукрової сировини і 1980 р. одержала по 57,3 ц цукру на кожний буряковий гектар ⁴⁹.

За три з половиною роки виконав особисту п'ятирічку дояр Первухівського бурякорадгоспу Богодухівського району Харківської області Герой Соціалістичної Праці Л. З. Шабинський. У 1980 р., зокрема, надій на фуражну корову в його групі становив більше 5780 кг молока ⁵⁰. Делегат XXVI з'їзду Компартії України доярка Л. Ф. Сівченко з колгоспу «Заповіт Ілліча» Черняхівського району Житомирської області у завершальному році десятої п'ятирічки надоїла по 8185 кг молока від кожної корови. А шлях до високого рубежу був таким: у 1976 р. вона одержала по 5016 кг, 1977 — 6160, 1978 — 7191, у 1979 р. — по 7600 кг молока від кожної корови ⁵¹.

Групі передовиків — тваринників, які, очоливши змагання трудівників села, добилися у виконанні завдань десятої п'ятирічки великих успіхів, було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці і вручено

⁴⁶ Київська правда, 1980, 16, 17, 19 жовт.

⁴⁷ Київська правда, 1980, 26 листоп.

⁴⁸ Зоря Полтавщини, 1983, 21 листоп.

⁴⁹ Черкаська правда, 1981, 11 січ.

⁵⁰ Соц. Харківщина, 1980, 14 листоп.

⁵¹ Рад. Житомирщина, 1981, 28 січ.

ордени Леніна та золоті медалі «Серп і Молот», серед них — А. П. Сологуб (Київщина), Г. І. Довгоший (Черкащина), Т. Д. Стельмах (Житомирщина), Г. І. Попкова (Крим), М. М. Сулятицька (Івано-Франківщина), Г. С. Дорошак (Львівщина), Ф. С. Хряпченко (Одещина)⁵². Ударним фронтом на селі назвав тваринницьку галузь у доповіді на XXVI з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев.

Дальшого розвитку набули народна освіта, наука та культура. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 травня 1981 р. за досягнуті успіхи у виконанні завдань десятої п'ятирічки по розвитку радянської науки і техніки та впровадженню результатів досліджень у народне господарство велику групу працівників науки нагороджено орденами і медалями Союзу РСР⁵³. Раніше найвищу відзнаку Академії наук СРСР — золоту медаль ім. М. В. Ломоносова — присуджено президентові АН УРСР академіку Б. Є. Патону⁵⁴.

Високу оцінку партії і уряду дістала творча діяльність суспільствознавців республіки. 8 науковим співробітникам Інституту історії АН УРСР на чолі з директором Інституту, членом-кореспондентом АН УРСР Ю. Ю. Кондуфором, а також директорів Інституту археології АН УРСР, доктору історичних наук І. І. Артеменку присуджено Державну премію Української РСР за восьмитомну працю «Історія Української РСР»⁵⁵.

Поліпилися медичне обслуговування та організований відпочинок населення. Кількість лікарів усіх спеціальностей зросла протягом 1980 року на 4 тис. чол., лікарняних ліжок збільшилося на 10,4 тис. На 9 тис. зросла кількість місць у санаторіях, пансіонатах, будинках відпочинку та на туристських базах.

У 1976—1980 рр. у профспілкових здравницях Криму відпочили 2,5 млн. чол., причому 90% — за безплатними або пільговими путівками. 55% путівок було виділено для робітників і колгоспників⁵⁶.

Українська РСР, як і вся країна, в десятій п'ятирічці зробила новий значний крок вперед у розвитку продуктивних сил, удосконаленні всіх сторін суспільного життя, підвищенні добробуту трудящих. Ці досягнення є результатом втілення в життя мудрої політики ленінської партії, самовідданої праці всіх трудящих республіки. «Сердечне спасибі всім, хто працює на заводах і фабриках, нафтових промислах, на транспорті, на полях і фермах, споруджує будинки, прокладає магістралі, будує електростанції, хто створює духовні цінності, вчить і виховує дітей, охороняє здоров'я людей, прикрашає їх побут — усім, хто працює свідомо і плідотно на благо соціалістичної Батьківщини»⁵⁷. Ці теплі слова новорічного поздоровлення радянському народові, з яким виступив товариш Л. І. Брежнев по Центральному телебаченню і Всесоюзному радіо, викликали у кожного трудівника нашої країни почуття законної гордості. Так, зроблено немало. Про це свідчать підсумки десятої п'ятирічки.

У небувалому розквіті матеріальних, духовних і творчих сил прийшла наша країна до XXVI з'їзду КПРС. З перших днів 1981 р. трудящі України з натхненням взялися за виконання відповідальних планів одинадцятої п'ятирічки, які потребують великого напруження сил, щоденної наполегливої праці.

⁵² Рад. Україна, 1981, 24 берез.

⁵³ Рад. Україна, 1981, 24 трав.

⁵⁴ Рад. Україна, 1981, 26 берез.

⁵⁵ Рад. Україна, 1981, 26 груд.

⁵⁶ Кримська правда, 1980, 20, 21 груд.

⁵⁷ Рад. Україна, 1981, 1 січ.

Майже 22 млн. трудящих України несли трудову ударну вахту на честь з'їзду. 2 млн. чол. і 57 тис. колективів бригад, ланок, дільниць, змін і цехів республіки рапортували про виконання зобов'язань напередодні XXVI з'їзду Компартії України. До 23 лютого 1981 р. до них приєдналися ще понад мільйон трудящих. За 26 ударних тижнів понад план було реалізовано промислової продукції більш як на 600 млн. крб., видобуто понад один мільярд кубічних метрів газу, тисячі тонн нафти, вироблено більш як 2 млн. квадратних метрів шовкових і льняних тканин та багато іншої продукції⁵⁸. Трудівники сільського господарства виконали завдання двох місяців по заготівлях м'яса, яєць та іншої продукції⁵⁹.

XXVI з'їзд КПРС викликав нове піднесення політичної і трудової активності мас. Як програму дій на майбутнє сприйняли радянські люди слова доповіді товариша Л. І. Брежнєва на з'їзді. «Величною є наша мета — комунізм. І кожен трудовий успіх, кожен рік героїчних звершень, кожна п'ятирічка наближають нас до цієї мети. З цієї точки зору партія оцінює і наступне п'ятиріччя. Справ попереду багато. Завдання треба розв'язати великі, складні, але ми розв'яжемо їх і розв'яжемо обов'язково»⁶⁰.

⁵⁸ Робітнича газ., 1981, 21 лют.

⁵⁹ Рад. Україна, 1981, 18 берез.

⁶⁰ Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 95.

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО КУЛЬТУРНО-ШЕФСЬКОЮ РОБОТОЮ НА СЕЛІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

В. А. КУЗЬЄВ (Миколаїв), О. І. ПАВЛОВ (Миколаїв)

У своїй багатогранній діяльності Комуністична партія нагромадила значний досвід роботи щодо зміцнення союзу робітничого класу і трудящего селянства. При цьому вона керувалася й керується ленінською вказівкою про необхідність безпосередньої участі міських робітників у соціалістичному будівництві на селі, політичній освіті, організації і вихованні селянства¹. «...Ми можемо і повинні використати нашу владу на те,— писав Володимир Ілліч,— щоб дійсно зробити з міського робітника провідника комуністичних ідей в середовище сільського пролетаріату». Він висунув завдання «...заснувати ряд об'єднань (партійних, професійних, приватних) з фабрично-заводських робітників, які ставили б собі систематичну мету допомагати селу в його культурному розвитку»². В. І. Ленін сформулював основні принципи шефства міста над селом, указавши, що воно повинно бути масовим, планомірним, систематичним, спиратися на соціалістичну свідомість усіх його учасників і щоб ним керувала партія³.

Ленінські ідеї щодо здійснення шефських зв'язків міста й села набули дальшого розвитку і конкретизації в рішеннях партійних

¹ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 37, с. 95.

² Ленін В. І. Сторінки з щоденника. — Повне збір. творів, т. 45 с. 349—350.

³ Див.: Там же, с. 350.

з'їздів і конференцій, документах Центрального Комітету партії. Залежно від завдань, що висувалися практикою соціалістичного і комуністичного будівництва, КПРС удосконалювала організаційні форми шефства.

У рішеннях XXIII—XXVI з'їздів КПРС зазначається, що в поданні сільським закладам культури систематичної і цілеспрямованої допомоги з боку міських професійних і самодіяльних колективів партія вбачає один з напрямів зближення культурного рівня міста й села⁴. Узагальнення досвіду партійного керівництва культурно-шефською роботою на селі в сучасних умовах має практичну і наукову актуальність.

Питання культурно-шефської роботи були в досліджуваний період у центрі уваги всіх партійних органів і первинних партійних організацій республіки. Зросли масштаби її і духовні запити сільського населення вимагали від міських партійних організацій пошуку нових організаційних форм керівництва цим рухом. Крім таких традиційних форм роботи, як закріплення міських колективів, організацій за сільськими закладами культури, виїзди на село працівників культурно-освітніх закладів міста, обговорення питань про шефську роботу на пленумах, бюро партійних комітетів, з'явилися нові.

З метою надання шефській роботі планованості й організованості, партійні комітети широко практикували складання спільних планів міських і сільських колективів у формі соціалістичних зобов'язань, договорів про творчу співдружність, п'ятирічних комплексних планів подання культурно-шефської допомоги селу з боку міських підприємств і установ. У міру нагромадження досвіду ці питання почали включатися до планів соціально-економічного розвитку міст, промислових підприємств, колгоспів і радгоспів. Одними з перших у республіці такі плани склали партійні комітети Черкаської і Львівської областей⁵.

Заслугує уваги культурно-шефська робота парторганізацій промислових підприємств Черкаської області. Вони будували свою роботу в цьому напрямі відповідно до п'ятирічних планів, розроблених міськими парторганізаціями спільно з правліннями і бюро парторганізацій колгоспів та радгоспів. Лише заводи, будівельні і транспортні організації Черкас здійснювали в роки дев'ятої п'ятирічки шефство над 40 колгоспами і радгоспами області. Плани шефської роботи передбачали поряд з будівництвом і зміцненням матеріальної бази сільських культурно-освітніх закладів, подання методичної допомоги працівникам культури, керівництво колективами художньої самодіяльності, створення клубів-супутників сільських закладів культури. Така практика роботи принесла позитивні результати. На кінець десятої п'ятирічки в області практично не залишилось жодного сільського культурно-освітнього закладу, над яким не шефствував би міський заклад культури⁶. Культурно-шефська робота на селі стала складовою частиною соціалістичного змагання міст і районів за кращу постановку культурно-освітньої роботи серед сільських жителів і зміцнення матеріальної бази закладів культури, підсумки якого підбивались щороку партійними комітетами.

⁴ Див.: Матеріали XXIII з'їзду КПРС. К., 1966, с. 83; Матеріали XXIV з'їзду КПРС. К., 1971, с. 82—83; Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., 1976, с. 54, 87, Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 62—63.

⁵ Сільські вісті, 1971, 4 лип.; Вільна Україна, 1971, 11 черв.; Черкаська правда, 1973, 3 жовт.

⁶ Соціалістична культура, 1981, № 5, с. 4.

Плани культурно-масових заходів щодо подання шефської допомоги колгоспам і радгоспам Кременчуцького автомобільного заводу, Чорноморського суднобудівного заводу Миколаєва включали у себе комплекс заходів по обміну досвідом партійної, радянської, профспілкової і комсомольської роботи. Координують її спеціальні комісії, створені при партійних комітетах заводів, до складу яких входили керівні працівники підприємств, члени партійних комітетів, профспілкові і комсомольські активісти⁷.

Черкаський обком партії в 1971 р. схвалив ініціативу працівників культурн, господарських керівників міста по створенню в кожному сільському населеному пункті з кількістю жителів понад 300 чол. клубів і бібліотек. Лише за 1971—1975 роки тут було збудовано 89 клубних приміщень і 24 — для бібліотек, а на кінець дев'ятої п'ятирічки 700 культурно-освітніх закладів мали сучасні типові будинки. Якщо в 1972 р. область займала в республіканському змаганні 13 місце, то в 1973 р. — сьоме, 1974 р. — друге, а в 1975 р. — перше⁸.

Певний досвід шефської роботи набули партійні і радянські органи Закарпатської області, які виступили в 1971 р. ініціаторами подання допомоги сільським закладам культури в проведенні місячників по ремонту, благоустрою та обладнанню клубів і бібліотек⁹. Усього по республіці за роки десятиї п'ятирічки різними відомствами було збудовано на селі понад одну тисячу нових культурно-освітніх закладів¹⁰. Позитивних результатів у цій роботі досягли партійні організації Полтавської, Житомирської та інших областей України.

Партійні органи республіки великого значення надавали підвищенню ролі шефських зв'язків у розгортанні масово-політичної роботи на селі, спрямованої на виконання планів партії по дальшому розвитку сільськогосподарського виробництва, комуністичному вихованню сільського населення.

Виступаючи на липневому (1978 р.) пленумі ЦК Компартії України, товариш В. В. Щербицький відзначав важливе значення допомоги в поліпшенні ідейно-виховної роботи серед трудівників полів і ферм міськими клубними закладами, бібліотеками, творчими організаціями. Разом з тим він підкреслив, що «...робити можна і треба ще більше»¹¹. На це націлює і постанова ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи» (1979 р.), в якій перед партійними організаціями поставлено завдання «...визвляти постійну турботу про підвищення загальноосвітнього, професійного і культурного рівня сільських трудівників»¹². Позитивний досвід роботи в цьому напрямі нагромаджено в Миколаївській, Одеській, Херсонській, Харківській, Полтавській, Дніпропетровській та інших областях.

⁷ Зоря Полтавщини, 1971, 26 лют.; 1975, 4 січ.; 1976, 20 лют.; Поточний архів парткому Чорноморського суднобудівного заводу Миколаєва. План культурно-масових заходів по наданню шефської допомоги підшефним колгоспам і радгоспам у 1978 році, с. 1.

⁸ Соціалістична культура, 1976, № 10, с. 2—3.

⁹ Партархів Закарпатського обкому Компаратії України, ф. 1, оп. 6, спр. 421, арк. 56.

¹⁰ Про підсумки культурно-шефської роботи установ і організацій культури і мистецтва УРСР серед сільського населення, працівників лісової промисловості і лісового господарства в 1980 році. Постанова секретаріату Української республіканської Ради профспілок і колегії Міністерства культури УРСР від 6 травня 1981 року. К., 1981, с. 1.

¹¹ Правда України, 1978, 21 люля.

¹² Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Постанова ЦК КПРС від 26 квітня 1979 року. К., 1979, с. 11—12.

У Миколаївській області, наприклад, з ініціативи відділу пропаганди і агітації обкому Компартії України з 1965 р. практикуються виїзди агітпоїздів для подання допомоги сільським парторганізаціям, працівникам культури в проведенні ідеологічної роботи. До їх складу входили члени міських лекторських груп, колективи художньої самодіяльності підприємств і установ. Поряд з агітаційними поїздами обком партії направляв у сільські райони цільові пропагандистські групи. Виступаючи перед сільськими трудівниками, лектори, пропагандисти, доповідачі і агітатори вносили значний вклад в ідеологічну роботу місцевих парторганізацій. Сільські райкоми партії інформували обласний комітет партії про дієвість цієї роботи, вносили конкретні пропозиції, спрямовані на її поліпшення¹³.

Великою популярністю в підшефних організаціях Миколаївщини користуються виїзні засідання громадсько-політичних клубів, створених за ініціативою міських райкомів партії на великих підприємствах і установах Миколаєва. Так, клуб ударників комуністичної праці Палацу культури і техніки Чорноморського суднобудівного заводу, очолюваний Героєм Соціалістичної Праці П. Третьяковим, лише в 1972 р. провів 8 засідань-зустрічей з трудівниками села. Прославлені корабелі розповідали про досягнення свого колективу, цікавилися успіхами трудівників полів, їх запитами. Клуб військово-патріотичного виховання «Родина» організував показовий вечір для допризовної молоді в підшефному радгоспі «Акмечетские ставки» Доманівського району. З ініціативи ради Будинку культури медичних працівників Миколаєва в підшефному радгоспі ім. Кірова Миколаївського району була створена школа юного правознавця і філіал літературного об'єднання «Рефлектор», очолюваний на громадських засадах поетом Е. Январевим¹⁴.

За рішенням Одеського обкому партії в 1980 р. в сільську місцевість було направлено агітаційно-пропагандистський поїзд «Урожай-80» у складі клуб-лекторію, музею з виставкою матеріалів наочної агітації до XXVI з'їзду КПРС, бібліотекою. Він був укомплектований чотирма бригадами, до яких увійшли лектори, учасники художньої самодіяльності промислових підприємств, пропагандисти, журналісти, працівники обласного радіо і телебачення. За десять днів учасники агітпоїзда прочитали понад 300 лекцій, організували близько 200 концертів¹⁵.

Широко відомий у республіці досвід культурно-масової роботи дніпропетровського Палацу культури студентів ім. Юрія Гагаріна. Самодіяльні артисти, лектори щороку проводили 20-денні рейди по селах області. На фермах, у рілних бригадах Дніпропетровського, Васильківського, Покровського і Межевського районів читалися цикли лекцій, проводилися концерти агітаційно-художніх бригад. На центральних садибах колгоспів і радгоспів були організовані масові народні гуляння. За активну культурно-шефську роботу на селі студентський самодіяльний колектив у 1975 р. був нагороджений вимпелом Міністерства культури УРСР і Республіканського комітету профспілок працівників культури¹⁶.

¹³ Поточний архів Миколаївської обласної організації товариства «Знання». Інформація про лекційну пропаганду на селі в 1980 році, с. 4.

¹⁴ Об'єднаний архів Укрпрофради, ф. 5088, оп. 1, спр. 782, арк. 7; Культура і життя, 1979, 17 черв.

¹⁵ Культура і життя, 1980, 31 лип.

¹⁶ Об'єднаний архів Укрпрофради, ф. 5088, оп. 1, спр. 974, арк. 4.

Велику допомогу сільським райкомам партії, первинним парторганізаціям у лекційній пропаганді подають також організації товариства «Знання». Так, Республіканський будинок економічної і науково-технічної пропаганди регулярно проводить заняття в школах передового досвіду, організовує цикли лекцій, конференції, семінари з сільськогосподарської тематики в селах Київської, Черкаської, Ровенської, Ворошиловградської та інших областей. Зокрема, в березні 1981 р. науковими співробітниками НДІ економіки і організації сільського господарства ім. О. Г. Шліхтера, членами товариства «Знання» було проведено дводенний семінар в Умані Черкаської області для голів науково-методичних секцій з пропаганди сільськогосподарських знань, лекторського активу на тему: «Розвиток науково-технічного прогресу і ефективність сільськогосподарського виробництва в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС». Усього лекторами республіканської організації товариства «Знання» тільки за 1980 р. було прочитано лекцій, доповідей і проведено бесід у селах понад 550 тис., що становить у середньому 15—20 виступів на одне господарство¹⁷. Лекторський актив Донецької обласної організації товариства «Знання» в 1979 р. організував і провів у 5 районах читальські конференції за книгою товариша Л. І. Брежнєва «Цілина»¹⁸.

Демонстрацією тісної ідейно-політичної єдності трудівників міста й села є свята Серпа й Молота. У дні їх проведення з ініціативи і під керівництвом партійних організацій у села з промислових підприємств виїжджають агітаційно-пропагандистські групи, колективи художньої самодіяльності. Так, у вересні 1966 р. Одеський міськком партії затвердив план проведення свята Серпа й Молота в колгоспах і радгоспах області, відповідно з яким у підшефні господарства були направлені агітаційні і концертні бригади¹⁹.

У Харківській області з метою надання допомоги сільським закладам культури в період підготовки до святкування знаменних дат у житті країни і проведенні важливих політичних кампаній за рішенням обкому партії створюються комплексні бригади з кращих культпрацівників міста. З цією метою за сільськими закладами культури закріплюються колективи художньої самодіяльності промислових підприємств. Підсумки шефської роботи періодично, один раз у квартал підбиває міськком партії²⁰. Міцні шефські зв'язки склалися між Харківським інститутом культури, Ново-Водолазьким і Чугуївським народними університетами культури. Із середини 60-х років у цих університетах на громадських засадах читали лекції 20 кваліфікованих викладачів інституту²¹.

Підвищенню рівня культурного обслуговування сільського населення з боку шефів сприяло створення Центральної, республіканської і обласних комісій по культурно-шефській роботі на селі, які координували діяльність державних і профспілкових організацій по вдосконаленню цієї справи.

¹⁷ Поточний архів Республіканського будинку економічної і науково-технічної пропаганди. Тематика лекційної пропаганди, с. 91, 95.

¹⁸ Поточний архів Укрпрофради. Зведений звіт про культурно-шефську роботу на селі установ і організацій культури, літератури і мистецтва, творчих спілок і товариств, навчальних закладів, державних і профспілкових Палаців і Будинків культури УРСР в 1979 році, с. 9.

¹⁹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 92, спр. 72, арк. 14—15.

²⁰ Соціалістична Харківщина, 1975, 2 трав.

²¹ Партархів Харківського обкому Компартії України, ф. 3307, оп. 1, спр. 46, арк. 168.

У квітні 1978 р. ЦК Компартії України провів нараду представників обласних партійних, комсомольських, профспілкових організацій, творчих спілок і товариств, сільськогосподарських органів по виконанню постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому поліпшенню культурного обслуговування сільського населення» (1977 р.) з метою активізації роботи обласних комісій по культурно-шефській роботі на селі, узагальнення нових форм роботи в цьому напрямі²². В рекомендаціях наради акцентувалась увага партійних організацій, керівників творчих організацій, сільськогосподарських органів, профспілкового і комсомольського активу республіки на комплексне планування роботи по культурному обслуговуванню сільського населення, подання практичної допомоги художній самодіяльності, проведення театральних свят і фестивалів. В останні роки на місцях проводилася і проводиться велика робота щодо визначення найоптимальніших організаційних форм управління системою культурного обслуговування трудівників села.

В 1977 р. Київські міськком і обком партії прийняли постанову «Про дальший розвиток шефських зв'язків творчих організацій і закладів культури Києва з трудящими області». З метою координації шефських зв'язків було створено спеціальну Раду, до складу якої ввійшли працівники культури, партійні, радянські, комсомольські і господарські керівники²³.

У Київській, Дніпропетровській і в деяких інших областях республіки з 1979 р. проводилися огляди-конкурси на кращу організацію культурного обслуговування населення. Умови конкурсу передбачали дальше вдосконалення роботи культосвітустанов з ідейно-політичного, морального і трудового виховання сільських трудівників²⁴.

Партійні комітети постійно розглядали на своїх засіданнях питання поліпшення якості культурного обслуговування сільського населення, узагальнювали кращий досвід роботи, контролювали виконання планів шефської роботи. У Миколаївській області в 1971 р. за рішенням обкому партії було проведено комплексну перевірку виконання планів шефської допомоги сільським установам культури, яка, поряд з позитивними моментами, виявила і суттєві недоліки: відсутність у деяких установах спільних перспективних планів роботи, епізодичний характер шефських зв'язків. При узагальненні результатів перевірки обком партії схвалив пропозиції Новоодеського районного комітету Компартії України про створення обласної Ради з питань культурного обслуговування сільського населення²⁵.

У 1977 р. бюро Дніпропетровського обкому партії обговорило питання «Про стан і заходи по дальшому зміцненню творчих зв'язків установ культури і мистецтва з трудовими колективами». У прийнятій постанові відзначалося збільшення кількості обмінних концер-

²² Поточний архів Укрпрофради. Зведений звіт про культурно-шефську роботу на селі установ і організацій культури, літератури і мистецтва, творчих спілок і товариств, навчальних закладів, державних і профспілкових Палаців і Будинків культури УРСР за 1978 рік, с. 3.

²³ Поточний архів республіканського науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи Міністерства культури УРСР. Звіт про роботу Київського обласного науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи за 1980 рік, с. 5.

²⁴ Про підсумки культурно-шефської роботи установ і організацій культури та мистецтва УРСР серед сільського населення, працівників лісової промисловості і лісового господарства в 1980 році. Постанова секретаріату Української республіканської Ради профспілок і колегії Міністерства культури УРСР, с. 2.

²⁵ Партархів Миколаївського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 57, спр. 155, арк. 97, 124, 129.

тів міських і сільських колективів, розширення масштабів шефських зв'язків, їх переростання у творчу співдружність. В області практикували зустрічі творчої інтелігенції з членами партійних комітетів, на яких аналізувалася робота, прийняті рекомендації бралися за основу планів роботи парторганізацій²⁶.

У Сумській області в 1980 р. було проведено обласний конкурс профспілкових клубних установ під девізом «Вінок хліборобам», мета якого — активна допомога сільським культосвітустановам в організації культурного обслуговування населення. У ньому взяли участь понад 70 клубних установ області, які уклали договори про творчу співдружність з сільськими будинками культури і клубами. Договір про творчу співдружність уклали між собою колективи Будинку культури заводу «Червоний металіст» (Суми) и клубу колгоспу «Прогрес» Конотопського району. Умови договору передбачали подання систематичної допомоги Раді сільського клубу в плануванні роботи, розробці сценаріїв, підготовці і проведенні масових заходів, створенні художніх колективів-супутників, стажування сільських культосвітпрацівників у заводському Будинку культури. Договір укладено на 3 роки, із щоквартальною перевіркою його виконання²⁷. У рамках огляду проводились тематичні вечори, свята, звітні концерти.

Однією з яскравих ознак соціального й культурного прогресу села є пропаганда на сільській сцені театрального мистецтва, виступ професійних творчих колективів міста. На зміну епізодичним виїздам професійних артистів прийшло планове культурне обслуговування сільського населення. Відповідно до комплексних, перспективних планів обласні управління культури складають квартальні плани, в яких передбачаються кількість і термін виступу творчих колективів перед сільськими глядачами, тематика виступів артистів. Так, колектив Вінницького музично-драматичного театру ім. Садовського розробив перспективний план шефської роботи на п'ятирічку. Кримський академічний російський драмтеатр ім. Горького більше десяти років шефствує над радгоспом «Широке», всі творчі працівники театру беруть участь у культурно-шефській роботі. З метою узагальнення передового досвіду роботи по культурно-шефським зв'язкам з селом відділ культури ЦК Компартії України в січні 1979 р. провів у Вінниці семінар-нараду секретарів партійних організацій театрів і філармоній²⁸.

Партійні комітети приділяли постійну увагу питанням репертуарної політики театрів, концертних організацій, якості художнього обслуговування сільських глядачів. Так, бюро Одеського обкому Компартії України в 1971 р. обговорило питання про художнє обслуговування сільського населення і відзначило, що творчі колективи міста показали в минулому році для трудящих сіл області 1820 вистав і концертів. Найбільший інтерес у глядачів викликала така форма роботи як творчі звіти. Разом з тим у постанові бюро відмічено й недоліки — пасивна участь у цій роботі музично-хорового товариства, епізодичні виїзди творчих працівників у віддалені райони області. Бюро рекомендувало обласному управлінню культури, облпрофраді

²⁶ Культура і життя, 1978, 23 вер.

²⁷ Соціалістична культура, 1981, № 4, с. 20—21.

²⁸ Поточний архів Укпрофради. Зведений звіт про культурно-шефську роботу на селі установ і організацій культури, літератури і мистецтва, творчих спілок і товариств, навчальних закладів, державних і профспілкових Палаців і Будинків культури УРСР в 1979 році, с. 2, 4; Соціалістична культура, 1979, № 4, с. 20.

постійно переглядати й затверджувати репертуар театрів і філармонії для показу в сільській місцевості, дирекції консерваторії й музичного училища практикувати проведення студентських трудових семестрів для поліпшення культурного обслуговування трудящих села²⁹.

Постійна увага до питань культурного обслуговування сільського населення з боку партійних органів сприяла підвищенню ефективності цієї роботи. Тільки у 1975 р. професійні театри республіки показали на селі понад 8 тис. вистав (25% від загальної кількості), а філармонії організували близько 17 тис. концертів (30%)³⁰. Поряд з показом вистав у сільській місцевості щороку не менше одного мільйона сільських глядачів виїжджало в театри³¹.

Найбільшого розмаху концертно-театральна діяльність професійних колективів на селі набрала в останні роки. Ефективною формою їхньої роботи стали театри-супутники, створені в більшості областей з ініціативи Вінницького музично-драматичного театру ім. Садовського³². Так, Кримський театр ім. Горького створив свої філіали в 5 сільських районах області, а Донецький український музично-драматичний театр ім. Артема — в 10 районах. Створення супутників театральних колективів у сільській місцевості дозволяє, з одного боку, проводити систематичну, планомірну роботу по культурному обслуговуванню населення, а з другого — сприяє зростанню виконавської майстерності самодіяльних артистів, розгортанню художньої пропаганди, взаємозбагаченню культури села й міста³³. Поява театрів-супутників сприяла розширенню масштабів концертно-театральної діяльності професійних колективів у сільській місцевості. Тільки в 1973 р. цими організаціями було показано на селі 30 тис. вистав, які відвідали 5,5 млн. глядачів, або кожний четвертий мешканець села³⁴.

Допомога професійних театральних колективів сільським клубним установам сприяла піднесенню всієї культурно-масової роботи на селі. «Можна тільки вітати, — відзначав на XXV з'їзді КПРС товариш Л. І. Брежнев, — що дедалі більшої широти набуває шефство наших театрів ... над ...колгоспами... Відбувається життєдайний процес збагачення мистецтва знанням життя і, з другого боку, дальшого прилучення багатомільйонних мас трудящих до цінностей культури»³⁵.

В комплексних перспективних планах шефської роботи певне місце відводиться культурному обслуговуванню сільського населення творчими спілками художників, композиторів, літераторів, колективами навчальних закладів культури і державними музеями. На Черкащині стали традиційними літературні свята «Поетичний Жовтень», що проводяться з ініціативи обласного відділення Спілки письменників. У 1979 р. свято проходило під девізом «В сім'ї вольний, новий», присвячене 325-річчю возз'єднання України з Росією. Перед сільськи-

²⁹ Партархів Одеського обкому Компартії України, ф. 11, оп. 105, спр. 21, арк. 46, 47.

³⁰ Архів Міністерства культури УРСР, ф. 4, оп. 4, спр. 232, арк. 30; Советская культура, 1971, 11 февр.

³¹ Сільські вісті, 1971, 11 лют.

³² Культура і життя, 1977, 18 груд.

³³ Поточний архів Укрпрофради. Довідка про роботу Кримського російського драматичного театру ім. Горького по культурному шефству над селом у 1980 році, с. 2; Зведений звіт про культурно-шефську роботу на селі установ і організацій культури, літератури і мистецтва, творчих спілок і товариств, навчальних закладів, державних і профспілкових Палаців і Будинків культури УРСР в 1977 році, с. 3.

³⁴ Культура і життя, 1974, 21 квіт.

³⁵ Матеріали XXV з'їзду КПРС, с. 89.

ми трудівниками з творчими звітами, лекціями виступали письменники з Москви, Ленінграда, Ярославля, Казахстану, Білорусії і Молдавії³⁶. В 1979 р. партійна організація і дирекція Дубнівського культосвітучилища Ровенської області розробили комплексний план культурного шефства над селом, згідно з яким за кожним підшефним клубом була закріплена група учнів училища на чолі з викладачем, для подання допомоги в культурному обслуговуванні населення³⁷. Велику роботу в цьому напрямі проводять Донецьке, Тернопільське й Херсонське культосвітні училища, Харківський інститут культури, Миколаївський факультет Київського інституту культури, Чернігівський і Харківський історичні музеї. Традиційною формою культурно-шефської роботи серед хліборобів в останні роки стали фестивалі мистецтва, кінофестивалі, організація художніх пересувних виставок.

Разом з тим, ще не всі музеї, художні галереї, виробничо-художні майстерні знайшли свої специфічні форми шефської роботи, часом до її проведення вони підходили із старими мірками в оцінці культурних запитів сільських мешканців. Так, в 1975 р. у складі екскурсійних груп музеїв Києва колгоспники становили лише 8%. Для них читалось 38% лекцій, організовано менше 50% виставок³⁸.

Незважаючи на активізацію в останні роки діяльності професійних колективів по культурному обслуговуванню трудівників села, ця робота ще носить в окремих областях кампанійський характер, недостатньо налагоджено її облік і контроль з боку обласних управлінь культури. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у своїй постанові «Про заходи по дальшому поліпшенню культурного обслуговування сільського населення» (1977 р.) вимагають від радянських і партійних органів, практичних працівників приведення якості культурної роботи у відповідність з рівнем духовних запитів трудівників села і завдань їх формування у значної частини населення³⁹.

Одним з найважливіших питань підвищення культури сучасного села є підготовка й перепідготовка кадрів культпрацівників. Актуальність цієї проблеми обумовлюється тим, що за даними ЦСУ УРСР в 1971 р. тільки 22% працівників сільських клубів і будинків культури мали спеціальну освіту⁴⁰.

Стан справ з кадрами сільських установ культури був предметом розгляду на квітневому (1973 р.) пленумі ЦК Компартії України «Про завдання партійних організацій республіки по дальшому поліпшенню роботи з кадрами в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС». Пленум звернув увагу Міністерства культури УРСР, партійних і радянських органів на необхідність збільшення випуску спеціалістів вищої кваліфікації, поліпшення роботи по добору і розподілу випускників вузів і училищ⁴¹. Згідно з пропозиціями Міністерства культури, Рада Міністрів УРСР схвалила план розширення підготовки кадрів для бібліотек на 30—50%, для клубів — 50—60% з вищою освітою і 30—40% із середньою спеціальною⁴². У 1975 р. 74% випускників культосвітучилищ були направлені на роботу в сільську місцевість⁴³.

³⁶ Соціалістична культура, 1980, № 11, с. 4.

³⁷ Культура і життя, 1979, 11 листоп.

³⁸ Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 8456, оп. 3, спр. 36, арк. 24.

³⁹ Правда, 1977, 25 ноябр.

⁴⁰ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 580, арк. 82.

⁴¹ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1977. Т. 2, с. 995—996.

⁴² ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 32, спр. 738, арк. 21.

⁴³ Культура і життя, 1977, 21 серп.

Партійні органи республіки постійно приділяли увагу питанням добору сільської молоді для вступу до вищих і середніх спеціальних навчальних закладів культури. Позитивний досвід роботи в цьому напрямі нагромаджений у Тернопільській області, де за рішенням обкому партії для кожного сільського району визначаються планові завдання підготовки кадрів культури. Тільки за 1970—1973 рр. набір учнів із сільських шкіл в культурно-освітні училища збільшився майже втричі⁴⁴. В цілому по республіці в 1980 р. понад 40% клубних працівників на селі мали спеціальну освіту⁴⁵.

Складовою частиною підготовки кадрів установ культури є система підвищення їх кваліфікації при навчальних закладах, на постійно діючих курсах і семінарах. Новою формою роботи в цьому напрямі стали районні школи передового досвіду, що мають постійний викладацький склад, навчальні програми, розраховані на 2—3 роки⁴⁶. Лише за 1971—1974 рр. в республіці на обласних курсах, постійно діючих семінарах, у школах пройшли перепідготовку понад 10 тис. чоловік⁴⁷.

Велику роль у навчанні працівників сільських культосвітустанов відіграють такі форми шефських зв'язків, як семінари-практикуми, консультації, стажування керівників художньої самодіяльності при міських установах культури. Так, викладачі Одеської консерваторії подавали методичну допомогу в роботі культурних комплексів у Білгород-Дністровському і Котовському районах області, а працівники Тернопільського науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи в 1980 р. провели 5-денний семінар-практикум з методистами районних сільських драматичних колективів. У семінарі взяли участь народний артист УРСР П. Загребельний, заслужений артист республіки А. Горчинський і М. Гонта⁴⁸.

Вінницький музично-драматичний театр ім. Садовського провів у 1975 р. 12 кушових і районних семінарів, 350 зустрічей з учасниками сільської художньої самодіяльності, а Дніпропетровський український театр дав 80 консультацій для керівників драматичних колективів. У Донецькій області було створено 6 методичних бригад для надання допомоги сільським культармійцям. У 1968 р. Чернігівський музично-драматичний театр ім. Шевченка виступив ініціатором створення 6-місячних курсів підготовки керівників художньої самодіяльності. Харківський Будинок художньої самодіяльності профспілок спільно з Будинком народної творчості організував у 13 найвіддаленіших районах області курси і постійно діючі семінари, на яких тільки в 1970 р. підвищили кваліфікацію понад 2 тис. чоловік⁴⁹.

При всіх театрах, філармоніях, навчальних закладах культури було організовано постійні консультаційні пункти на допомогу учас-

⁴⁴ Соціалістична культура, 1973, № 4, с. 7.

⁴⁵ Основні показники діяльності клубних установ Міністерства культури УРСР за 1979 рік. К., 1980, с. 15.

⁴⁶ Ибрагимов Р. И. Научные основы культурного развития современного села. М., 1976, с. 90.

⁴⁷ Соціалістична культура, 1974, № 12, с. 3.

⁴⁸ Поточний архів Укрипрофради. Зведений звіт про культурно-шефську роботу на селі установ і організацій культури, літератури і мистецтва, творчих спілок і товариств, учбових закладів, державних і профспілкових Палаців і Будинків культури УРСР у 1979 році, с. 12; Поточний архів Республіканського науково-методичного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи Міністерства культури УРСР. Звіт-інформація про організацію і зміст роботи Тернопільського обласного науково-методичного центру народної творчості і культосвітрова у 1980 році, с. 6.

⁴⁹ Культура і життя, 1976, 13 черв.

никам сільської художньої самодіяльності. Сьогодні більш як 10 тис. працівників професійного мистецтва беруть участь у шефських зв'язках з самодіяльними художніми колективами, щороку близько 400 сільських культурсвітпрацівників проходять творче стажування в театрах і філармоніях республіки. Характерно, що професійні актори не обмежуються поданням допомоги в організації і постановці спектаклів, а й самі беруть у них активну участь. Значний вклад у розвиток художньої творчості на селі вносять народні артисти республіки А. Кушніренко (художній керівник Буковинського заслуженого ансамблю пісні і танцю), К. Балок (балетмейстер Закарпатського заслуженого народного хору), А. Авдієвський (художній керівник заслуженого хору ім. Г. Верьовки) та інші⁵⁰.

Подання систематичної методичної і практичної допомоги сільським працівникам культури з боку міських і професійних колективів сприяло якісному поліпшенню культурно-освітньої роботи, яка особливо активізувалась після прийняття ЦК КПРС постанови «Про заходи по дальшому розвитку самодіяльної художньої творчості» (1978 р.). Лише за підсумками I Всесоюзного фестивалю художньої творчості, що завершився в нашій республіці у 1979 р., було створено 10 тис. нових художніх колективів. Водночас у таких областях, як Дніпропетровська, Харківська, Запорізька, Одеська, ця робота ведеться ще слабо, тим часом в них є достатній потенціал творчих народних колективів⁵¹.

Навчальні заклади культури подають методичну допомогу сільським культосвітустановам. Про це свідчить, наприклад, робота Тернопільського культосвітнього училища і музичних шкіл області, які здійснили в 1975 р. 3 тис. виїздів на село для подання практичної допомоги сільським культармійцям. У 36 сільських школах Черкащини створено з допомогою шефів 3 музичні школи, спеціальні класи, в яких навчалось 1300 учнів. А музичні школи Вінницької області створили у 38 селах народні університети і музичні лекторії⁵².

Таким чином, аналіз культурно-шефської роботи на селі в умовах розвинутого соціалізму свідчить про розширення і поглиблення співробітництва міста і села у сфері культури. Сучасний етап шефства характеризується його переростанням у творчу співдружність міста і села, зростанням ролі культурно-шефських зв'язків у духовному збагаченні трудівників села.

Вивчення досвіду партійного керівництва культурно-шефською роботою у досліджуваній період, на наш погляд, свідчить про необхідність його дальшого вдосконалення в розробці організаційних і методичних принципів шефської роботи, критеріїв її оцінки. Форми і методи шефської роботи мають відповідати сучасному рівню сільськогосподарського виробництва, зростим культурним запитам сільського населення. Для цього доцільно, використовуючи наявний досвід, розробляти науково обґрунтовану програму творчих зв'язків міста і села у формі комплексних планів, тісно пов'язаних як із завданнями сьогоднішнього дня, так і з перспективою на майбутнє.

Успішне виконання комплексних планів культурно-шефської ро-

⁵⁰ Поточний архів Республіканського науково-методичного центру народної творчості і культосвітньої роботи Міністерства культури УРСР. Інформація про хід виконання організаційми і установами Міністерства культури УРСР постанови ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку самодіяльної художньої творчості» від 26 квітня 1978 року, с. 11.

⁵¹ Там же, с. 3, 19.

⁵² Культура і життя, 1976, 13 черв., 1979, 25 лют.; Советская культура, 1974, 18 янв.

боти залежить від добре продуманої системи закріплення міських установ культури і мистецтва, навчальних закладів за сільськими культурно-освітніми установами. Засобом реалізації планів шефської роботи є договори про співдружність, виконання яких важливо постійно аналізувати, узагальнювати передовий досвід. Плани шефської роботи повинні стати складовою частиною соціалістичних зобов'язань професійних колективів.

Дальше вдосконалення культурних зв'язків міста і села під керівництвом партійних організацій, підкреслювалось на XXVI з'їзді КПРС, сприятиме підвищенню трудової і політичної активності трудівників села, зміцненню союзу робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції, дальшому піднесенню культури села⁵³.

⁵³ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС, с. 63.

До 125-річчя з дня народження І. Я. Франка

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНИХ ПОГЛЯДІВ І. Я. ФРАНКА

В. Г. САРБЕЙ (Київ), С. М. ШЕВЧЕНКО (Київ)

Український революціонер-демократ Іван Якович Франко був не лише великим письменником, прогресивним громадським діячем, а й відомим ученим. Серед його багатющого творчого доробку, в якому налічується близько 6 тис. назв, сотні праць присвячено історичним проблемам, насамперед історії Галичини. Однак діапазон інтересів Івана Франка не обмежувався минулим Галичини чи навіть України. Його цікавила також історія багатьох народів Європи, Азії і Америки.

Значний вплив на І. Я. Франка справило вчення класиків марксизму-ленінізму. В усіх виступах і за допомогою друкованого слова Іван Якович популяризував «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, «Капітал» К. Маркса, «Анти-Дюрінг» Ф. Енгельса. Він знав праці В. І. Леніна «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад» та ін.¹⁻² Безумовно, матеріалістичне розуміння розвитку суспільства сформувалося у І. Я. Франка під впливом праць К. Маркса і Ф. Енгельса.

Деякі найважливіші питання теми про методологічні аспекти історичних поглядів революціонера-демократа висвітлюються в даному повідомленні.

Історичні погляди І. Я. Франка формувалися за складних умов ідейної боротьби між силами реакції та прогресу, яка особливо загострилася в другій половині XIX ст. На той час К. Маркс і Ф. Енгельс уже довели, що будь-яке суспільство розвивається за певними об'єктивними законами, отже, капіталізм, як і всі попередні суспільно-економічні формації, має перехідний характер. Зрозуміло, що буржуазні соціологи-ідеалісти — творці буржуазної історіографії — рішуче виступили проти цих марксистських положень. І. Я. Франко, який тоді

¹⁻² Бонч-Бруєвич В. Д. Моє листування з Іваном Франком. (Із спогадів). — Єднання братніх літератур. К., 1954, с. 39—40, 49.

став на шлях боротьби за соціальне і національне визволення народних мас, також не міг залишатися осторонь того, що відбувалося в історичній науці. З перших кроків своєї творчої діяльності він викривав ідеалістичні засади буржуазної методології висвітлення історичних подій. Вже 1878 р. у статті «Наука і її становище щодо працюючих класів» Іван Якович різко розкритикував твердження німецьких філософів-ідеалістів, які, за його переконанням, знищують «основу будь-яких досліджень і пізнання зовнішнього світу»³.

І. Я. Франко розглядав навколишню дійсність як об'єктивну реальність, а історію — як внутрішній закономірний процес, вивчення якого дає можливість зробити відповідні політичні висновки і щодо подій сучасності. Від фахівців-істориків він вимагав не обмежуватись описом різних подій та фактів, а виявляти й досліджувати «певні основні закони»⁴, оскільки тільки «пізнання законів і сил природи, які проявляються де-небудь і як-небудь, можна назвати наукою»⁵.

Щоправда, в окремих ранніх працях І. Я. Франко поділяв деякі погляди представників соціального дарвінізму і позитивізму. Однак пізніше він виступив з різкою критикою соціал-дарвінізму. Зокрема, 1903 р. у праці «Що таке поступ?» революціонер-демократ писав: «На жаль, наші дарвіністи... занадто добре придивились життю шупаків у воді та вовків у лісі, а трохи замало продумали історію людського роду і власне те, що в ній є відмінне від історії рослинного і звірячого розвою»⁶.

Претензії позитивістів на право виробити якусь безкласову методологію історичної науки викликали заперечення Івана Яковича. В статті «Мислі о еволюції в історії людськості» він на конкретних прикладах показав, що кожний історик є сином певного народу, певної епохи, виразником інтересів певних соціальних верств: «Хіба ж Момзен в римській історії не монархіст та буржуа, так само як Зібель в історії французької революції або Гервінус в історії XIX віку?»⁷

І. Я. Франко був твердо переконаний, що кожна суспільно-політична течія, яку представляє той чи інший історик, виробляє свій політичний світогляд і під цим кутом зору розуміє події минулого. Заперечуючи нейтральність, «безсторонність» у науці, він писав у статті «Мислі о еволюції в історії людськості»: «Кожне сторонництво (течія. — Авт.) має свій світогляд, своє поінання всесвітньої історії. Правда, нас іще морочать по школах німецькою метафізичною фразою: історія — наука безстороння, вона не може мішатись в спори сторонниць, вона мусить стояти понад сторонництвами. Як коли б се було можливо, як коли б історик не був чоловіком, сином певного часу, певного народу, вихованим в певних поняттях і поглядах, від впливу котрих ще ніхто на світі не увільнявся, як коли б метафізик, абстрагуючи поняття від предметів, а слова від поняття, міг абстрагувати і себе від себе самого»⁸.

Описуючи події, що відбувалися в різні епохи, І. Я. Франко займав чітку політичну позицію, виступаючи на боці трудящих мас.

І. Я. Франко рішуче відкидав такі теоретичні положення, на основі яких не можна було одержати справді наукових результатів.

³ Франко І. Я. Твори в двадцяти томах. К., 1956. Т. 19, с. 25. Тут і далі посилання даються на це видання творів І. Я. Франка.

⁴ Франко І. Я. Мислі о еволюції в історії людськості. — Твори, т. 19, с. 63.

⁵ Франко І. Я. Наука і її становище щодо працюючих класів. — Твори, т. 19, с. 25.

⁶ Франко І. Я. Твори, т. 19, с. 181.

⁷ Там же, с. 63.

⁸ Там же.

Зокрема, в статті «Поза межами можливого» він критикував агностицизм, називаючи його твердженням фіктивним, «чи то старої, на віру повторюваної традиції, чи то суб'єктивного стану даного чоловіка»⁹.

Ряд суспільних явищ Іван Якович пояснював з позицій діалектичного матеріалізму. Він не лише вказував на існування об'єктивних законів розвитку суспільства, а й намагався з'ясувати їх природу, дію, відмінність від законів природи, а також використати їх в інтересах трудящих мас. Він вірив у здатність людини відкривати і використовувати суспільні закони, у безмежну силу людського пізнання, підкреслюючи, що в пізнанні «немає сталих меж, які б зазначували людині: доси зайдеш, а далі — ні. Те, що вчора видавалось неможливим до пізнання, скасується можливим сьогодні, сьогоднішній успіх загострює цікавість, підбадьорює сили на ставлення нових проблем і шукання нових розв'язок»¹⁰.

Дія об'єктивних законів в історичному процесі викликана, на думку І. Я. Франка, взаємозв'язками, які існують між окремими фактами і явищами. Одні факти і явища породжують інші. «Це ланцюг, у якого всі ланки тісно між собою пов'язані»¹¹, — писав Іван Якович. І. Я. Франко вважав, що головне завдання фахівця-історика полягає в розкритті суттєвих зв'язків між фактами, бо чим більшу кількість фактів він використає для підтвердження своїх висновків, тим ближчою до істини буде його праця. І. Я. Франко розглядав історичні явища в русі, розвитку, оскільки в історії «як у природі, все раз у раз движиться, змінюється, все в'яжеться одне з другим і впливає одне з другого»¹². Всі явища, події та факти історичного процесу, за твердим переконанням Івана Яковича, заслуговують «на дослідження й оцінку»¹³.

І. Я. Франко справедливо вказував, що економічна нерівність породжує економічний і політичний гніт одних верств населення іншими, «адже змагання до усунення економічного визиску мусить ео ірсо (лат. — тим самим. — Авт.) бути змаганням до усунення визискувачів»¹⁴. Так само, на його думку, суспільні та економічні обставини, органічно властиві капіталістичному ладові, призводять до зростання мілітаризму та виникнення час від часу воєн¹⁵.

Іван Якович вважав історію єдиним закономірним процесом, в якому кожна епоха, будучи неповторною, своєрідною, являє собою водночас необхідний ступінь на шляху розвитку людства. Вона органічно зв'язана з попередньою і має зародок наступної, подібно до дерева, коріння якого «стоять глибоко в минулих часах, а його крайні парості виростають також далеко в будуще»¹⁶. У статтях «Про працю», «Мислі о еволюції в історії людськості», «Що таке поступ?» І. Я. Франко показав поступальний характер історичного процесу, заміни одного суспільного ладу іншим, який є більш високим, порівняно з попереднім, ступенем у розвитку матеріальної та духовної культури. Саме цим він

⁹ Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ), 1900, кн. 10, с. 1—2.

¹⁰ Франко І. Я. Дещо про нашу працю. — ЛНВ, 1905, кн. 7, с. 77.

¹¹ Франко І. Я. Наука і її становище щодо працюючих класів. — Твори, т. 19, с. 27.

¹² Франко І. Я. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. — Твори, т. 19, с. 113.

¹³ Франко І. Я. Сила землі в сучасному романі. — Літературно-критичні статті. К., 1950, с. 145.

¹⁴ Франко І. Я. Поза межами можливого. — Вибрані суспільно-політичні і філософські твори. К., 1956, с. 356.

¹⁵ Франко І. Я. Війна і військо в наших часах. — Світ, 1882, № 16, с. 291.

¹⁶ Франко І. Я. Мислі о еволюції в історії людськості. — Твори, т. 19, с. 108.

обґрунтовував необхідність заміни капіталізму іншим, більш прогресивним ладом. «Капіталізм, — писав І. Я. Франко, — постав з бігом історичного розвитку і так само мусить упасти, зробити місце другому, досконалішому, справедливішому, більш людському»¹⁷.

Розуміння діалектики кількісних та якісних змін, що відбуваються в історичному процесі, дало можливість Івану Яковичу усвідомити, як нове виникає з старого, як воно в свою чергу старіє і поступається місцем наступному. За його переконанням, деякі об'єктивні закони розвитку суспільства зникають і з'являються інші тоді, коли змінюються об'єктивні умови, які викликали їх до життя, із заміною одного суспільного ладу іншим зникають старі закони й виникають нові. Зокрема, після перемоги соціалістичного ладу «нині діючі закони історичного розвитку втрачають свою силу»¹⁸, — писав І. Я. Франко.

Обґрунтовуючи закономірність боротьби робітничого класу проти існуючих порядків, він у статті «Чого ми хочемо» писав: «Порушники порядку! Так називають клас робітників, які почувають себе людьми, сміють вимагати прав, що їх вони дотепер не мають. Називають нас порушниками порядку, ніби не знаючи, що те, що вони звуть «порядком», з кожним моментом міняється, що те, що ми називаємо порядком сьогодні, не було ним вчора, але буде ним завтра, ніби не знаючи, що суспільство в кожну епоху щось інше називає порядком»¹⁹.

Єдино правильним, науковим критерієм дослідження явищ суспільного життя І. Я. Франко вважав історизм, тобто пізнання їх у розвитку, становленні, у зв'язку з конкретними історичними умовами. За його словами, необхідно «історичну появу трактувати історичною методою, зрозуміти її на тлі її часу і місця діяльності, оцінювати її погляди в зв'язку з тими ідеалами та поглядами, через яких вона виросла»²⁰.

Визнаючи діалектику важливим методом пізнання, Іван Якович водночас не зовсім чітко уявляв суть і характер якісних змін явищ природи і суспільства, заперечував можливість їх стрибкоподібності, хоча й ґрунтувався в основному на матеріалістичному розумінні історії.

Розвиток людства, за переконанням Івана Яковича, — це перехід від нижчих форм суспільного життя до вищих, щоразу досконаліших, але при цьому залишки старих форм не одразу відмирають. «Ми бачимо, — писав він у статті «Мислі о еволюції в історії людськості», — що в нашій капіталістичній добі живе ще чимало паростей минулих часів... Але ми бачимо також немало розростаючихся зародків нового віку в нашій житті»²¹.

Історичний прогрес за часів капіталізму І. Я. Франко прямо пов'язував з класовою боротьбою пролетаріату, оскільки «ідеал робітників тим великий і важний, їх основні принципи тим живі і оживляють, що виробилися з критики існуючого ладу, з почуття і розуміння потреб народних і розвитку історичного»²².

Яку б епоху не характеризував у своїх працях І. Я. Франко, він завжди наголошував, що саме народні маси, які виступили на бо-

¹⁷ Франко І. Я. Лист до О. Рошкевич. — Твори в двадцяти томах. К., 1956. Т. 20, с. 41.

¹⁸ Франко І. Я. До історії соціалістичного руху. — ЛНВ, 1904, кн. 3, с. 137.

¹⁹ Франко І. Я. Твори, т. 19, с. 215.

²⁰ Франко І. Я. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. — ЛНВ, 1906, кн. 8, с. 206.

²¹ Франко І. Я. Твори, т. 19, с. 108.

²² Там же, с. 109.

ротьбу проти експлуататорів, є рушіями історичного прогресу. Адже не шляхетські ухвали, звернені до цесаря, повалили старі порядки в революційній бурі 1848 р., а мазурські сокири та ціпи²³, — зазначав Іван Якович.

І. Я. Франко також певною мірою розумів зростання ролі робітничого класу і, зокрема, зазначав, що боротьба за визволення «робітничого стану з-під всевладного капіталу... буде змістом історії ХХ віку..., який принесе сповнення всіх чесних чоловіколюбних змагань»²⁴. Розвиток суспільства він розглядав як складну взаємодію економічного, біологічного, політичного та ідеологічного чинників, органічно пов'язаних між собою і взаємно зумовлених, при цьому економічному фактору, як правило, надавав вирішальну роль. У «Критичних письмах о галицькій інтелігенції» Іван Якович зазначав: «Всякому, хто пильно вдивлявся в історичне життя, в хід розвитку якогось народу, ясно одразу, що всякий новий напрям, нові відносини і погляди серед нього проявляються аж тоді, коли завершиться яка-небудь переміна в економічних та політичних обставинах життя того народу»²⁵.

На детермінальну роль економіки І. Я. Франко вказував і в листі до О. Рошкевич, де він, зокрема, писав: «Я переконаний, що економічний стан народу — це головна підстава цілого його життя, розвитку, поступу»²⁶. А в статті «Найновіші напрямки в народознавстві» Іван Якович розвивав далі думки з цього питання: «Матеріалістична економія голосно заявила і знаменито мотивувала ту тезу, що суспільні й політичні інституції є зовнішнім виявом, або, як це образно казалось, є надбудовою продукційних відносин і форм даного суспільства, так що основою інституцій, а далі й правильних поглядів даного народу є не так стичні погляди, як радше способи продукції і циркуляція економічних багатств»²⁷.

І. Я. Франко критикував датського буржуазного літератора Ю. Брандеса за те, що той бачив суспільний прогрес «не в еволюції економічного і суспільного побуту мас народних»²⁸, а у діяльності провідників мас. «Не люди творять історію по своїй волі, але елементарна сила každочасової продукції уробляє їх по своїй уподобі і пре їх туди, куди їй хочеться»²⁹, — писав Іван Якович в іншій статті.

На жаль, у деяких його працях («Україна іредента», «Формальний і реальний націоналізм», «Поза межами можливого») перебільшено роль ідей у суспільному розвитку, а суспільна діяльність людей розглядається як своєрідна модифікація їх економічних форм життя. І. Я. Франко помилково вважав, що підвищення добробуту людей залежить не від способу виробництва, а від їх природних здібностей, тобто прагнення до поліпшення свого життя і жадоби до знань.

І все ж, незважаючи на значні недоліки історичних поглядів І. Я. Франка, він так чи інакше прагнув керуватися положеннями наукового соціалізму і активно пропагував його у пресі. Зокрема, в статті «До історії соціалістичного руху» він заявляв, що «соціалізм і соціалістичні організації заслуговують на пильну увагу кожного освіченого українця, який цікавиться громадськими справами і не

²³ Франко І. Я. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині. — Твори, т. 19, с. 608.

²⁴ Франко І. Я. На клоні віку. — ЛНВ, 1900, кн. 12, с. 149.

²⁵ Франко І. Я. Твори в двадцяти томах. К., 1955. Т. 16, с. 33.

²⁶ Франко І. Я. Твори, т. 20, с. 41.

²⁷ Франко І. Я. Твори, т. 19, с. 148.

²⁸ Франко І. Я. Юрій Брандес. — ЛНВ, 1899, кн. 2, с. 20.

²⁹ Франко І. Я. До історії соціалістичного руху. — ЛНВ, 1904, кн. 3, с. 136.

хотів би блудити напоями в сутолоці нових фактів та суперечних значень і теорій»³⁰.

І. Я. Франко рішуче виступав проти ототожнення історії людства з діяльністю окремих видатних осіб. Він показав, що «королі, царі, герої не можуть ні змінити, ні зупинити дійсних історичних течій»³¹, що зміни в житті суспільства є результатом закономірного розвитку історичних подій. Виходячи саме з цього, Іван Якович засуджував прибічників так званого біографічного напрямку в історіографії, оскільки «останній не мав нічого спільного з науковою історією»³².

Провідною рисою творчості І. Я. Франка є висвітлення історії народних мас, їх ролі в історичному процесі, в створенні матеріальних благ, розвитку науки, культури, участі у політичній боротьбі, революційній перебудові суспільства. Письменник вважав, що основою існування суспільства є піклування людей про їх матеріальний добробут. У багатьох статтях, насамперед таких, як «Редакція «Правди» в боротьбі з вітряками», «Що таке поступ?», «Одвертий лист до галицько-української молоді», «Хуторна поезія П. Куліша», «Мислі о еволюції в історії людськості» та інших, він переконливо доводив, що праця народних мас є «необхідною умовою існування і розвитку людства»³³. Критикуючи твердження буржуазних учених про нібито провідну роль буржуазії в історичному процесі, І. Я. Франко вказував, що суспільство розвивається не тому, що живуть пани, а тому, що працюють робітники. Він писав: «Панове капіталісти, б'ючись з гордістю в груди, неначе говорячи: «Ось наше діло, ми робимо цей поступ!», забувають, що без робітничьих рук не було б цього всього!»³⁴. Розвиток знарядь виробництва, на його думку, визначає поділ суспільно-корисної праці, веде до прискорення її вдосконалення, а це «є головною движучою силою поступу»³⁵.

І. Я. Франко підкреслював, що розвиток продуктивних сил приводить до зміни суспільних відносин. У статті «Редакція «Правди» у боротьбі з вітряками» він писав: «Всякі суспільні перевороти... відбуваються силою законів економічних, силою попереду вже завершених змін в продукції та обміну»³⁶. Виходячи з цього матеріалістичного положення, Іван Якович розглядав усі суспільні процеси і явища в розвитку. «Аж тоді, — зазначав він, — коли чоловік заволодів металами, сталася можлива цивілізація, стався можливий перехід від дикого ловецького та печерного стану до рільництва, стану осідлості, до будування домів і міст, до творення держав»³⁷.

І. Я. Франко вірив у творчу силу простого народу, який здатний творити справжні чудеса:

Я твердо вірю в труд його могучий,
В ті мільйони невсипущих рук,
І твердо вірю в людський ум робучий
І в ясний день по ночі горя й мук³⁸.

³⁰ ЛНВ, 1904, кн. 11, с. 134.

³¹ Франко І. Я. Пістоліття. — Народ, 1892, № 9, с. 148.

³² Возняк М. С. Життя і творчість І. Франка. Львів, 1955, с. 49.

³³ Франко І. Я. Про працю. — Твори, т. 19, с. 232.

³⁴ Там же, с. 238.

³⁵ Франко І. Я. Що таке поступ? — Твори, т. 19, с. 173.

³⁶ Молот, 1879, № 1, с. 5.

³⁷ Франко І. Я. Що таке поступ? — Твори, т. 19, с. 157.

³⁸ Франко І. Я. Нове життя. — Твори в двадцяти томах. К., 1954. Т. 10, с. 199.

Дотримуючись концепції про те, що народ є творцем історії, він у наукових і публіцистичних працях та листах неодноразово підкреслював, що тільки наполеглива творча праця може принести користь народові, причому лише в тому разі, якщо остання буде спрямована на задоволення його інтересів та потреб. Правильний підхід до розв'язання цього питання значною мірою свідчив про наближення І. Я. Франка до марксизму.

Іван Якович цілком слушно вважав, що трудящі маси відіграли велику роль у політичному розвитку суспільства. Історію антагоністичних формацій він розглядав як історію боротьби класів. За його глибоким переконанням, рабовласницький лад загинув під ударами повсталих рабів, але на зміну йому прийшла феодальна формація, для якої такою ж була характерною боротьба кріпаків та населення міст проти своїх гнобителів. Щодо цього І. Я. Франко писав: «Час від часу розгортались по європейських державах широкі пожежі, розливались річки крові,—се піднімалося затоптане мужицтво проти своїх панів, даючи знак, що його нужда переходить границі людського терпіння. Такими кривавими виднілися в історії п'ятнами війни: холопська (Bauer Krieg) в Німеччині, фронди у Франції, козацькі в польській Речі Посполитій, Стеньки Разіна та Пугачова в Росії й багато других»³⁹.

Селяни виступали проти старих порядків під прапором захисту своїх класових інтересів і цим самим прискорювали суспільний прогрес. Даному питанню присвячено багато праць І. Я. Франка. І хоч внаслідок неорганізованості і відсутності чіткої мети «народні повстання не приносили селянам ніякої пільги»⁴⁰, саме їх боротьба в кінцевому підсумку привела до повалення феодалізму.

Капіталістичне суспільство, що зародилося в надрах феодального, успадкувало від нього соціальну нерівність, властиву всім антагоністичним формаціям. При капіталізмі, заявляв І. Я. Франко, трудовий народ подібний до Лаокоона, задавленого залізними путами капіталістів, поміщиків і попів. Економічною основою капіталістичного ладу з притаманною йому експлуатацією людини людиною він вважав приватну власність на знаряддя і засоби виробництва й закликав рішуче її ліквідувати: «Скасуймо той розділ між маючими і робітниками, ту стіну, що ділить робочого чоловіка від знаряддів праці, зробимо ті знаряддя праці, фабрики, машини, копальні спільною власністю тих, що в них працюють, то й усунемо головну болячку теперішнього ладу, запевнимо всім людям достаток і рівномірний поступ»⁴¹.

На питання, яким шляхом можна скасувати приватну власність, у статті «Чого вимагаємо?» І. Я. Франко відповідав: «Адже не важко припустити, щоб ці (в чіх руках тепер знаряддя виробництва, з яких вони тягнуть величезні прибутки, в яких є право власності на це знаряддя, що створює їм особливу, дуже вигідну позицію в суспільстві) добровільно дали видерти собі з рук такий скарб. Виходить, треба змусити їх до того силою»⁴².

Подібні думки ми знаходимо і в багатьох інших його працях. Так, у статті «Хто винен?» І. Я. Франко вказував, що винуватцем тяжкого становища трудящих мас є капіталістичний лад, тому, поки він існує, «про поліпшення стану на користь робітників нічого і думати»⁴³. Ли-

³⁹ Франко І. Я. Життя і побут сучасного селянства на Україні і у Франції. — Літературно-критичні статті, с. 65.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Франко І. Я. Що таке поступ? — Твори, т. 19, с. 190.

⁴² Франко І. Я. Твори, т. 19, с. 214.

⁴³ Цит. за: Вервес Г. Д. Іван Франко в робітничій газеті «Ргаса». — І. Франко як історик. К., 1955, с. 133.

ше після повалення влади капіталу робітники стануть повноправними членами суспільства.

Отже, історичні погляди І. Я. Франка формувалися в ході його активної участі в суспільно-політичному житті країни і революційній боротьбі мас, під впливом передової російської революційно-демократичної думки і марксистської теорії. З прогресивних для того часу позицій ним написано багато художніх, публіцистичних та наукових праць.

Дальшому вивченню світогляду І. Я. Франка, у тому числі його історичних поглядів, безумовно, сприятиме нове найповніше 50-томне зібрання творів Великого Каменяра. Воно дасть можливість глибше розкрити соціальну та історичну суть революційного демократизму XIX і XX ст., його співвідношення з марксистсько-ленінською ідеологією. Це одна з найактуальніших політичних проблем сучасності і важливе завдання істориків, сформульоване ще в 1912 р. В. І. Леніним: показати зв'язок між цінним демократичним ядром революційного демократизму і «...тим, що прибрало назву «більшовизму» в першому десятиріччі XX століття»⁴⁴.

⁴⁴ Ленін В. І. Дві утопії. — Повне збір. творів, т. 22, с. 115.

* * *

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ ПО ПРОМИСЛОВОМУ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННИХ ОКРУГІВ РЕСПУБЛІКИ (1926—1929 рр.)

А. А. ТОМАШЕВСЬКИЙ (Кам'янець-Подільський)

XIV з'їзд ВКП(б) (грудень 1925 р.) поставив перед партією і радянським народом завдання — в короткі історичні строки перетворити СРСР з економічно відсталої аграрної країни в передову індустріальну державу, економічно незалежну від оточуючого її капіталістичного світу. Проголосивши курс на соціалістичну індустріалізацію країни, партія розглядала її як вирішальну ланку боротьби за перебудову радянської економіки, за прискорення темпів соціалістичного будівництва.

У зв'язку з курсом партії на соціалістичну індустріалізацію країни IX з'їзд КП(б)У (грудень 1925 р.) одностайно схвалив генеральну лінію партії і накреслив заходи посилення розвитку важкої індустрії в республіці, насамперед вугільної, металургійної і машинобудівної промисловості, а також розширення легкої і харчової промисловості, дальший розвиток сільського господарства. Боротьба за втілення в життя ленінського плану соціалістичної індустріалізації країни стала головним завданням діяльності всіх партійних організацій України, в тому числі прикордонних, в які входили округи: Коростенський, Волинський та Бердичівський (нині — Житомирська область), Шепетівський, Проскурівський та Кам'янець-Подільський (нині Хмельницька область), Вінницький, Могилів-Подільський та Тульчинський (нині Вінницька область).

Проблемі соціалістичної індустріалізації країни присвячена монографія, написана в плані загальногромадянської історії¹. Ця проблема висвітлена у ряді узагальнюючих праць, а також спеціальних до-

¹ Ленінський план соціалістической індустріалізації и его осуществление. М., 1969.

слідженнях істориків України². Названі праці відображають успіхи радянського народу, в тому числі і трудящих Радянської України, в боротьбі за здійснення ленінського плану індустріалізації, досягнуті під керівництвом Комуністичної партії. Однак діяльність місцевих партійних організацій у досліджуваній період в них показана побіжно. Щодо прикордонних районів республіки, то це питання висвітлюється коротко лише в нарисах історії обласних партійних організацій і в багатотомній історії міст і сіл Української РСР³. А про роботу прикордонних окружних парторганізацій по промислового розвитку цих регіонів — розробок зовсім немає.

Організаторська робота республіканської партійної організації в 1926—1929 рр. висвітлена в ряді праць, тематичних збірниках, статтях. На наш погляд, ширше це питання викладено в дослідженнях І. І. Коломійченка і Ф. Ю. Шерстюка⁴. Але і в них діяльність окружних, районних партійних організацій прикордонних округів зовсім не розглядається.

У даній статті зроблено спробу розглянути діяльність парторганізацій зазначених округів по розвитку соціалістичної промисловості в 1926 — 1929 рр.

За рівнем промислового розвитку прикордонні округи на початку нового етапу соціалістичного будівництва ділилися на три групи: промислові, змішані та землеробські. З досліджуваних прикордонних округів Бердичівський, Вінницький і Волинський відносились до числа змішаних, решта — до землеробських⁵ округів, що свідчить про перевагу в них сільськогосподарського виробництва. Промисловість цих районів була зайнята переважно переробкою сільськогосподарської продукції, в основному цукрового буряка і добувної сировини (фосфорити, каолін, граніт та ін.). Підприємства металообробної і легкої промисловості працювали на привозній сировині. В цих районах переважала дрібна, кустарно-реміснична промисловість.

Актуальність розгляду діяльності парторганізацій прикордонних округів обумовлено ще й тим, що вони знаходились на кордоні двох протилежних соціально-політичних систем. Промисловий потенціал їх у досліджуваній період був низький, з слабкою пролетарською базою, що і зумовило особливу увагу партії до розвитку цього району, на збільшення робітничого прошарку. Розв'язання цього завдання вимагало зміцнення місцевих партосередків, вдосконалення змісту, форм та методів партійного керівництва їх діяльністю.

² Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. М., 1954; Мартилюк Ф. Соціалістична індустріалізація України. К., 1959; Довгопол В. М. Робітничий клас України в роки соціалістичної індустріалізації (1926—1929 рр.). Х., 1971; Кульчицький С. В. Участь робітників України у створенні фонду соціалістичної індустріалізації. К., 1975; Коломійченко І. І. На путях соціалістичної реконструкції. Комуністическая партія України в боротьбі за соціалістическую індустріалізацію и подготовку сплошной коллективизации. 1926—1929 гг. К., 1978; Ленінський план соціалістичної індустріалізації та його здійснення на Україні. К., 1969; Партійне керівництво розвитком промисловості на Україні. 1917—1975. К., 1976 та ін.

³ Нариси історії Вінницької обласної партійної організації. Одеса, 1972; Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. Львів, 1972; Нариси історії Житомирської обласної партійної організації. К., 1980; Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. К., 1971; Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. К., 1972; Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. К., 1973.

⁴ Коломійченко І. І. Деятельность КП Украины в начальный период социалистической реконструкции (1926—1929 гг.). К., 1967; Шерстюк Ф. Партійне будівництво на Україні в 1926—1929 рр. К., 1960.

⁵ Известия ЦК КП(б)У, 1926, № 3 (17), с. 54.

Наприкінці 1925 р. в прикордонних округах діяло цензових підприємств на території сучасної Житомирщини — 47, Вінниччини — 59, Хмельниччини — 36⁶. На початку реконструктивного періоду промисловість в них було відбудовано неповністю. Тривалі війни в період першої світової війни, іноземної інтервенції і громадянської війни привели до значного занепаду і зруйнування підприємств цього регіону. Це також негативно відбилося і на стані сільського господарства, що і обумовило труднощі у відбудові промислових підприємств, їх розширенні і реконструкції.

Партійні організації прикордонних округів, керуючись рішеннями XIV з'їзду ВКП(б) і IX з'їзду КП(б)У, приступили до реалізації завдань по здійсненню планів соціалістичної індустріалізації.

Комуністи прикордонних округів керувались вказівкою з'їзду про те, що «проблема цукрової промисловості на Україні має таке ж величезне значення, як і наша важка індустрія»⁷. З метою повної відбудови і дальшого розвитку цукрової промисловості в округах було проведено обстеження цієї галузі і розроблено заходи по її розвитку. Друга сесія ЦВК СРСР 3-го скликання по доповіді Уряду Української РСР 25 квітня 1926 р. постановила «доручити РНК СРСР і УРСР — в найближчий час розглянути перспективний план відбудови і дальшого розвитку цукрової промисловості, забезпечивши відповідне організаційне пов'язання проведення цього плану з планом відбудови сільського господарства»⁸.

Питання відбудови і реконструкції промислових підприємств, перш за все цукрових заводів, забезпечення їх сировиною розв'язувалось в округах у тісному зв'язку з іншими народногосподарськими проблемами, такими як відбудова ливарно-механічних заводів по ремонту обладнання та виготовлення запасних частин для цукрових заводів та інших галузей, забезпечення транспортом для перевезення сировини, палива і готової продукції, розширення площ під посів цукрового буряка, збільшення випуску мінеральних добрив і сільськогосподарських машин. Завдання полягало в тому, щоб забезпечити розвиток місцевої промисловості за рахунок більшої погодженості з планами використання сировини, напівфабрикатів великої промисловості, зміцнити ділові зв'язки з республіканськими і союзними підприємствами, відрегулювати постачання сировиною і кредитуванням. Особлива увага приділялась розвитку місцевих підприємств по переробці сільськогосподарської сировини, виробництву будівельних матеріалів і предметів широкого вжитку.

Розв'язання цих завдань знаходилося в центрі уваги партосередків округів. Так, партосередок Вишнівчикського цукрозаводу, в якому налічувалось 15 комуністів, очолив на початку 1926 р. завершення відбудовних робіт і підготовку підприємства до пуску. З цією метою партбюро і адміністрація заводу розробили заходи, спрямовані на забезпечення підприємства сировиною і кадрами. Вони приділяли також увагу господарствам, які вирощували цукровий буряк. До виробничого сезону робітники виїжджали в села Вишнівчик і Заводівку. В результаті восени 1926 р. завод дав першу продукцію і діяв щосезонно⁹.

⁶ Підрахунки автора за кн.: Вся Украина в адресах на 1925 г. Календарь-справочник. К., 1924, с. 467; Основные показатели работы сахарных заводов СССР. М., 1958, с. 81—343.

⁷ Девятый съезд Коммунистической партии (большевиков) Украины. Стен. отчет. (6—12 декабря 1925 года). Х., 1926, с. 227.

⁸ Братское сотрудничество народов СССР. 1922—1936 гг. Сб. документов и материалов. М., 1964, с. 177.

⁹ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 197 арк. 110.

На Дунаєвецькій сукняній фабриці партосередок об'єднував 104 комуніста. Головне завдання підприємства полягало в збільшенні випуску продукції. Авангардна роль комуністів-виробничників була прикладом для безпартійних робітників у виконанні виробничих планів. Уже в 1926 р. випуск готової продукції збільшився на 35,8% в порівнянні з попереднім роком¹⁰. Місцеві парторганізації приділяли увагу розвитку кустарної і ремісничої промисловості шляхом організації для кустарів пільгового кредиту, а також забезпечення їх необхідними матеріалами. Цей захід сприяв створенню кадрів промислових робітників, так як кустар, знайомий з процесом виробництва, міг швидше досягнути необхідної кваліфікації для роботи на фабрично-заводських підприємствах.

Розвиток промисловості досліджуваних округів був постійно під контролем партійних органів. У січні 1926 р., наприклад, ЦК ВКП(б) перевіряв діяльність Кам'янець-Подільської окружної партійної організації про хід відбудови місцевої промисловості, виявив ряд недоліків і зобов'язав «...пожвавити і відбудувати місцеву промисловість, що буде сприяти розвитку селянських господарств»¹¹. Розширений пленум Кам'янець-Подільського окрпарткому обговорив результати перевірки і визнав найважливішим завданням парторганізації «...пожвавлення місцевої промисловості (цукрової, винокурної), щоб дати роботу батрацтву і лишку робочих рук села»¹². Окрпарторганізація, виконуючи настанову пленуму, взяла курс на розвиток місцевої промисловості по переробці сільськогосподарської сировини.

ЦК КП(б)У в свою чергу пропонував «фракції ВУЦВКу розглянути питання про пожвавлення промисловості Кам'янець-Подільського округу, що має величезне значення для округу не тільки економічне, але й політичне», підкресливши, що одна з найважливіших умов виконання цього завдання — це посилення роботи «...по залученню до партії робітників місцевих підприємств»¹³. Партійні осередки розгорнули організаторську роботу по розв'язанню поставлених завдань.

Пожвавлення економічного життя відбувалось і в інших прикордонних округах України. Вся робота окрпарторганізацій була спрямована на розвиток промисловості, а також на збільшення і організаційне зміцнення виробничих партосередків, посилення їх керівної ролі в усіх галузях народного господарства.

Складність розв'язання завдань по розвитку промислових підприємств пояснювалась не тільки економічною відсталістю округів, а також малочисельністю робітничого класу і виробничих партосередків. Так, на 1 січня 1926 р. на Вінниччині діяло 197 партосередків, які об'єднували 4 607 комуністів, на Житомирщині відповідно — 238 і 5529, Хмельниччині — 231 і 4503¹⁴. Партосередки на промислових підприємствах переважно об'єднували незначну кількість комуністів. До складу окремих з них входили комуністи декількох споріднених підприємств. Так, на Вінниччині на початку 1926 р. діяв 31 виробничий партосередок (на 59 підприємствах). В Житомирі партосередок «Древо» налічував 55 членів і кандидатів партії з чотирьох державних і кооперативних деревообробних підприємств, 17 кустарних по обробці

¹⁰ Там же, спр. 218, арк. 9.

¹¹ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 69, спр. 20, арк. 156.

¹² Там же, арк. 185; Червоний кордон (орган окркому КП(б)У, окрвиконкому Кам'янецьчини), 1926, 10 липня.

¹³ ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 69, спр. 20, арк. 185—186.

¹⁴ Підраховано автором за кн.: Известия ЦК КП(б)У, 1926, № 3, с. 54.

дерева, які налічували 386 робітників¹⁵. Партосередок приділяв значну увагу виробничим питанням (реконструкції підприємства, трудовій дисципліні, раціоналізації та ін.), а також активізації суспільно-політичного життя.

Виробничі партосередки приділяли увагу зростанню і зміцненню своїх рядів за рахунок передових робітників. Так, Кам'янець-Подільська окрпарторганізація з 1 січня 1926 р. на той же період 1928 р. збільшилась на 34,1%, а кількість робітників від верстату — на 13%¹⁶. За час з 1 листопада 1925 р. по 1 грудня 1926 р. партосередки Бердичівського округу прийняли в свої ряди 815 чол., серед них 52,7% робітників, з них 71,6% — від верстата¹⁷. Під час масового призову робітників у партію в зв'язку з святкуванням десятиріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції на Вінниччині було прийнято кандидатами в члени партії 283 чол., Житомирщині — 941 і Хмельниччині — 277 чоловік¹⁸. Значно поліпшився соціальний склад парторганізацій округів. Якщо до призову робітники у складі окрпарторганізацій Волинської становили 53,9%, то на 1 січня 1928 р. — 57,7%, Шепетівської відповідно — 47,7 і 53,5¹⁹. Значні якісні зміни в складі парторганізацій відбулися і в інших округах. Збільшилося низових ланок партії. На 1-е жовтня 1928 р. в округах діяло на Хмельниччині 340 партосередків і 25 кандидатських груп, які об'єднували 6440 комуністів, на Вінниччині відповідно — 304 і 12, 6321, Житомирщині — 383 і 33, 9171²⁰.

Озброєні партійними документами, місцеві партійні організації розгорнули боротьбу за завершення відбудови місцевої промисловості, яка тісно зв'язана з широким споживчим ринком. Партійні організації і місцеві органи влади звертали увагу на проведення такого реконструювання основного капіталу, яке забезпечувало зростання виробництва товарів широкого вжитку сільськогосподарської сировини, задоволення різноманітних потреб населення взагалі і селянського зокрема, ріст виробництва будівельних матеріалів.

Вже в другій половині 1926 р. спостерігаються перші успіхи у здійсненні завдань, поставлених партією. Так, ІХ-а Проскурівська окрпартконференція, що відбулася в квітні 1927 р., відзначила, що у 1926 р. місцева промисловість округу перевершила випуск продукції в порівнянні з довоєнним рівнем в 2,35 раза²¹. Кількість діючих підприємств Вінницького округу на 1 жовтня 1926 р. становила 66 проти 59 на той же період попереднього року. В цей період було споруджено Турбовський каоліновий завод для забезпечення сировиною фарфоро-фаянсових та паперових підприємств республіки та країни²². У Могилів-Подільському окрузі відбудували три цукрових, два спиртогорілчанних, лісопильний і шкіряний, спорудили цегельний завод. Гірничу промисловість округу перевершила видобуток сировини для цукрових заводів

¹⁵ Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 4, арк. 97; Вся Україна в адресах на 1925 г., с. 467; Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 86, оп. 1, спр. 678, арк. 20; спр. 830, арк. 7.

¹⁶ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 296, арк. 141, 145.

¹⁷ ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 63, спр. 58, арк. 9.

¹⁸ Вісті ЦК КП(б)У, 1928, № 5, с. 15.

¹⁹ Робітник (видаєння окркому КП(б)У, окрвиконкому та окрпрофради Волині), 1928, 17 січня; ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 62, спр. 154, арк. 2.

²⁰ ВКП(б) в цифрах. Вып. 9, с. 9.

²¹ Червоний кордон, 1927, 2 квіт.

²² Бюлетень Вінницького округового статистичного бюро, 1927, № 1 (5), с. 113; Матеріали до відчиту Вінницького округового виконавчого комітету ІХ округовому з'їздові Рад Вінниччини. Вінниця, 1927, с. 53.

в 2,2 раза в порівнянні з довоєнним²³. Значні зрушення були у розвитку промисловості й у решті прикордонних округів.

До 10 річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції промисловість Радянського Союзу, в тому числі й прикордонних округів, не тільки досягла довоєнного рівня виробництва, але й перевершила його. Там працювали підприємства металообробної, вогнетривкої, будматеріалів, скляної, фарфоро-фаянсової, шкіряної, сукняної, паперової, харчової, цукрової та інших галузей промисловості.

Збільшення потужності заводів в результаті проведення реконструктивних робіт, поліпшення технологічного процесу створили можливість підвищити рентабельність підприємств. Сосновецький цукрокомбінат Могилів-Подільського округу, наприклад, в сезон 1926/27 господарського року добився максимального по СРСР виходу цукру — 15,8% до ваги цукрових буряків. Цукрозаводи Подільського відділення цукротресту в 1927 р. знизили заводську собівартість продукції на 8,5% в порівнянні з попереднім роком²⁴. Значні капіталовкладення були направлені на реконструкцію і технологічне обладнання заводів по виготовленню мінеральних добрив. В результаті цих заходів Вінницький суперфосфатний завод збільшив виробництво мінеральних добрив в 4,4 раза проти довоєнного рівня²⁵. Для технічного обслуговування діючих цукрозаводів постановою Української економради від 13 липня 1927 р. Бердичівський машинобудівний завод «Прогрес» був включений у новостворений машинобудівний трест для обслуговування цукрової промисловості²⁶.

Послідовно здійснюючи ленінський план індустріалізації країни, партія добивалася корінного поліпшення організації виробництва, праці, економії сировини, палива. Проведення реконструктивних робіт на промислових підприємствах прикордонних округів створило умови для підвищення продуктивності праці і значного зниження собівартості продукції. У 1926/27 господарському році в порівнянні з попереднім господарським роком продуктивність праці на промислових підприємствах Вінницького округу підвищилась на 14,5%, Тульчинського — 20%, Кам'янець-Подільського — 98,6%. Підвищення продуктивності праці повсюдно супроводжувалося зниженням собівартості продукції. Так, у Вінницькому і Бердичевському округах воно становило 7,4%, Коростенському окрузі в деревообробній промисловості — 5%, в силікатній — 7 і гірничій — 8%²⁷.

Важливим завданням діяльності партосередків на виробництві була мобілізація трудящих на виконання планів господарського будівницт-

²³ Бюлетень Могилів-Подільського окружного виконавчого комітету, 1927, № 3, с. 8—9.

²⁴ Підрахунки автора за кн.: Бюлетень округового виконавчого комітету Могилівщини, № 17, жовтень 1927 року. Мог.-Под., с. 17; Экономические итоги деятельности сахаротреста за 1927 год. М., 1930, с. 339.

²⁵ Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 63, арк. 238; Сборник статистических сведений по горной и горнозаводской промышленности СССР за 1926/27 г. Л., 1929, с. 201.

²⁶ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики 1926—1932 гг. Сб. документов и материалов. К., 1966, с. 77.

²⁷ Короткий огляд роботи окружного комітету Вінницької організації КП(б)У за час від 7-ої до 8-ої окружної конференції та чергові завдання партійного будівництва. Вінниця, 1928, с. 4; Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 33, оп. 1, спр. 511, арк. 10; Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації. Львів, 1972, с. 135; Відчит Бердичівського окружного комітету КП(б)У про роботу за час від XII до XIII окрпартконференцій (з 1.I—27 р. по 1.X—27 р.). Бердичів, 1927, с. 7. Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 88, оп. 1, спр. 136 арк. 9.

ва. Партосередки вивчали і розповсюджували кращий досвід роботи виробничих парад, реалізацію їх пропозицій і рішень. Наприкінці 1926 р. на початку 1927 р. за прикладом ленінградських робітників у промисловості прикордонних округів почав розвиватися рух ударників, який з часом переріс у нову форму трудового ентузіазму робітників — ударні бригади. Перші такі бригади виникли на підприємствах Житомира, Коростеня та інших міст²⁸.

Промисловий розвиток прикордонної смуги Радянської України вимагав від місцевих партійних органів постійної уваги до підготовки кадрів для промислових підприємств. Ці питання були в центрі уваги партійних округів. Стан підготовки робітничих кадрів розглядався окружкомом і райкомом Бердичівського, Волинського, Кам'янець-Подільського, Шенетівського, Вінницького та ін. округів²⁹. Значну роль у розв'язанні цього завдання відігравали школи ФЗУ, які діяли в Бердичеві, Житомирі, Кам'янець-Подільському, Проскуріві, Вінниці, Дунаївцях, Понінцях, Малині, Баранівці, Полонному та при всіх цукрових заводах³⁰. Широке розповсюдження одержали також професійні і кустарно-промислові школи.

З метою підготовки робітників для будівельної і легкої промисловості товариство «Установка» організувало бази-курси у Вінниці, Коростені, Кам'янець-Подільському, Шепетівці та інших містах, які за 1928—1929 рр. підготували 8286 кваліфікованих робітників³¹. В Кам'янець-Подільському, Могилів-Подільському та інших містах діяли промислово-художні школи по підготовці майстрів для кустарної промисловості та підвищенню кваліфікації кустарів, в Житомирі — індустріально-технічна школа з метало- і деревообробним факультетом на 315 учнів і школа-майстерня для робітничої молоді з деревообробним і слюсарно-ковальським відділеннями. Для підвищення технічних знань робітників фарфоро-фаянсової промисловості при баранівському фарфоровому заводі працювали різні курси. Робітників для вогнетривкого виробництва готували на курсах при Житомирському черепично-бетонному заводі³².

Однак задовольнити потреби промислових підприємств у кваліфікованих кадрах робітників усі ці заклади не могли. Підготовка робітників масових професій велась також безпосередньо на підприємствах шляхом індивідуально-бригадного учнівства. Кадрові питання завжди були в полі зору парторганізацій. Так, бюро Шепетівського окрпарткому, розглядаючи питання у квітні 1927 р. про стан індивідуального учнівства на підприємствах округу, ухвалило прикріпити всіх учнів до майстрів і після перевірки знань учнів встановити їм розряд і перевести в кадрові робітники підприємств³³.

Розширення промислових підприємств сприяло розв'язанню питання боротьби з безробіттям. Місцеві партійні органи вживали заходів по організації перекваліфікації безробітних. За друге півріччя 1927 р.,

²⁸ Рад. Житомирщина (орган Житомирського обкому і МК Компартії України та обласної Ради депутатів трудящих), 1948, 15 жовт.

²⁹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 63, спр. 173, арк. 19.

³⁰ Підрахунки автора за матеріалами партархівів Житомирського (ф. 85, оп. 1, спр. 185, арк. 119, 359–360; спр. 356, арк. 7; спр. 945, арк. 3), Хмельницького (ф. 3, оп. 1, спр. 320 арк. 88; ф. 458 оп. 1, спр. 386, арк. 9), Вінницького (ф. 87, оп. 1, спр. 210, арк. 28) обкомів Компартії України та відповідних обласних державних архівів.

³¹ Довгопол В. М. Назв. праця с. 98.

³² Рад. Волинь, 1926, 28 лип., 22 жовт.; 1927, 21 лип.; 1928, 13 листоп.; Робітник, 1928, 18 квіт.

³³ Партархів Хмельницького обкому Компартії України ф. 458, оп. 1, спр. 87, арк. 127.

наприклад, в Кам'янець-Подільському окрузі пройшли перекваліфікацію 181 чол., в Житомирі діяли з 1928 р. курси будівельників на 50 слухачів³⁴. На підприємствах усіх округів діяли курси перекваліфікації безробітних і навчання їх різним спеціальностям. Поруч з підготовкою кваліфікованих робітників, йшла підготовка інженерно-технічних кадрів. У Новоград-Волинському, Шепетівці працювали індустріальні технікуми, які готували технологів і механіків для цукрової промисловості, Житомирський і Кам'янець-Подільський технікуми — спеціалістів для керамічної промисловості.

В округах здійснювали заходи по ліквідації неписьменності, розгорталась політико-виховна і культурно-масова робота. У Бердичеві та інших містах працювали вечірні робітничі школи, які готували учнів для вступу в технічні вузи. Молоді робітники відряджувались на навчання у технічні вузи країни. Так, у вищі технічні учбові заклади Вінницький округ у 1930 р. направив на навчання 10 чол., Бердичівський — 8, інші прикордонні округи — по 5 чол. кожний³⁵.

Зміцнення союзу робітничого класу і селянства було одним з найважливіших завдань партійних організацій. Трудящі промислових підприємств постачали трудівникам села трактори, сільськогосподарські знаряддя, машини, провадили ремонт сільськогосподарського інвентаря. Все це допомагало селу виконувати плани хлібозаготівель, сприяло розвитку сільського господарства. Розширився випуск продукції металобробних заводів, які в основному спеціалізувались на виробництві сільськогосподарських машин. При допомозі робітників у селах організовувались підприємства по переробці сільськогосподарської сировини.

Втілення в життя ленінської політики соціалістичної індустріалізації забезпечувало зміцнення союзу робітничого класу і селянства, розвивало і зміцнювало співробітництво і дружбу українського народу з усіма народами Радянського Союзу, перш за все з великим російським народом. Успіхи, досягнуті в розвитку народного господарства і культури, справляли революціонізуєчий вплив на трудящих західноукраїнських земель, які знаходились під гнітом панської Польщі і з надією дивились на СРСР і Радянську Україну.

На початку листопада 1927 р. парторганізації прикордонних округів разом з комуністами всієї країни розпочали обговорення тез ЦК ВКП(б) до XV з'їзду партії «Директиви по складанню п'ятирічного плану народного господарства» і тез ЦК КП(б)У до X з'їзду КП(б)У. Завдання місцевих партійних організацій в галузі промислового розвитку, підкреслив XV з'їзд партії, полягає в тому, що «при складанні п'ятирічного плану необхідно мати на увазі розвиток дрібної місцевої промисловості, кустарної і ремісничої, яка, будучи тепер цілком необхідним доповненням великої державної промисловості, сприяє зживанню товарного дефіциту і пом'якшенню безробіття»³⁶ X з'їзд КП(б)У (листопад 1927 р.), відзначивши позитивну роботу, проведену в республіці в галузі господарського, державного і культурного будівництва, поставив перед Центральним Комітетом КП(б)У, всіма комуністами республіки вимогу «...рішуче і твердо проводити лінію дальшої індустр-

³⁴ Там же, ф. 301, оп. 1, спр. 490, арк. 3; Звіт про роботу Житомирської міської Ради 9-го склику. Житомир, 1928, с. 43; Житомирський обласний державний архів (далі — ЖОДА), ф. Р-267, оп. 1, спр. 129, арк. 7; спр. 143, арк. 12; Хмельницький обласний державний архів, ф. Р-737, оп. 1, спр. 55, арк. 19; ф. Р-943, оп. 1, спр. 245, арк. 200; філіал ЖОДА в м. Бердичеві, ф. Р-208, оп. 1, спр. 108; арк. 20; спр. 161, арк. 266.

³⁵ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 458, оп. 1, спр. 382, арк. 2.

³⁶ КПРС в резолюціях і рішеннях., т. 4, с. 38.

ріалізації країни, машинізацію та реорганізацію сільського господарства на основі кооперативного плану Леніна...»³⁷

Великі перспективи розвитку прикордонних округів відкривав перший п'ятирічний план, яким передбачалося розвідати поклади лабрадоритів Волинні і родовищ графіту і фосфоритів Поділля, Глуховецького родовища каоліну в Бердичівському окрузі, уточнити запаси торфу, поклади якого були у всіх прикордонних округах. Передбачалась також реконструкція Вінницького суперфосфатного заводу для збільшення випуску добрив до 150 тис. т в рік та всіх цукрових заводів, будівництво лісообробних комбінатів у Вінниці і Коростені, чотирьох заводів по первинній обробці волокна, консервного заводу в Тульчині і заводів по виготовленню крохмалю в Шепетівці, Проскурові, Тульчині і Гамарні, макаронних фабрик в Проскурові і Тульчині³⁸. П'ятирічним планом передбачалося, що з врахуванням природних умов Правобережжя і Полісся України там буде в основному розвиватися промисловість по переробці сільськогосподарської сировини. Разом з тим вказувалося на необхідність вишукувати можливості дальшої індустріалізації цього краю, особливо розвитку легкої промисловості, зокрема по переробці продукції сільського господарства і підсобних до неї галузей, а також розвитку промисловості по видобутку мінералів і виробництву будівельних матеріалів, місцевої, дрібної і кустарно-ремісної промисловості, її кооперування і об'єднання, раціоналізацію виробництва.

Рішення XV з'їзду ВКП(б) і X з'їзду КП(б)У мобілізували трудящих на боротьбу за розгортання соціалістичної реконструкції народного господарства. У всіх партійних організаціях розгорнулась робота по вивченню матеріалів з'їздів і завдань, що стояли перед місцевими партосередками.

XVI конференція ВКП(б) (квітень 1929 р.) прийняла оптимальний варіант першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. Здійснення цієї програми вимагало особливого напруження всіх сил трудящих країни, взаємодопомоги всіх радянських республік. Основним завданням першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства УРСР, прийнятого на II Всеукраїнській конференції КП(б)У було перетворення Радянської України в могутню індустріально-когоспну республіку.

На початок другого року п'ятирічки, на 1 жовтня 1929 р. стан цукрової промисловості прикордонних округів свідчив, що завдання партії по розвитку обробної промисловості в цьому районі виконується. В той період на Житомирщині діяло 190 підприємств з основним капіталом 53,6 млн. крб., на яких працювало 20,9 тис. робітників, на Вінниччині відповідно — 189 і 108,4 млн. крб., 30,5 тис., Хмельниччині — 157, 41,2 млн. крб., 12,6 тис. У складі обробної промисловості найбільшу питому вагу складала цукрова промисловість, валова продукція якої на Житомирщині дорівнювала 36,9%, Хмельниччині — 55,4%, Вінниччині — 70,8%³⁹.

У зміцненні союзу робітничого класу і селянства значну роль відіграв шефський рух робітничих колективів над селом. Широкі мас-

³⁷ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1918—1941. К., 1976. Т. 1, с. 469.

³⁸ Основные линии технической реконструкции промышленности СССР. М., 1929. Т. 2, с. 194; Естественные производительные силы УССР. Вып. 5. Х., 1928, с. 44—45, 61; Пятилетний план народнохозяйственного строительства СССР. М., 1929. Т. 3, с. 115, 138; Шляхи і темпи розвитку народного господарства УРСР. Х., 1929, с. 109.

³⁹ Підрахунки автора за кн.: Фабрики та заводи України. Стат. довідник. Х., 1931, с. 4—557.

штаби набула допомога селу з боку виробничих партосередків, особливо цукрових заводів, які направляли ремонтні бригади, брали участь у проведенні посівних кампаній і хлібозаготівель, організації бібліотек і хат-читальень, екскурсій селян на промислові підприємства та ін.

У ході виконання планів індустріалізації партійним організаціям довелося вести боротьбу проти опозиціонерів, які чинили опір здійсненню ленінського плану соціалістичної індустріалізації, заперечували можливість розвитку селянського господарства соціалістичним шляхом, намагалися підірвати союз робітничого класу і селянства. Це все вимагало зламу опору опозиції. Обговорення підсумків липневого (1926 р.) Об'єднаного Пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б), який викрив фракційну діяльність антипартійного троцькістсько-зінов'євського блоку показало, що всі партійні організації одноголосно підтримали рішення Пленуму і що опозиція не має опори в партійних організаціях прикордонних округів⁴⁰.

На зборах партактиву, загальних зборах партосередків комуністи різко засуджували розкольніцькі дії опозиції, вимагали зміцнювати сили партії, зберігати її єдність. Так, розширене засідання бюро Кам'янець-Подільського окрпарткому разом з міським партактивом засудило дії опозиції, яка «... в своїй боротьбі проти партії переступила всі рамки і норми, що допускаються основними принципами будівництва більшовицької партії»⁴¹. В резолюції активу Волинської окрпарторганізації вказувалося на важливість «...збереження залізної єдності партії і боротьби з фракційністю в нашій партії»⁴². Підбиваючи підсумки обговорення рішень жовтневого (1927 р.) пленуму ЦК ВКП(б) в партосередках округу, Кам'янець-Подільський окрпартком констатував: «Виступів опозиційного характеру не було... Резолюції всюди прийняті одноголосно»⁴³. «Опозиції немає місця на Волині»,— заявили комуністи на VII-й Волинській окрпартконференції⁴⁴.

Підсумки промислового розвитку прокордонних округів у 1926—1929 рр. свідчать про те, що окружні організації цього регіону, згуртовані навколо ЦК ВКП(б), зуміли очолити боротьбу трудящих за індустріальний розвиток краю і добитися значних успіхів в упертій боротьбі з опозиціонерами, буржуазними націоналістами. Наприкінці 1929 р. в усіх прикордонних округах відбулись окрпартконференції, які в своїх рішеннях відзначили розвиток народного господарства округів, успішне здійснення планів індустріалізації, економічне і організаційне зміцнення соціалістичних підприємств, ріст робітничого класу, значні зрушення в сільському господарстві, поліпшення умов життя і підвищення культурного рівня трудящих. Спираючись на досягнуті результати, трудящі прикордонних округів у наступні роки трудилися над втіленням у життя накреслень партії.

⁴⁰ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 70, спр. 106, арк. 11; Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 301 оп. 1, спр. 9-а, арк. 21; Партархів Вінницького обкому Компартії України, ф. 29, оп. 1, спр. 11, арк. 208; Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 85, оп. 1, спр. 727, арк. 99, 101.

⁴¹ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 251, арк. 1; спр. 253, арк. 151.

⁴² Партархів Житомирського обкому Компартії України, ф. 85, оп. 1, спр. 119, арк. 205.

⁴³ Партархів Хмельницького обкому Компартії України, ф. 3, оп. 1, спр. 260, арк. 12—13, 17.

⁴⁴ Робітник 1927, 13 листоп.

СТОРІНКА ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНОГО АНТИВОЄННОГО РУХУ

Б. М. ЗАБАРКО (Київ)

Проблема боротьби за відвернення воєн, за їх остаточне викорінення була й залишається однією з найголовніших в сучасній історії людства. В. І. Ленін неодноразово вказував на величезне її значення, зазначав, що вона стала «...наріжним питанням всієї політики всіх країн земної кулі»¹, і настійно підкреслював значення боротьби за мир, яка відповідає інтересам трудящих. З новою силою це завдання поставив XXVI з'їзд КПРС. «Відстояти мир, — зазначав на ньому Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР товариш Л. І. Брежнєв, — немає тепер більш важливого завдання в міжнародному плані для нашої партії, нашого народу, та й для всіх народів планети»².

Відстоювання миру вимагає, зокрема, творчого використання досвіду, нагромадженого міжнародним комуністичним і робітничим рухом у боротьбі з імперіалізмом та його грабіжницькими війнами.

Серед значних політичних акцій в кінці 20-х — на початку 30-х років, які проводилися під керівництвом комуністичних та робітничих партій і сприяли розгортанню інтернаціонального антивоєнного руху, а також виступам на захист першої у світі соціалістичної країни — Радянського Союзу, почесне місце займає Міжнародний антивоєнний день 1 серпня 1929 р.

Рішення про його проведення було вироблено і схвалено на VI конгресі Комінтерну, який працював з 17 липня до 1 вересня 1928 р. Всебічно проаналізувавши складні проблеми міжнародного життя й відзначивши, зокрема, що підготовка імперіалізмом нової світової війни стала головною небезпекою для людства, конгрес чітко сформулював теоретичну і політичну платформу комуністичного руху щодо ставлення до цієї проблеми, дав визначення соціально-класового характеру і типу воєн. Він виробив для компартій практичну програму боротьби з воєнною небезпекою³. При цьому особлива увага приділялася підтримці міжнародним робітничим класом Радянської країни. В рішенні всесвітнього форуму комуністів відзначалося: «перемога імперіалізму в його боротьбі проти СРСР означала б не тільки поразку пролетаріату СРСР, а й найтяжчу поразку міжнародного пролетаріату за весь час його існування»⁴. На засіданні 1 вересня 1928 р. конгрес прийняв спеціальну постанову «Про проведення міжнародної кампанії проти війни», яка зобов'язувала комуністичні партії «негайно приступити до проведення політичної, організаційної та агітаційно-пропагандистської підготовчої роботи до міжнародного дня боротьби проти імперіалістичної війни і на захист Радянського Союзу, до дня виступу трудящих проти наступаючого капіталу під лозунгами: «Війна імперіалістичній війні!», «Єдиний фронт робітників проти наступаючого капіталу!», «Відстоюйте Радянський Союз!», «На допомогу революційним народам колоній!»⁵.

Висуваючи такі завдання перед керівними органами комуністичних і робітничих партій, постанова водночас акцентувала їх увагу на вра-

¹ Ленін В. І. До четвертих роковин Жовтневої революції. — Повне зібр. творів, т. 44, с. 140.

² Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 36.

³ Див.: Стенографический отчет конгресса Коминтерна. М., 1929. Вип. 2.

⁴ Коммунистический Интернационал: Краткий исторический очерк. М., 1969, с. 296—299.

⁵ Коммунистический Интернационал в документах. М., 1933, с. 780.

⁶ Стенографический отчет VI конгресса Коминтерна, вып. 6, с. 176.

хуванні конкретної обстановки у тій чи іншій країні. Конгрес доручив також виконкому Комінтерну (ВККІ) скоординувати антивоєнні політичні виступи у міжнародному масштабі, в яких мали брати участь широкі маси трудящих.

Документи й постанови конгресу Комінтерну стали для комуністичного і робітничого руху програмою боротьби проти імперіалізму, за мир та відвернення війни проти Країни Рад.

Відповідаючи на заклик Комуністичного Інтернаціоналу, компартії, Профінтерн, Міжнародна організація допомоги революціонерам (МОДР), Міжнародна робітнича допомога (Міжробдоп) та інші робітничі й прогресивні організації багатьох країн світу у кінці 1928 р. провели масові антивоєнні виступи в зв'язку з 14-річчям початку першої світової війни й 11-ю річницею Великого Жовтня, а на початку 1929 р. — дні пам'яті В. І. Леніна, К. Лібкнехта і Р. Люксембург.

Велике значення для координування інтернаціональної антивоєнної кампанії мав Міжнародний антифашистський конгрес, що відбувся в березні 1929 р. у Берліні. В його роботі взяли участь 314 делегатів з 24-х країн⁶. Після закінчення роботи конгресу, 11 березня Західноєвропейське бюро ВККІ за дорученням Виконкому провело нараду з представниками 14 компартій — учасниками антифашистського форуму — для обговорення конкретних питань про підготовку Міжнародного антивоєнного дня. Матеріали наради лягли в основу рішення Політсекретаріату ВККІ щодо проведення цього дня 1 серпня 1929 р.⁷

У травні того ж року Західноєвропейське бюро ВККІ провело в Берліні конференцію 13 комуністичних партій капіталістичних країн континенту за участю представників КІМу та Профінтерну. На ній обговорювалися питання організаційної, політичної та агітаційно-масової роботи, спрямованої на розгортання антивоєнної кампанії⁸. Г. Димитров, який керував роботою конференції, підкреслив, що від активного проведення Міжнародного антивоєнного дня значною мірою залежить «дальший розвиток комуністичного руху і боротьба проти імперіалістичної війни». Він наголосив також на необхідності мобілізації зусиль компартій з метою залучення до антивоєнної кампанії широких трудящих мас та дотримання під час її підготовки і проведення революційної класової лінії⁹.

Визначаючи політичний зміст цієї антивоєнної акції, конференція відповідно до рішень VI конгресу Комінтерну вказала, що «основною метою кампанії має бути мобілізація найширших мас робітників і всіх трудящих на боротьбу на захист Радянського Союзу», а день «1 серпня повинен бути виявом і найвищим пунктом полум'яної кампанії проти воєнної небезпеки, яка б охоплювала широкі маси, й водночас вихідним пунктом для дальшої класової пролетарської боротьби проти імперіалістичних воєн і усієї імперіалістичної системи»¹⁰.

⁶ Див.: *Международное рабочее движение*, 1929, № 8; *Internationale Presse-Korrespondenz* (далі — *Inprekorr*), № 10, S. 181; № 11, S. 205; № 13, S. 250; № 14, S. 271; № 15, S. 295; № 16, S. 309—310; *Международная пролетарская солидарность в борьбе с наступлением фашизма. 1928—1933*. М., 1960, с. 71—75.

⁷ Див.: Фирсов Ф. П. *Георгий Димитров и Западноевропейское бюро Коминтерна*. — В кн.: *Георгий Димитров — выдающийся деятель коммунистического движения*. М., 1972, с. 106.

⁸ *Inprekorr*, 1929, № 44, S. 1061; Gypfner R. *Die Westeuropäische Büro der Kommunistischen Internationale. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, 1963, № 3, S. 485.

⁹ Георгий Димитров — выдающийся деятель коммунистического движения, с. 106.

¹⁰ *Inprekorr*, 1929, № 44, S. 1061.

Розроблена конференцією програма міжнародної антивоєнної кампанії, а також перші підсумки роботи компартій по перетворенню її в життя були всебічно обговорені на X пленумі ВККІ (липень 1929 р.). У доповідях і виступах на ньому Д. З. Мануїльського, В. Піка й К. Готвальда зазначалося, що міжнародна буржуазія, лідери соціал-демократії, ренегати ленінізму (троцькісти, брандлерівці та ін.) розгорнули відчайдушну боротьбу проти Міжнародного антивоєнного дня. Вона не обмежувалася арештами комуністів, членів прогресивних профспілок та закриттям комуністичних газет, а велася й на ідеологічному фронті. Реакціонери різних мастей і відтінків на всі лади повторювали, що комуністи збираються 1 серпня влаштувати «путч», «повстання» тощо. Як підкреслювалося у виступах на пленумі, комуністи не приховують своїх цілей — вони тримають курс на повалення експлуататорського ладу, але тільки в умовах безпосередньої революційної ситуації. В той момент такої ситуації не було. Комінтерн хотів надати виступам міжнародного робітничого класу проти імперіалістичної війни і на захист СРСР характеру «бойового огляду революційних пролетарських сил». Він мав відбуватися у формі масових демонстрацій, зборів, мітингів, політичних страйків. У рішенні пленуму підкреслювалося також, що виступи 1 серпня мали «бути якнайтісніше пов'язані з усією економічною й політичною боротьбою робітничого класу... і стати могутнім засобом у справі об'єднання в міжнародному масштабі революційних виступів пролетаріату проти капіталізму»¹¹.

20 липня 1929 р. у Кельні відбулася чергова конференція представників компартій Великобританії, Франції, Німеччини, Голландії, Балканської комуністичної федерації, Китаю, Японії, а також КІМу, організована Західноєвропейським бюро ВККІ. Вона ще раз розглянула питання підготовки і проведення Міжнародного антивоєнного дня, приділивши особливу увагу питанням захисту першої соціалістичної держави від підступів імперіалізму, боротьби проти мілітаризму й реакції у країнах капіталу. При будь-якій спробі буржуазії напасти на Радянський Союз, говорилося в зверненні конференції «До робітників, молоді, трудящих і національно-пригноблених народів усіх країн», треба повести рішучу боротьбу проти імперіалізму¹².

Керуючись рішеннями конференцій комуністичних партій і X пленуму ВККІ, комуністичні партії різних країн значно активізували свою діяльність по мобілізації трудящих на боротьбу за мир і на захист СРСР. У той час не було жодного партійного з'їзду, пленуму ЦК, зборів низових парторганізацій, на яких би не обговорювалися питання антивоєнної діяльності, не вироблялись конкретні заходи по підготовці й проведенню Міжнародного антивоєнного дня 1 серпня¹³.

У багатьох країнах почалося створення на підприємствах, у промислових і сільськогосподарських районах антивоєнних комітетів і комітетів захисту Радянської країни. Крім комуністів, до їх складу входили члени прогресивних профспілок, МОДРу, Міжробдопу, товариства Друзів Радянського Союзу, а також рядові соціал-демократи.

В Німеччині, Франції, Чехословаччині, Греції, Австрії та інших капіталістичних державах відбулися спеціальні робітничі й селянські конференції, на яких було обрано національні антивоєнні комітети, по-

¹¹ X пленум Исполкома Коминтерна: О международном Красном дне. М., 1929. Вып. 2. с. 72.

¹² Inprekorr, 1929, № 66, S. 1540.

¹³ Див.: Моккин С. В. Интернациональная солидарность трудящихся. М., 1976, с. 32—34; Иоффе А. Е. Интернациональные научные и культурные связи Советского Союза: 1928—1932. М., 1969, с. 26—30.

кликані координувати боротьбу трудящих проти мілітаризму і підготовки війни в масштабах кожної з цих країн¹⁴. З ініціативи комуністичних партій скандинавських країн в Гетеборзі була проведена скандинавсько-балтійська конференція, в роботі якої взяли участь 700 делегатів від робітничих, жіночих, молодіжних та інших прогресивних організацій і спілок, які представляли 150-тисячний загін пролетаріату цього регіону. Конференція закликала до більш активної роботи по підготовці і проведенню дня 1 серпня, створила Антивоєнний комітет з представників Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії. Тоді ж у Гетеборзі відбулася і балтійська конференція молоді з питань боротьби проти війни¹⁵.

Пристрасний заклик комуністів до боротьби проти імперіалістичної війни, на захист СРСР лунав не лише на мітингах, зборах, конференціях і з'їздах. Його несла в маси комуністична преса, зокрема такі впливові органи Комінтерну, як «Комуністичний Інтернаціонал», «Інтернаціонале пресе-кореспонденц», що виходили багатьма мовами. Випускалися також спеціальні брошури й листівки. З полум'яними антивоєнними лозунгами комуністи виступали і з трибун буржуазних парламентів, закликаючи всіх, хто ненавидів війну, боротися за мир, проти зростання озброєнь.

Активна антиімперіалістична й антивоєнна діяльність комуністів, організовані виступи робітничого класу та інших верств трудящих зарубіжних країн на підтримку Радянського Союзу, проти загрози війни і фашизму, на захист своїх класових інтересів, що відбувалися в усіх країнах Європи, зустріли шалений опір правлячих класів та їх прислужників.

Так, французький уряд обвинуватив компартію у змові, спрямованій проти безпеки держави. На цій підставі він заборонив усі збори і демонстрації, призначені на 1 серпня. Згадуючи той час, Жак Дюкло писав: «Преса, звичайно, спробувала залякати громадськість з допомогою вміло спрямованої кампанії, а Тардье (міністр внутрішніх справ. — Б. З.) і його префект поліції Кьяпп поводити себе як полководці напередодні битви. Уряд намагався обезглавити партію»¹⁶. 24 липня 1929 р. під час зборів керівних працівників французької компартії у Вільнев-Сен-Жорж були заарештовані майже всі члени Центрального Комітету, деякі керівники партійних організацій районів і Унітарної загальної конфедерації праці (УЗКП). Поліція зробила обшуки в приміщеннях ЦК ФКП, редакції газети «Юманіте», УЗКП, МОДРу та інших робітничих і прогресивних організацій. У Парижі, за даними французьких властей, напередодні Міжнародного антивоєнного дня було зосереджено 50 тис. поліцаїв і жандармів. 20 полків регулярних військ охопили столицю кільцем. 1 серпня над Парижем літали військові літаки. На перехрестях вулиць, біля державних установ, банків, біля фабрик і заводів, у робітничих кварталах були розташовані загони пішої й кінної поліції, підготовлені грузовики для можливих арештантів¹⁷.

Подібні заходи урядові власті вживали й в інших країнах. У Чехословаччині, наприклад, було заборонено комуністичну пресу й заареш-

¹⁴ Inprekorr, 1929, № 60, S. 1436; № 61, S. 1959; № 64, S. 1522—1520.

¹⁵ Inprekorr, 1929, № 6, S. 1519; Международное рабочее движение, 1929, № 30, с. 19; № 32—33, с. 16; Вартанян А. Борьба плет. М., 1929, с. 26.

¹⁶ Дюкло Жак. Мемуары. М., 1974. Т. 1, с. 136.

¹⁷ Див.: Международное рабочее движение, 1929, № 32—33, с. 7—8; Коммунистический Интернационал, 1929, № 34—35, с. 91; № 38—39, с. 60; Дюкло Жак. Указ. соч., т. 1, с. 136—137; История Франции. М., 1973. Т. 3, с. 136.

товано близько тисячі членів партії¹⁸. Нечуваний поліцейський терор обрушив уряд Пілсудського на робітничий клас Польщі, щоб зірвати демонстрацію проти війни. Арешти, які почалися напередодні Міжнародного антивоєнного дня набрали масового характеру у Варшаві, Лодзі, Домбровському вугільному басейні, Дрогобицькому нафтовому районі, Львові, Любліні та інших місцях. 1 серпня у великих містах Польщі було оголошено воєнний стан. Вони нагадували військові табори, фабрики і заводи в них були перетворені на поліцейські фортеці¹⁹. У таких складних умовах відбувалася робота по підготовці Міжнародного антивоєнного дня і в інших країнах.

Терор, наклепи й репресії були відповіддю буржуазної реакції на беззавітну боротьбу комуністів, революційних робітників, прогресивних людей землі за мир, проти імперіалістичної війни, на захист першої країни соціалізму. Однак зломити волю трудящих і зірвати виступ 1 серпня реакції не вдалося. На демонстрації, мітинги, політичні страйки під лозунгами Комінтерну вийшли сотні тисяч трудящих.

Французький пролетаріат провів того дня масові виступи, що супроводжувалися, зокрема, страйками шахтарів Луари, робітників Північного промислового району, військових заводів Гочкіса, Сітроена, підприємств хімічної й металургійної промисловості. Демонстрації робітників Труа (там до них приєдналися розміщені в місті частини регулярної армії), Страсбурга, Сет, Безоне, Руана, Ліможа, Бордо, Лепсе закінчилися сутичками з поліцією²⁰.

1 серпня 1929 р. страйкувало більше французьких робітників, ніж у день протесту проти війни в Марокко 12 жовтня 1925 р. Як зазначав на засіданні Політсекретаріату ВККІ 6 жовтня 1929 р. член політбюро ЦК ФКП П'єр Сема, «цей страйковий рух набуває особливого значення, якщо врахувати, що він відбувався в умовах більш жорстоких репресій, ніж у 1925 р.»²¹

Комуністична партія Німеччини розпочала підготовчу роботу до 1 серпня ще ранньої весни 1929 р., але масова антивоєнна кампанія розгорнулася в країні після XII з'їзду КПН (8—15 червня 1929 р.). Серед інших важливих питань він спеціально розглянув проблеми боротьби проти імперіалістичної війни, на захист Радянського Союзу, підготовки до Міжнародного антивоєнного дня²². Компартія виступила організатором боротьби проти німецького імперіалізму, зокрема, його політики мілітаризму й реваншизму, поліцейського терору, згортання демократичних прав трудящих і наступу фашизму, проти антирадянської зовнішньої політики країни²³.

Численні антивоєнні мітинги і демонстрації, організовані компартією, революційними профспілками, Міжробдопом, товариством «Друзі Радянського Союзу», відбулися по всій країні. За ініціативою цих організацій на багатьох підприємствах були створені антивоєнні комітети. Це сприяло згуртуванню робітників під лозунгами боротьби проти небезпеки імперіалістичної війни. В другій половині липня у великих

¹⁸ Коммунистический Интернационал, 1929, № 34—35, с. 77; Международное рабочее движение, 1929, № 31, с. 7; № 32—33, с. 12; № 35, с. 19.

¹⁹ Коммунистический Интернационал, 1929, № 34—35, с. 88; Международное рабочее движение, 1929, № 32—33, с. 14—15; Inprekorr, 1929, № 64, S. 1484.

²⁰ Коммунистический Интернационал, 1929, № 34—35, с. 91; Международное рабочее движение, 1929, № 32—33, с. 8; Inprekorr, 1929, № 80, S. 1900.

²¹ Коммунистический Интернационал, 1929, № 43, с. 36.

²² Див.: Dokumente und Materialien zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Berlin, 1975. Bd. VII, S. 840—857.

²³ Див.: Тельман Э. Избранные статьи и речи. М., 1958. Т. 2, с. 170.

промислових центрах пройшли конференції цих комітетів, на яких детально обговорювалися питання, пов'язані з проведенням 1 серпня²⁴.

Оскільки боротьба проти імперіалістичної війни відповідала загальнодемократичним інтересам всього робітничого класу Німеччини, більшості трудящих країни, виникла можливість організації спільних комітетів, єдиних дій комуністів, соціал-демократів і безпартійних. Однак керівництво СДПН, як і раніше, різко виступило проти цього. Замість того, щоб протиставити наступу фашизму й загрозі війни об'єднану силу робітничого класу, праві лідери соціал-демократії Німеччини та інших країн Європи проводили розколницьку, антикомуністичну політику. Вони робили все, щоб зірвати антивоєнні виступи пролетаріату 1 серпня. Незважаючи на це, 1 серпня на демонстрації вийшли понад 1 млн. трудящих Німеччини. У багатьох містах кількість їх учасників була значно більшою, ніж у щорічних травневих виступах²⁵.

У Берліні 150 тис. робітників пройшли колонами через вулиці міста. Ні погрози поліція-президента міста К. Цергібеля, ні наклепи лідерів СДПН, ні цькування буржуазної реакційної преси не злякали трудящих. Аналізуючи успіх демонстрації, газета «Роте фане» писала 2 серпня: «Ніде, за винятком СРСР, не виступали такі величезні маси, як у Берліні».

Бойовий характер мали також антивоєнні демонстрації трудящих Ессена, Дюссельдорфа, Лейпціга, Кенігсберга, Бреслау, Мюнхена, Нюрнберга і багатьох інших міст. Навіть там, де вуличні демонстрації були заборонені, робітники організовували мітинги у закритих приміщеннях. А в Гамбургу 15 тис. пролетарів під керівництвом Е. Тельмана колонами пройшли по робітничих районах і портовій частині міста. Поліція застосувала зброю, але це не спинило трудящих, які продемонстрували свою волю до боротьби проти імперіалістичної війни, на захист Країни Рад²⁶.

Незважаючи на репресії з боку правлячих кіл, велику підготовчу роботу по проведенню антивоєнної акції провела Компартія Чехословаччини²⁷. Вона зуміла налагодити нелегальне видання свого Центрального органу газети «Руде право», розповсюдити в деяких місцевостях антивоєнну літературу та організувати і провести страйки і демонстрації трудящих, в яких взяли участь 77 тис. чол. Найбільш активно вони пройшли в Західній і Північно-Західній Чехії, деяких містах Словаччини та Закарпатській Україні. Ці виступи мали яскраво виражений політичний характер і стали виявом класової боротьби у Чехословаччині у нових, вищих формах²⁸.

У міжнародний антивоєнний день багаточисленні мітинги і демонстрації відбулися в Англії, Австрії, Швеції, столицях Румунії, Болгарії, Угорщині, а також у США, Мексиці, Аргентині та в інших країнах. Так, у Сполучених Штатах в них взяли участь близько 100 тис. трудящих²⁹.

²⁴ Международное рабочее движение, 1929, № 32–33, с. 4–7.

²⁵ Matern H. Deutschland in der Periode der Weltwirtschaftskrise 1929 bis 1933. Berlin, 1973, S. 20.

²⁶ Международная пролетарская солидарность в борьбе с наступлением фашизма, с. 111–112; Die Rote Fahne, 1929, 2. August; Inprekorr, 1929, № 81, S. 1919; Laboor E. Der Kampf der deutschen Arbeiterklasse gegen Militarismus und Kriegsgefahr 1927–1929. Berlin, 1961, S. 319–320.

²⁷ Коммунистический Интернационал. 1929, № 34–35, с. 77; Международное рабочее движение, 1929, № 31, с. 7; № 32–33, с. 12; № 35, с. 18–19.

²⁸ Див.: Петерс И. А. Страницы пролетарской солидарности: Поддержка чешскими и словацкими трудящимися дела социалистического строительства в СССР (1926–1932). К., 1980, с. 51.

²⁹ Правда, 1929, 1–5 авг.; Моккин С. В. Указ. соч., с. 37–38.

Як писав журнал «Комуністичний Інтернаціонал» у статті, присвяченій підсумкам першосерпневої кампанії, «... не було географічних і політичних кордонів, через які не зміг би проникнути антивоєнний заклик Комінтерну до масових виступів»³⁰.

Навіть у країнах з фашистськими й профашистськими режимами 1 серпня відбулися виступи і демонстрації проти загрози війни, реакції й фашизму.

Демонстрації проти війни, на захист СРСР відбулися, зокрема, в Польщі. У Варшаві, незважаючи на арешт 3 тис. чол., вони пройшли в різних районах міста і тривали з раннього ранку до пізньої ночі. У Лодзі в шершосерпневій демонстрації взяли участь 50 тис. робітників. Багатолюдні робітничі й селянські виступи відбулися в Любліні, Козеніцях та в ряді інших міст. У Львові і в інших районах Західної України й Західної Білорусії пройшли демонстрації, які охопили тисячі робітників і селян та супроводжувалися сутичками з поліцією³¹.

У фашистській Італії — в Болоньї, Ліворно та інших містах — 1 серпня на стінах будинків з'явилися написи із закликами повалити фашистську диктатуру в країні, виступити на захист Радянського Союзу. В ряді міст робітники страйкували³². Підбиваючи підсумки проведення цього дня в Італії, орган Профінтерну — «Міжнародний робітничий рух» зазначав, що незважаючи на терор у країні й суворі заходи, вжиті фашизмом проти антивоєнної кампанії, «відновлення робітничого руху... проти фашизму і капіталізму дістало у великих центрах своє підтвердження в Червоному дні проти війни...». А це означає, підкреслював журнал, що «міжнародна солідарність італійського пролетаріату живе»³³.

В умовах шаленого терору з боку мілітаризованого державного апарату робітникам Югославії вдалося провести ряд антивоєнних виступів. У Сараєво, Люблянї, Целї й Тербовлях багато робітників страйкували, в зв'язку з чим серед них були проведені арешти. Буржуазний уряд жорстоко карав трудящих за антивоєнні виступи, за солідарність із СРСР³⁴. Однак боротьба проти реакції і фашизму не припинялась, рух на захист Радянської країни посилювався.

У Міжнародний антивоєнний день очолювані комуністами сотні тисяч робітників та представників інших верств трудящих, незважаючи на переслідування властей і всупереч реакційній платформі лідерів соціал-демократії, продемонстрували свою волю до боротьби проти загрози нової світової війни, тверду рішимість захищати СРСР від підступів імперіалізму. «Боротьба проти війни, — відзначав Виконком Комінтерну, узагальнюючи першосерпневі виступи пролетаріату, — відтепер — це не тільки прийняття на зборах загальних декларацій, це — складова частина того класового наступу на капіталістичний лад, який веде робітничий клас»³⁵. Мілітаризм, реваншизм, шовінізм й антирадянщина наштовхнулись на енергійну відсіч революційних робітників і селян, представників прогресивної інтелігенції. Участь сотень тисяч трудящих Заходу в антивоєнних акціях Комінтерну та його секцій показала, що

³⁰ Коммунистический Интернационал, 1929, № 31, с. 3.

³¹ Правда, 1929, 10, 18 авг.; Коммунистический Интернационал, 1929, № 34—35, с. 81—89; Международное рабочее движение, 1929, № 32—33; Inprekorr, 1929, № 59, S. 1112.

³² Правда, 1929, 18 авг.; Международное рабочее движение, 1929, № 35, с. 19; История Италии. М., 1971. Т. 3, с. 104.

³³ Международное рабочее движение, 1929, № 35, с. 20.

³⁴ Коммунистический Интернационал, 1929, № 36—37, с. 4—6; Международное рабочее движение, 1929, № 35, с. 20—21.

³⁵ Правда, 1929, 18 авг.

значна їх частина усвідомлювала небезпеку імперіалістичної війни проти першої соціалістичної держави, необхідність боротьби проти підступів ворогів миру.

Як підкреслював Георгій Димитров, виступи міжнародного пролетаріату 1 серпня показали, що «комуністичні партії, Комуністичний Інтернаціонал були першими, хто поставив питання ребром проти імперіалістичної війни, на користь миру», на захист Радянської країни³⁶.

Боротьба проти небезпеки війни об'єктивно створювала передумови до спільних дій трудящих незалежно від їх партійної й профспілкової належності, що, звичайно, посилювало антивоєнну спрямованість цих акцій. З вини правих лідерів соціал-демократії, які проводили антикомуністичну політику, єдності дій досягти не вдалося. На жаль, і деякі компартії в той період не завжди правильно перетворювали в життя ленінську тактику єдиного робітничого фронту. Вони недостатньо гнучко проводили політику щодо мас, які перебували під впливом соціал-демократів.

Однак, незважаючи на недоліки, першосерпнева кампанія 1929 р. відіграла важливу роль у розгортанні інтернаціонального руху проти війни, на захист СРСР. Її уроки й досвід уважно вивчалися міжнародним комуністичним і робітничим рухом, його національними загонами. Проведення Міжнародного дня боротьби проти небезпеки війни, на захист Радянського Союзу стало традицією світового пролетаріату і всіх прогресивних сил планети. Марксистсько-ленінці звертаються до історії антивоєнного руху не тільки для того, щоб віддати належне попереднім поколінням борців проти імперіалістичної війни й реакції. Уроки і традиції антивоєнного руху, що мають актуальне значення для сучасності й майбутнього, — живе джерело, з якого комуністи, борці за мир, демократію, національне визволення й соціальний прогрес і сьогодні черпають натхнення й силу для активізації боротьби проти мілітаризму в усьому світі.

³⁶ Георгій Димитров — выдающийся деятель коммунистического движения, с. 108.

З ІСТОРІЇ СКИФІЇ VI—V СТ. ДО Н. Е.

М. В. СКРЖИНСЬКА (Київ)

Кіммерійці та скифи — два найдавніших, відомих з писемних джерел народи, які населяли в першому тисячолітті до нашої ери південні степи сучасної України. Про кіммерійців — попередників скифів — збереглися лише окремі уривчасті відомості. Про скифів — то дружніх партнерів у торгівлі, то грізних ворогів грецьких колоній на північному узбережжі Чорного моря — докладно писало багато античних авторів. Серед них пальма першості належить, безумовно, Геродотові. Він єдиний серед відомих грецьких письменників побував у Північному Причорномор'ї. Користуючись літературою свого часу і, головним чином, власними враженнями, Геродот докладно описав Скіфію.

Грецький історик не ставив собі спеціально за мету висвітлити політичну історію Скіфії. Він розповідав в основному про географічне положення краю, побут і звичаї його жителів. Тому виявити дані про

скіфських царів і про спадкоємність їх влади можна лише на основі аналізу побіжних зауважень Геродота.

У вітчизняній дореволюційній історіографії генеалогії скіфських царів присвячена лише невелика праця В. Ф. Смоліна¹. В ній вміщено таблицю, складену на підставі згадування Геродотом імен царів. Час же їх правління визначено досить довільно: кожному відводилося в середньому по 30 років, а померлим насильною смертю — по 25. Крім того, автор не розглядає джерел цих відомостей.

Істотний вклад у вивчення питань, пов'язаних з генеалогією скіфських царів, внесли радянські вчені Б. М. Граков та Ю. Г. Виноградов².

Мета пропонованої праці полягає у висвітленні деяких моментів політичної історії Скіфії VI—V ст. до н. е. на основі філологічного та історичного аналізу оповідей античних авторів.

Увагу Геродота привертали два царі: Іданфірс та Скіл. Перший був володарем царських скіфів (IV, 120)* і очолював об'єднане військо різних племен, яке дало відсіч вторгненню персів. Ім'я Іданфірса згадується і в інших грецьких письменників. Про Скіла ж, який правив у 60—50-х роках V ст. до н. е., відомо лише з «Історії» Геродота, де передано народний переказ про розправу скіфів із своїм царем за те, що він був прихильником грецьких звичаїв і шанував грецьких богів. Щоб показати непримиренне ставлення скіфів до чужої релігії, історик занотував й оповідь про вбивство Анахарсіса.

Ці усні історичні перекази було складено в Ольвії, мілетській колонії, розташованій на правому березі Бузько-Дніпровського лиману.

Скіф Анахарсіс згадується багатьма античними авторами. Відомо, що у 90-х роках VI ст. до н. е. він відправився до Еллади для ознайомлення з античним світом. Під час перебування в Греції Анахарсіс мав бесіди з афініським законодавцем Солоном, і сам набув слави падевичайно розумної людини. Починаючи з IV ст. до н. е. деякі грецькі письменники включали його у число семи мудреців давньої Еллади. Варвар, вихідець з далекої Скіфії настільки вразив уяву греків, що навіть через століття після його подорожі на Пелопоннесі пам'ятали про нього. Саме ці новели викликали інтерес Геродота до особи Анахарсіса. Під час перебування у Північному Причорномор'ї історик почув ольвійську новелу, яку й вмістив у 76 розділі четвертої книги свого твору. Зміст її такий. Повертаючись з Еллади додому, Анахарсіс відвідав Кізік (грецьке місто, розташоване на східному березі Мармурового моря), де взяв участь у святі на честь богині Кібели і дав обітницю влаштувати подібне свято її у себе на батьківщині. Приїхавши до Скіфії, він попрямував до Гілеї, де і виконав свою обітницю. Хтось із скіфів доніс про це цареві Савлію, і той убив Анахарсіса пострілом з лука.

Записана Геродотом новела, як й інші фольклорні розповіді, позбавлена конкретних хронологічних орієнтирів, відсутні в ній також і ті біографічні дані героя, що не стосуються безпосередньо дії новели.

¹ Смолін В. Ф. Главная династия скифских царей по Геродоту. — *Гермес*, 1915, № 17, с. 390—394.

² Виноградов Ю. Г. Перстень царя Скила: Политическая и династическая история скифов первой половины V в. до н. э. — *Советская археология*, 1980, № 3; Граков Б. Н. Легенда о царе Арианте. — В кн.: *История, археология и этнография Средней Азии*. М., 1968.

* Тут і далі посилання на античних авторів даються за усталеним в науці принципом: ім'я давнього автора в латинській транскрипції і скорочена латинська назва його твору. Коли ж збереглась лише одна праця того чи іншого автора, як, наприклад, «Історія» Геродота, то назву випущено. У дужках римськими цифрами зазначається номер книжки, арабськими — номер розділу.

З метою одержати більш докладні відомості про Анахарсіса Геродот звернувся до скіфів, але ті, на його подив, нічого не змогли розповісти про свого одноплемінника. Історик зробив з цього висновок, що скіфи навмисно викреслили з пам'яті Анахарсіса за його поклоніння чужим для них грецьким богам.

Пояснення Геродота здається нам помилковим. Причина необізнаності скіфів полягає в іншому: в їх усних розповідях не збереглася пам'ять про життя окремої людини протягом цілого століття. Адже формування будь-якого фольклорного жанру відповідає певному ступеню розвитку суспільства. Поява історичних переказів пов'язана з далішим розвитком суспільства, із зміцненням державності³.

Проте ім'я Анахарсіса повинні були знати члени царської сім'ї, що зберігали в пам'яті свою генеалогію. Для представників племен і народів, які перебували у стадії розкладу родового ладу, було надзвичайно характерним знання власного родоводу. Це підтверджують й спостереження сучасних етнографів. Наприклад, С. П. Балдаєв повідомляє, що буряти на святах влаштовували спеціальні іспити дітям, які повинні були перелічити своїх предків по висхідній та низхідній лініях⁴. Необхідність такого знання була зумовлена прагненням суворо дотримуватися скзогамії.

З родоводом Анахарсіса Геродота познайомив Тімн — колишній повірений у справах померлого на той час скіфського царя Аріаніфа. Тімн, судячи з його імені, був, очевидно, греком, ольвіополітом⁵. Геродот назвав його «epitōros». Це слово означає «опікун, особа, якій доручено управління»⁶. Оскільки між Ольвією і скіфами встановилися жваві торговельні відносини, вірогідно Тімн був, висловлюючись сучасною мовою, торговим, а, можливо, і дипломатичним агентом скіфського царя.

Навряд чи Тімн тримав у пам'яті генеалогію скіфських царів. На прохання Геродота він дізнався про неї від скіфів з царського роду. Перелічуючи предків, вони назвали й ім'я Анахарсіса, який був сином Гнура, внуком Ліка, правнуком Спаргатіфа і дядьком по батькові Іданфірса*. Дізнавшись, що Савлій був батьком Іданфірса, історик дійшов висновку, що, вбивши Анахарсіса, цар умертвив свого брата.

З легкої руки відомих коментаторів Геродота — Г. Штейна і Ф. Якобі — в науковій літературі утвердилася думка, що саме Тімн передав історикові оповіді про Анахарсіса й Скіла⁷. Ми вважаємо, що Геродот чув ці новели ще до знайомства з царським повіреним, а потім з'ясував у нього ряд деталей. Недарма «батько історії» послався на Тімна лише у своїй науковій примітці про походження Анахарсіса.

Таким чином історик дізнався про імена батька, діда й прадіда героя, тобто простежив три коліна його прямих предків по батьківській лінії. Він не згадав при цьому, що вони були скіфськими царями, зате підкреслив, що Анахарсіс був дядьком по батькові царя Іданфірса. Отже, серед родичів Анахарсіса були достовірно царями, згідно з

³ Соколов В. К. Русские исторические предания. М., 1970, с. 9.

⁴ Балдаев С. П. Родословные предания и легенды бурят. Улан-Удэ. 1970. Ч. I, с. 26.

⁵ Zgusta L. Kleinasiatische Personennamen. Prag, 1964, S. 527.

⁶ Liddell H., Scott R. A Greek-English Lexicon. Oxford, 1977, p. 669.

* Цікаво, що Іданфірсе (IV, 127) називає своїм предком верховне божество — Зевса-Папая. Отже, скіфи подібно до інших народів, що стояли на такому ж ступені розвитку, вважали своїм родоначальником бога чи яку-небудь міфічну особу.

⁷ Herodotos. Erklart von H. Stein. Berlin, 1857. Bd. II, ad. IV, S. 76; Jacoby F. Herodotus.— Suppl. 2. Stuttgart, 1913, col. 256.

джерелами, лише Савлій та Іданфірс, а інші лише входили до сімейства скіфських володарів.

Етнографи встановили, що у кочовиків порядок наслідування від батька до сина характерний для малої сім'ї, а у великій сім'ї переважає перехід спадщини від брата до брата. Дослідники також підкреслюють, що традиції великої сім'ї зберігалися у них довше всього у середовищі аристократії. Тому слід було б вважати, що у скіфів царська влада передавалась переважно від брата до брата і рідше — від батька до сина. Однак у науковій літературі утвердилась протилежна думка. Вона виникла, як нам здається, з недосить глибокого тлумачення Геродота * і використовується як серйозний аргумент тими, хто намагається довести, що скіфам була притаманна мала, індивідуальна сім'я ⁸.

Відомі скіфологи М. І. Артамонов, Б. М. Граков, О. П. Смирнов на підставі археологічних даних вважали, що скіфам взагалі була властива велика патріархальна родина ⁹. Аналізуючи відомості Геродота про генеалогію скіфських царів, ми підтримуємо думку про існування великої сім'ї якщо не у всіх скіфів, то принаймні у середовищі їх аристократії. Адже Геродот зовсім не стверджував, що прямі предки Савлія — Гнур, Лік і Спаргатіф — були царями. Історик впевнено засвідчив лише два випадки наслідування влади сином від батька (Савлій — Іданфірс і Аріапіф — Скіл) і один — від брата до брата (Скіл — Октамасад). Ми пропонуємо ввести до генеалогії скіфських царів ще один приклад переходу влади від брата до брата. Саме так, на наш погляд, став царем Савлій.

Враховуючи бідність наших відомостей про політичну історію Скіфії VI ст. до н. е., не варто залишати осторонь згадку про царя Кадуїда, брата Анахарсіса, пізнішими античними авторами Діогеном Лакерцьким (I, 101) і складачем словника Суди. Вони користувалися багатьма античними творами, які тепер безповоротно втрачені. Обидва ці джерела називають Анахарсіса братом скіфського царя Кадуїда, батьком — Гнура.

Найдавніші й найдостовірніші відомості про Анахарсіса збереглися у працях Климента Олександрійського (Strom. V, 8, 44). З посиланням на Ферекіда Сіроського, філософа VI ст. до н. е., у праці цитуються висловлювання Анахарсіса й Іданфірса. Там же ми зустрічаємо й записи про спорідненість Анахарсіса й скіфського царя Кадуїда. Виходячи з них, можна стверджувати, що правління останнього передувало царюванню Савлія — брата Анахарсіса. Ці дані, очевидно, потрапили до праць Климента Олександрійського з догеродотовської літератури.

В усних розповідях греків, за свідченням Геродота, збереглася пам'ять про те, що Анахарсіс відправився для навчання до Еллади за бажанням самого скіфського царя. Можливо, ним був саме Кадуїд. За час відсутності Анахарсіса влада перейшла до рук іншого його брата — Савлія. І дуже вірогідно, що справжньою причиною вбивства Анахарсіса були династичні чвари. Натяк на це міститься в словах

* Джерела такої думки походять з давніх часів. Невідомий античний коментатор Платона, знаючи про походження Анахарсіса з царської родини і плутаючи його родовід з родоводом Скіла, називає царем батька Анахарсіса Гнура. (Schol. Resp. 600a).

⁸ Тереножкин А. И. Об общественном строе скифов. — Советская археология, 1966, № 2, с. 35—38; Шелов Д. Б. Социальное развитие скифского общества. — Вопросы истории, 1972, № 3, с. 70.

⁹ Артамонов М. И. Общественный строй у скифов. — Вестник Ленинградского университета № 9, 1947, с. 73; Смирнов А. П. Скифы. М., 1966, с. 142; Граков Б. Н. Скифы. М., 1971, с. 34.

останнього, наведених Діогеном Лаєртським: «Розум зберіг мене в Елладі, заздрість згубила мене на батьківщині» (I, 102). Адже Анахарсіс, як брат Кадуїда, міг претендувати на царську владу. Важко уявити, щоб цар послав свого брата до Еллади і вбив його за схильність до звичаїв, які той повинен був вивчити. Щодо ворожого ставлення скіфів до грецьких колоній на північних берегах Чорного моря, то воно є характерним лише з початку V ст. до н. е. В VI ст. скіфи й ольвіополіти ще мирно співіснували.

На нашу думку, причини загибелі Анахарсіса були з часом перемислені в ольвійському переказі під впливом оповіді, в якій йшлося про страту скіфського царя Скіла за зраду рідним звичаям.

Дослідники Ольвії відзначають, що її дружні відносини із скіфами на початку V ст. до н. е. різко погіршилися. Досить сказати, що в часи Анахарсіса грецькі поселення в Нижньому Побужжі ще не мали оборонних споруд, а за Скіла Ольвія була оточена могутніми стінами й баштами. Зміни в ідеології стали причиною того, що ольвіополіти середини V ст. до н. е. — свідки утисків еллінофільства в скіфському середовищі — перенесли мотиви загибелі їх сучасника Скіла у старовинну легенду про смерть Анахарсіса.

Новела про Скіла (IV, 78—80) у Геродота набагато повніша і ближча до усного оригіналу, ніж новела про Анахарсіса. Вона записана незабаром після подій, які дослідники датують 60-ми — 50-ми роками V ст. до н. е.¹⁰⁻¹¹ Геродот же відвідав Ольвію не пізніше 445 р.¹² Багато ольвіополітів, співрозмовників історика, були свідками драми скіфського царя. Розповідь Геродота містить велику кількість імен, які належать другорядним і навіть зовсім не діючим персонажам. Це аж ніяк не властиве народній оповіді. Всі згадані Геродотом особи — родичі скіфського царя. Тому дуже вірогідно, що відомості про них історик почерпнув з розповідей Тімна.

Отже, читач докладно дізнається про сім'ю Скіла. Він був сином царя Аріапіфа, якого підступно вбив цар скіфського племені агафірсів Спаргатіф. Мати Скіла — грекиня з Істрії. Аріапіф мав також дружину-скіф'янку Опію й сина від неї — Оріка. Після смерті батька Скіл успадкував його владу й одружився з Опією. Далі починається власне новела, в якій не бере участі жодний з названих родичів Скіла. Більше того, наприкінці новели розповідається, що влада переходить до зведеного брата Скіла — Октамасада, не згадуваного на початку серед родичів царя. Він — син третьої дружини Аріапіфа, яка була дочкою фракійського царя Терєя і сестрою його спадкоємця Сіталка.

Згідно з новелою скіфський цар Скіл був прихильником еллінських звичаїв і культури. Він нерідко підходив із своїм військом до Ольвії і, залишивши його під кріпосним муром, прямував у місто. Там він жив у власному розкішному будинку, розмовляв і одягався по-грецькому, мав дружину-грекиню й поклонявся еллінським богам. Нарешті, він побажав бути посвяченим у таїнства вакхічного Діоніса. Хтось з греків провів кількох скіфів на міську башту, і ті побачили, як їх цар бере участь у вакхічному святі. Це викликало обурення скіфів, і вони визнали царем брата Скіла — Октамасада. Скіл же втік до Фракії, до Сіталка, але в обмін на брата фракійського царя був виданий скіфам і страчений.

Про Скіла, як зазначалося вище, немає згадок у жодного античного автора, крім Геродота. На підставі цього деякі дослідники вважа-

¹⁰⁻¹¹ Виноградов Ю. Г. Указ. соч., с. 104.

¹² Лурье С. Я. Геродот. М.—Л., 1947, с. 19—24.

ють розповідь про нього варіантом переказу про мудрого скіфа і висловлюють сумнів навіть у факті існування такого скіфського царя¹³. Однак є авторитетний доказ реального буття Скіла та його перебування у Фракії. В 30-х роках XX ст. поблизу Істрії при оранці поля було знайдено золотий перстень-печатку з ім'ям Скіла. На його щитку зображено богиню із дзеркалом і напис: «Власність Скіла». Найбільш докладний аналіз пам'ятки зроблено у статті Ю. Г. Виноградова «Перстень царя Скіла». Викликає заперечення, однак, думка автора про те, що Скіл під час перебування у Фракії подарував чи заповів свій перстень, а потім нового власника з ним поховали¹⁴.

Поблизу місця знаходження персня не було виявлено інших предметів, які підтверджували б припущення щодо локалізації там некрополя. Крім того, золотий перстень — символ царської влади у іранців, і здається малоймовірним, щоб Скіл добровільно розлучився з ним. Скоріше за все, він загубив перстень у тривожні дні, коли шукав притулку за Дунаєм.

Адже нам відомі випадкові знахідки дуже цінних речей, що належали давньоруським князям. Серед них золота гривня-змійовик Володимира Мономаха, загублена ним, мабуть, під час полювання і випадково знайдена на початку минулого століття. Тоді ж поблизу Юр'єва-Польського, на місці Липецької битви, також випадково були виявлені золоті й срібні карбовані накладки шолома Ярослава Всеволодовича¹⁵.

Новела про Скіла показує, як розширювалася з часом і зміцнювалася еллінізація правлячої верхівки скіфів. Якщо у першій половині VI ст. до н. е. член царського роду Анахарсіс лише знайомився з грецькою культурою, то в V ст. до н. е. з'являються вже кровно-родинні зв'язки між правителями скіфів і греками (Аріаніф та Скіл були одружені з грекинями). Якщо цареві Аріаніфу ще був потрібен грецький посередник Тімі для економічних та політичних контактів з Ольвією, то Скіл уже обходився без нього, оскільки вільно розмовляв по-грецькому і подовгу жив у Ольвії. Його тривалі візити до Ольвії пояснюються не тільки любов'ю до грецького способу життя, а й необхідністю налагоджувати торговельні контакти.

На межі VI—V ст. до н. е. значно розширилася експансія скіфів щодо сусідніх народів, унаслідок чого вони стали власниками великих лишків продуктів (зерно, худоба, раби та ін.), що потребували збуту. Не маючи торгового флоту, скіфи зверталися за допомогою до грецьких північнопричорноморських колоній, які охоче виступали трансакцентами у торгівлі з Середземномор'ям¹⁶.

Однак, крім еллінофільської течії, серед скіфів у V ст. до н. е. існували й діаметрально протилежні настрої. Саме про них йдеться у новелі. На нашу думку, причини ворожнечі були набагато ширші, ніж просто неприйняття грецьких звичаїв, і вона виливалася у військові зіткнення. Лише цим можна пояснити зникнення невеликих незахищених поселень хори Ольвії й спорудження навколо міста могутніх оборонних стін і башт. Скіл був скинений, напевно, у зв'язку з перемогою останньої з цих двох тенденцій. Прилучення ж його до культу Діоніса було лише тим приводом, яким скористалися вороги царя-еллінофіла.

Чому ж Скіл не знайшов порятунку за стінами Ольвії, а втік до далекої Фракії? Геродот пише, що він дізнався про обурення своїх

¹³ Кукуліна И. В. Анахарсис. — Вестник древней истории, 1971, № 3, с. 116.

¹⁴ Виноградов Ю. Г. Указ. соч., с. 95.

¹⁵ Рыбаков Б. А. Русские датированные подписи XI—XIV вв. М., 1964, с. 19, № 9; с. 34—35, № 33.

¹⁶ Виноградов Ю. Г. Указ. соч., с. 107.

співвітчизників не в Ольвії, а вже у Скіфії. У Фракії він, можливо, не просто шукав притулку, а хотів зібрати сили для відвоювання царської влади. Як відомо, військовий конфлікт між фракійцями та скіфами вже назрів, і у випадку поразки Октамасада Скіл мав можливість повернутися на батьківщину. Однак події розгорнулися для нього несподівано, коли правителі обох сторін знайшли шлях до примирення. Вони обмінялися знатними заложниками, кожний з яких мав претензії на владу, і таким чином позбавилися небезпечних конкурентів.

Виходячи з новели про Скіла, до генеалогії скіфських царів можна з певністю внести три імені: Аріаніф і два його сини — Скіл та Октамасад, які послідовно правили один за одним. Таким чином, з новели, присвяченої Анахарсису, ми дізнаємося про правителів VI ст. до н. е., а з іншої — про царів першої половини V ст. до н. е. Геродот нічого не говорить про кровно-родинні зв'язки обох династій, хоча важко уявити, щоб давній історик упустив нагоду відзначити спорідненість Анахарсиса і Скіла, чиї схожі долі він об'єднав для ілюстрації неприйняття скіфами еллінських звичаїв. Для цього Геродоту варто було лише зазначити ступінь спорідненості Іданфірса й Аріаніфа — персонажів, яким він приділив чимало уваги.

Вчені давно помітили, що між царюванням Іданфірса (він правив у десятих роках VI ст. до н. е.) і Аріаніфа, який загинув приблизно в 70-х роках V ст. до н. е., лежить занадто великий проміжок часу. Звичайно, можна припустити, що обидва володарі були довгожителами. Відомо, наприклад, що скіфський цар Атей, що правив у середині IV ст. до н. е., помер, коли йому було 90 років.

І все ж таки саме через відсутність вказівки Геродота на спорідненість Іданфірса й Аріаніфа ми вважаємо, що в генеалогії скіфських царів існує лакуна *, і що царі VI і V ст. до н. е. належали до різних династій.

Дуже переконливим нам уявляється вирішення цієї проблеми Ю. Г. Виноградовим, який розшифрував напис на дужці персня царя Скіла. Він перекладається з грецького як «Велик бути при Арготі!»¹⁷. Палеографічний аналіз напису показує, що його було зроблено на 30—50 років раніше, ніж той, що засвідчує власність Скіла. Таким чином, перстень був виготовлений грецьким майстром (можливо, ольвіополітом) на межі VI—V ст. до н. е. для особи на ім'я Аргот. То був предок Скіла, і останній одержав перстень у спадщину. Адже здається неможливим, щоб скіфський владика носив перстень, який дістався від підданого або переможеного ворога. Тому Ю. Г. Виноградов вважає, що Аргот, який жив на межі VI—V ст., був скіфським царем, засновником нової династії. У написі на персні Аргот звертається до богині, зображеної на щитку, з проханням не розлучати його з перснем і царською владою, символом якої він був у іранців. Час життя Аргота дуже вдало заповнює прогалину нинішньої генеалогії скіфських царів.

Отже, на підставі вище викладеного генеалогія правителів царських скіфів нам уявляється такою.

Насамперед слід назвати згаданого Геродотом у першій книзі «Історії» (I, 103) царя Мадія, сина Прототія. Він був правителем скіфів під час їх володарювання в Передній Азії (653—625 рр. до н. е.). Мабуть, ймовірно, щоб він був предком тих, хто правив у VI ст. до н. е. Адже, за словами Геродота, цар мідян Кіаксар запросив багатьох скіфів у гості, сильно їх напоїв і всіх перебив. Метою Кіаксара була розправа

* Наявність лакуни в родоводі скіфських царів припускав ще В. Ф. Смолін. См.: В. Ф. Смолін. Указ. соч., с. 392.

¹⁷ Виноградов Ю. Г. Указ. соч., с. 98.

з ватажками скіфів, і, знищивши їх, він легко вигнав завойовників із своєї країни. Після двадцятивосьмирічної відсутності скіфи повернулися на батьківщину (IV, 1). Вони вибрали нового царя і, можливо, це був початок династії, до якої належав Анахарсіс. Його прадід Спаргати́ф, дід Лік і батько Гнур, які жили в VII — на самому початку VI ст. до н. е., найімовірніше, були не царями, а лише членами царського роду. Далі ми можемо впевнено назвати членів царського роду: сини Гнура — Кадуїд (правив у 90-х роках VI ст. до н. е., оскільки саме тоді за його дорученням Анахарсіс поїхав до Греції), потім — Савлій (час його царювання — середина VI ст. до н. е., в той час він убив Анахарсіса), далі — його син Іданфірс, який очолив скіфів у війні з Дарієм (третя чверть VI ст. до н. е.). Нова династія з межі VI—V ст. до н. е.: Аргот, його родич Аріапіф (до 70-х років V ст.), потім Скіл — Октамасад. Такі відомості про генеалогію скіфських царів.

Нам вдалося простежити родовід правителів царських скіфів, які в VI—V ст. до н. е. панували над іншими племенами, що населяли Північне Причорномор'я. Останні в свою чергу мали власних вождів, кілька імен яких згадує Геродот. Так, відомо, що поряд з Іданфірсом частинами війська скіфів, до яких приєдналися гелони, будини і савромати, командували царі Скопасіс і Токсасіс. Знаємо ми також ім'я Спаргати́фа, який підступно умертвив Аріапіфа. Час життя перших двох правителів, сучасників Іданфірса, датується другою половиною VI ст. до н. е., убивця ж Аріапіфа жив у першій половині V ст. до н. е.

У творі Геродота вміщено оповідання про царя Аріанта. Щоб дізнатися про чисельність своїх підданих, він наказав кожному з них принести по наконечнику стріли. Потім з цього металу зробили величезну посудину і встановили у місцевості Еksamпей (між Дніпром і Бугом). То була земля скіфів-орачів, і, можливо, Аріант був царем цього племені¹⁸. Однак про час його життя немає жодних відомостей.

Б. М. Граков пропонував заповнити лакуну між царюваннями Іданфірса й Аріапіфа правлінням Аріанта¹⁹. Нам, однак, більш переконливою здається гіпотеза Ю. Г. Виноградова, який ввів до генеалогії скіфських царів ім'я Аргота.

Ми перелічили лише царів з династії скіфських правителів VI — V ст. до н. е. Новела Геродота про Скіла містить деякі відомості й про цариць. Більше всього нам відомо про дружини Аріапіфа. Одна з них була грекинею з міста Істрії, друга — скіф'янкою, а третя — фракійською, дочкою царя Теря. Кожна мала по сину: перша — Скіла, друга — Оріка, третя — Октамасада. Еллінофіл Скіл мав двох дружин — грекиню й свою мачуху, скіф'янку Опію.

Нечисленні відомості про скіфських цариць дають можливість зробити цікаві висновки щодо побуту й зовнішньої політики скіфів узагалі. По-перше, цар разом з владою успадковував від попереднього правителя його дружину. Подібні факти відомі з етнографії народів, що перебували подібно до скіфів на стадії розкладу первісно-общинного ладу. По-друге, починаючи з V ст. до н. е. скіфські володарі одружувалися з чужоземками. Такі династичні союзи були в ті часи одним з дійових засобів встановлення й зміцнення політичних, економічних і культурних відносин між різними народами.

Таким чином, дослідження генеалогії скіфських царів VI—V ст. до н. е. певною мірою доповнюють уявлення науки про політичну історію Скіфії того часу.

¹⁸ Граков Б. Н. Легенда о царе Арианте.— В кн.: История, археология и этнография Средней Азии. М., 1968, с. 103.

¹⁹ Там же, с. 103.

ТРИБУНА МОЛОДОГО АВТОРА

В. В. БОЙКО (Харків)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК РАДЯНСЬКО-БОЛГАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ОСВІТИ (1944—1948 рр.)

Під керівництвом комуністичних і робітничих партій країни соціалістичної співдружності досягли великих успіхів у розвитку й зміцненні взаємовигідних зв'язків у різних галузях економічного, суспільно-політичного і культурного життя. Це стосується, зокрема, СРСР і НРБ.

Автор даної замітки поставив за мету висвітлити початковий етап радянсько-болгарських зв'язків у галузі вищої освіти, показати їх роль в дальшому розвитку НРБ. При виборі хронологічних рамок дослідження враховувалася та обставина, що згадана тема як у радянській, так і в болгарській літературі майже не розглядалася¹.

Якщо в економічному відношенні до перемоги соціалістичної революції Болгарія була однією з найбільш відсталих держав Європи, то з ряду показників духовного розвитку вона випереджала окремі країни континенту. Крім того, болгарська культура традиційно була тісно пов'язана з російською. Все це сприяло розвитку радянсько-болгарських зв'язків у галузі культури взагалі й вищої освіти зокрема.

Разом з тим на шляху зміцнення цих зв'язків стояли перешкоди. Певна частина інтелігенції країни ще перебувала під впливом буржуазної ідеології і вороже ставилася до співробітництва з СРСР.

Після перемоги вересневої революції 1944 р. Болгарська комуністична партія поряд з головним завданням — будівництвом соціалізму в країні — висунула й завдання перебудови навчально-виховного процесу у вищій школі «на основі досягнень сучасної науки і на марксистсько-ленінській ідеології»². Лінію комуністичної партії з цього питання було викладено в працях Георгія Димитрова, Василя Коларова та їх соратників, які довгий час перебували у Радянському Союзі, де вивчали досвід культурного будівництва, а потім використали його в своїй країні. Їх статті й доповіді стали найважливішими партійними документами при розв'язанні завдання створення нової системи вищої освіти. Всі рішення БКП і уряду Вітчизняного фронту досліджуваного періоду з вказаного питання були пройняті ідеями цих документів³.

Велику роль у поширенні в НРБ досвіду, набутого у нашій країні в розвитку вищої освіти, відіграли болгарські політемігранти, які зна-

¹ Окремі фактичні дані з вказаної теми містяться в працях: Попов Г. М. Болгарские коммунисты в борьбе за осуществление культурной революции (1944—1948). Харьков, 1966; Сохань П. С. Социалистический интернационализм в действии. К., 1969 та деяких інших дослідженнях.

² Конституція НРБ. София-пресс, 1971, с. 18.

³ Димитров Г. За литературата, изкуството и науката. София, 1949; його ж. Съчинения, т. 11, София, 1954, с. 180—181, 201—202, 264, 363—367; т. 12, с. 305—310; т. 13, с. 114—119, 493—498, т. 14, с. 34—51, 360—365; його ж. Избранные произведения, т. 2. М., 1957, с. 127, 188—193, 257—258; його ж. О литературе, искусстве и культуре. М., 1972; Коларов В. За изкуство, науката, културата. София, 1953; його ж. Избрани произведения, т. 3. София, 1955, с. 286—291, 338—342, 407—495.

ходилися до вересня 1944 р. у Радянському Союзі. Багато з них здобули або підвищили свою кваліфікацію в навчальних закладах СРСР, працювали у радянських вузах⁴ і стали досвідченими спеціалістами. Повернувшись на батьківщину, вони знайомили громадськість НРБ з теоретичними основами й практикою роботи вищої школи СРСР. Так, відомий учений-марксист, філософ і педагог Сава Гановський, який у 1931 р. закінчив Інститут червоної професури в Москві, кілька років перебував у Радянському Союзі й написав працю, присвячену розвитку вищої освіти в нашій країні.

В жовтні 1945 р. було створено іноземний відділ Всесоюзного Комітету у справах вищої школи. Його основними завданнями були: обмін із зарубіжними країнами науковою, навчальною й методичною літературою; придбання для вузів і кафедр країни іноземної літератури; організація поїздок за кордон радянських учених СРСР для читання лекцій; прийом у вищі навчальні заклади СРСР студентів із закордону⁵.

Однією з форм радянсько-болгарських зв'язків у галузі вищої школи був обмін навчальними планами й програмами, підручниками і посібниками, науковою літературою. У 1944 р. керівники Софійського університету звернулися до Всесоюзного товариства культурного зв'язку із закордоном (ВТКЗ) з проханням надіслати їм програми радянських вузів. У такій же справі до товариства звертався й ректор Варненського університету⁶.

Незабаром у Болгарію надійшли навчальні плани і програми з Московського політехнічного інституту⁷. Пізніше відділ заочної освіти Головного управління вищих навчальних закладів Міністерства освіти РРФСР надіслав у НРБ навчальні плани, програми й методичні посібники для студентів-заочників⁸.

Обмін літературою, навчальними програмами, планами та іншими посібниками зростає з кожним роком. У 1948 р., наприклад, Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна надіслала в Болгарію 238 примірників праць з питань педагогіки й народної освіти⁹. У свою чергу НРБ теж надсилала в Радянський Союз педагогічні твори. Так, у тому ж році бібліотека ім. Леніна одержала з Болгарії 169 примірників таких праць¹⁰.

Широко використовувалася й така форма обміну досвідом, як взаємні поїздки представників вузів обох братніх країн. Так, у 1945—1948 рр. вищі навчальні заклади СРСР і НРБ обмінювалися кількома делегаціями педагогів і студентів¹¹. Для подання практичної допомоги в організації навчальної й наукової роботи у Болгарію виїжджали на

⁴ Докладно про це див.: Решетніков Л. З історії братерських зв'язків КНР і БКП.— Наукові праці з історії КНР. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 65. Інтернаціональні зв'язки КНР. К., 1973; його ж. Формиране българската политемиграция в СССР.— Годишник на катедрите по научен комунизъм и история на БКП при висшите учебни заведения. Год VIII—1974. София, 1974; його ж. Участието на българските политемигранти в социалистическото строителство в СССР (1921—1941 гг.). Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен кандидат на историческите науки. София, 1974.

⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 8080, оп. 1, спр. 93, арк. 116.

⁶ Там же, ф. 5283, оп. 17, спр. 47, арк. 69; спр. 49, арк. 28.

⁷ Там же, ф. 56, арк. 99; спр. 43, арк. 121.

⁸ Там же, ф. 57, арк. 108; спр. 43, арк. 92.

⁹ Архів Державної ордена Леніна бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна. Відділ міжнародного книгообміну, оп. 264/2, спр. 21, арк. 29, 40.

¹⁰ Там же, ф. 57, арк. 37.

¹¹ Под знамето на българо-съветска дружба. София, 1955, с. 126; ЦДАЖР СРСР, ф. 5283, оп. 1, спр. 414, арк. 177.

тривалі строки кращі спеціалісти Московського, Ленінградського, Київського університетів та інших радянських вузів¹². У грудні 1947 р., наприклад, в НРБ прибула група викладачів радянських вищих навчальних закладів, які подали допомогу болгарським колегам з методики читання лекцій. Вони, зокрема, брали участь в їх обговоренні, вносили свої пропозиції і зауваження, спрямовані на поліпшення якості викладання¹³. Така форма обміну досвідом сприяла підвищенню кваліфікації викладацьких кадрів вузів Народної Республіки Болгарії.

В 1946 р. у Радянський Союз прибула перша група болгарських студентів (близько 100 чол.). З кожним роком чисельність їх дедалі зростала. Цьому сприяла угода між урядами СРСР і НРБ про навчання громадян Болгарії у вищих цивільних навчальних закладах нашої країни і утримання їх, яка була підписана 15 листопада 1947 р.¹⁴

Згідно з угодою Радянський уряд надавав у вузах Союзу РСР місця для навчання громадян НРБ, забезпечував їх стипендією, харчуванням, промисловими товарами і житловою площею. Уряд Народної Республіки Болгарії компенсував урядові нашої країни 50% витрат на навчання студентів.

Таким чином, Радянський Союз подав НРБ значну допомогу в підготовці кадрів вищої кваліфікації. Вона здійснювалася голозним чином у таких галузях науки, які не були розвинуті в Болгарії, зокрема металургії, машинобудуванні тощо.

Підписання угоди сприяло розширенню співробітництва між СРСР і НРБ у галузі вищої освіти. Уже в 1947/48 навчальному році у вузах Радянського Союзу навчалися 253 болгарські студенти¹⁵. Наша партія й уряд створили всі необхідні умови для їх навчання. Їм надавалися систематичні консультації з усіх питань по спеціальності, яку вони опановували. Студенти з Болгарії мали можливість під керівництвом досвідчених учених ознайомитися із найновішими досягненнями науки і техніки. Вони проходили практику на передових радянських підприємствах, у науково-дослідних інститутах й установах, де здобували практичні знання, набували умінь і навиків з обраної професії. Це мало велике значення для прискорення соціалістичного будівництва в Болгарії, зокрема створення нових вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів й експериментальних лабораторій у країні.

Перебуваючи в СРСР, болгарські студенти вивчали життя, культуру й побут радянського народу, зустрічалися з передовиками виробництва, діями науки і культури, разом з нашими студентами брали участь у художній самодіяльності, спортивних змаганнях тощо. Повертаючись на батьківщину, молоді спеціалісти несли із собою у маси фундаментальні знання, набуті у вузах Радянського Союзу. Вони допомагали творчо використовувати радянський досвід організації культурного будівництва в широкому плані. Багато хто з болгарської молоді після закінчення вузів у СРСР займав керівні посади на виробництві. Наприклад, працівниця Варненської фабрики ім. Першого Травня М. Тодорова після закінчення Ленінградського інституту текстильної і легкої промисловості очолила відділ технічного контролю на своєму рідному підприємстві. Закінчивши радянський вуз, Констандин Фератов з успіхом керував спорудженням греблі на гідровузлі

¹² ЦДАЖР СРСР, ф. 5283, оп. 17, спр. 62, арк. 97.

¹³ Центральний державний архів Народної Республіки Болгарії (Централен държавен архив на Народната Република България), ф. 142, оп. 10, спр. 8, арк. 82.

¹⁴ Советско-болгарские отношения. 1944—1948 гг.: Документы и материалы. М., 1969, с. 373—378.

¹⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 5283, оп. 17, спр. 62, арк. 97.

«Студен кладенец» у Родопах, а потім очолив будівництво ГЕС¹⁶. У 1948 р. в Київський політехнічний інститут вступив Родослав Тодоров, який через п'ять років одержав диплом інженера-металурга й повернувся на батьківщину. Після того, як він протягом одного року попрацював викладачем Софійського політехнічного інституту, його було направлено в аспірантуру Київського політехнічного інституту на кафедру ливарного виробництва, де він захистив дисертацію і став кандидатом технічних наук¹⁷.

Повертаючись на батьківщину, випускники радянських вузів з НРБ, як правило, продовжували підтримувати зв'язки із своїми вчителями й друзями, ділилися з ними успіхами у роботі, думками і планами на майбутнє.

Таким чином, у розглядуваний період Радянський Союз подав велику допомогу Болгарії у перебудові системи вищої освіти на основі досягнень передової науки. Нині братерське співробітництво СРСР і НРБ у галузі вищої освіти неухильно розвивається й удосконалюється.

¹⁶ Правда, 1965, 1 дек.

¹⁷ Сохань П. С. Назв. праця, с. 235.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

З ДОСВІДУ РОБОТИ ОПОРНОЇ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ КПРС ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖУНІВЕРСИТЕТУ

Опорна кафедра історії КПРС Харківського держуніверситету ім. О. М. Горького (незважаючи на зміни в 1967 р. меж регіону у зв'язку з виділенням вузів Полтавської та інших сусідніх з нею областей у самостійний вузівський центр) продовжує залишатися однією з найбільших на Україні. До її регіону входять кафедри історії КПРС вузів Харківщини і Сумщини. Протягом десятої п'ятирічки в Харківському вузівському центрі, на 26 кафедрах історії КПРС або секціях історії КПРС у складі об'єднаних суспільних кафедр, працювало понад 225 викладачів. Однак цей показник не повністю відбиває науково-педагогічний потенціал регіону. Слід враховувати й інші його складові, а саме: наявність на університетській кафедрі так званого «інституту дисертантів», «прикріплених» (тих, хто готується, крім аспірантури, до здачі кандмінімуму або працює над дисертацією) в кількості 40 чол. і 30 чол. складу кафедральної аспірантури. Таким чином, загальне число працівників, безпосередньо зв'язаних з навчальним процесом або науковою діяльністю опорної кафедри, становить майже 300 чол.

Нині тільки у вузах Харкова працюють 203 викладачі історії КПРС, з них: докторів наук і професорів — 10 чол., кандидатів наук — 93. Значна концентрація вищих навчальних закладів і викладачів історії партії в них свідчать про те, що опорна кафедра Харківського вузівського центру протягом минулої п'ятирічки мала достатній науково-педагогічний потенціал, який забезпечував на необхідному рівні організацію навчально-виховного процесу у вузах регіону й розробку актуальних питань історико-партійної науки.

У роки десятої п'ятирічки опорна кафедра приділяла велику увагу створенню сприятливих умов для підвищення кваліфікаційного рівня науково-педагогічних кадрів. Добившись впровадження на історичному факультеті Харківського державного університету спеціалізації студентів з історії КПРС, університетська кафедра за останніх сім років підготувала 105 випускників з даної спеціальності. Дві третини з них було направлено на роботу асистентами кафедр історії партії у вузи регіону. Таким чином, з допомогою цього важливого організаційного заходу у найкоротший строк було «омолоджено» більше чверті всього складу викладачів Харківського вузівського центру. Крім того, цей захід був міцною основою і для підготовки кандидатів наук із спеціалізацією з історії партії.

З метою дальшого вдосконалення педагогічної майстерності молодих викладачів за почином опорної кафедри великого поширення у вузах регіону набув рух наставництва. Лише на кафедрі історії КПРС Харківського держуніверситету, наприклад, 9 досвідчених професорів і доцентів — наставники 9 випускників істфаку, які влилися в кафедральний колектив протягом кількох останніх років. Досвід показує, що наставництво у вищій школі є ефективним засобом підвищення кваліфікаційного рівня молодого викладача. Причому часто науковий інгерес і пошук останнього розвивається в межах проблематики досвід-

ченого педагога-наставника, який згодом стає науковим керівником дослідника-початківця.

Університетська кафедра історії КПРС реально враховувала те, що на перших порах (у 1973—1974 рр.) спецдисципліни та спецкурси, які читалися на істфаку, були не досить досконалими, що його випускники, які спеціалізувалися з історії партії, не мали досвіду роботи в інституті. Це послужило важливим приводом для організації при кафедрі дворічної «школи молодого викладача». Її заняття регулярно відвідували понад 30 асистентів (ця школа працювала протягом 1977/78—1978/79 навчальних років). Програма школи містила в собі питання методики викладання історії КПРС у вузі, методології та методики наукових досліджень в галузі історико-партійної науки. Для всіх слухачів обов'язковим було відвідування відкритих міжвузівських лекцій з історії партії з наступною активною участю в їх обговоренні. План читання таких лекцій у вузах регіону в десятій п'ятирічці успішно реалізовано.

Для викладання складних й актуальних тем історико-партійної науки опорна кафедра постійно запрошує досвідчених педагогів, провідних учених з Інституту підвищення кваліфікації при КДУ (зокрема професорів — тт. М. Я. Варшавчика, В. І. Полуреза, П. М. Шморгуна), партійних працівників, членів редколегій республіканських і всесоюзних журналів. Хоч «школа молодого викладача» функціонувала всього два роки, вона подала відчутну допомогу кафедрам регіону в підвищенні кваліфікації їх асистентів, в ознайомленні молодих викладачів з найважливішими питаннями педагогіки вищої школи й організацією наукової діяльності. Перший позитивний досвід роботи «школи молодого викладача» переконав в необхідності продовжити її функціонування: з січня 1981 р. в ній знову навчаються 22 асистенти вузівських кафедр міста.

З березня 1976 р., відповідно до рішення ВАКу, в Харківському держуніверситеті на кафедрі історії КПРС успішно працює Спеціалізована рада по присудженню наукового ступеня кандидата історичних наук. Необхідно підкреслити, що ця кафедра нагромадила великий досвід у справі підготовки кандидатів наук через аспірантуру. За 35 післявоєнних років її закінчили й захистили кандидатські дисертації 224 чол., тобто в середньому за п'ятиріччя 32 чол. Цю традицію збережено і в десятій п'ятирічці. До січня 1981 р. здобули науковий ступінь кандидата історичних наук 34 чол.

На жаль, у роботі аспірантури ще не зжиті серйозні недоліки та упущення. Тривалий час значна частина тих, хто її закінчував, не подавала своєчасно на захист дисертацій. В основі цього лежать суб'єктивні й об'єктивні фактори. Значною трудністю для кафедри було й те, що плануючі органи різко змінили у планах набору в аспірантуру співвідношення форм навчання, віддавши перевагу заочному.

Протягом останніх двох років намітилися зрушення в бік поліпшення роботи аспірантури на кафедрі історії КПРС Харківського держуніверситету. Нині всі аспіранти (стаціонарної та заочної форм навчання) у строк подають на захист кандидатські дисертації. Цьому сприяють розроблені кафедрою ефективні заходи, зокрема складений нею перспективний план набору в аспірантуру на найближчі роки й перспективу та роботи з резервом, а також значно підвищені вимоги до вступних екзаменів і здачі кандидатського мінімуму.

На університетській кафедрі організовано систематичне навчання аспірантів, розраховане на всі три роки їх перебування в аспірантурі. На першому і другому році навчання значне місце відводиться озна-

йомленню аспірантів з учбовим процесом в університеті, керівництву семінарськими заняттями, підготовці й читанню однієї—двох відкритих лекцій, а також ідейно-виховній роботі серед студентів, участі у пропагандистській практиці. На другому і третьому році навчання учбовий план передбачає більш поглиблене вивчення теоретичних і методологічних питань історико-партійної науки та питань, пов'язаних з методикою дослідницької діяльності. Крім цього, всі аспіранти повинні брати участь в роботі кафедрального науково-методичного і методологічного семінарів, які проводяться щомісячно. Слід відзначити ще одну важливу ініціативу опорної кафедри, спрямовану на вдосконалення навчання аспірантів. Щороку в період формування кожного наступного номеру «Вісника Харківського університету» практикується проведення теоретичного семінару аспірантів з участю їх наукових керівників. Тематика таких семінарів складається, виходячи із змісту рукописів статей, що подаються до «Вісника». Ця форма роботи позитивно впливає на підвищення наукового рівня аспірантських дисертацій.

Вузловим питанням в діяльності опорної кафедри є підготовка викладачів вищої кваліфікації — докторів наук. Успішне розв'язання цього завдання в кінцевому підсумку визначає в цілому рівень науково-дослідної роботи в регіоні. За роки десятиї п'ятирічки опорна кафедра подала кваліфіковану допомогу у виборі й обґрунтуванні тем 15 викладачам. Загалом же над докторськими дисертаціями в регіоні працюють 32 чол. Крім цього, проводиться систематична робота по формуванню резерву в докторантуру (9 чол.). Характерною особливістю роботи з докторантами є те, що опорна кафедра використовує цю роботу як важливий мобілізуючий засіб для підвищення наукового рівня розробки проблем історико-партійної науки, які становлять інтерес для науки в цілому і практики комуністичного будівництва.

Нині, зокрема, такі теми розробляють докторанти (доценти кафедр вузів міста): Г. Г. Демиденко — «Життя і діяльність соратників В. І. Леніна в радянській історіографії 1917—1977 рр.»; Р. І. Киричек — «Партійне керівництво діяльністю комсомольських організацій у вивільнених районах СРСР в роки Великої Вітчизняної війни»; Р. Г. Руденко — «Діяльність Компартії по розвитку технічної творчості робітничого класу в умовах зрілого соціалізму»; П. Я. Скотаренко — «Історіографія історії партії більшовиків у роки реакції (1907—1910 рр.)» та ін.

Опорна кафедра не обмежує свою допомогу докторантам лише у виборі й обґрунтуванні тем дисертацій. Для них розроблено цілу програму, яка включає в себе їх систематичне консультування, рецензування рукописів монографій та дисертацій. Наприклад, протягом минулої п'ятирічки працівники університетської кафедри прорецензували 11 рукописів монографій, 7 — докторських дисертацій. Необхідно, однак, визнати, що ефективність роботи опорної кафедри з докторантами ще не досить висока. За 1975—1980 рр. лише два викладачі — доценти М. П. Півнів і І. Г. Туликов — захистили докторські дисертації.

Узагальнюючи все це, слід підкреслити, що значна увага опорної кафедри організаційним питанням науки — поліпшенню роботи над кандидатськими і докторськими дисертаціями, підготовці нової генерації учених в цілому — становила одну з основних ланок її координаційної діяльності, важливу умову формування в минулому п'ятиріччі вирішальних передумов для розгортання у Харківському вузівському центрі необхідного фронту наукових досліджень з історії партії.

Конкретні завдання викладачів, колективів кафедр історії КПРС регіону в галузі дослідження історико-партійних проблем були визначені, виходячи з історичних рішень XXV з'їзду КПРС і XXV з'їзду Компартії України, документів партії і уряду про вищу школу, про поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи. Для вдосконалення координаційної діяльності опорної кафедри велике значення мала також постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 6 квітня 1978 р. «Про підвищення ефективності науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах»¹, яка зобов'язувала останніх добиватися зростання ефективності та якості науково-дослідної роботи й тісніше пов'язувати її з навчальним процесом.

З метою координації наукових досліджень у регіоні опорна кафедра протягом 1976 р. старанно вивчала п'ятирічні наукові плани підшефних кафедр і на їх основі в 1977 р. сформувала «Зведений план важливих наукових і науково-методичних завдань, які виконуються викладачами історії партії вузів Харківського вузівського центру в 1976—1980 рр.». Цей план включав, зокрема, такі види наукової діяльності: видання монографій і брошур, наукових збірників, захист докторських і кандидатських дисертацій. Опорна кафедра здійснювала постійний контроль за їх реалізацією. В результаті протягом минулої п'ятирічки було підготовлено ряд великих монографічних досліджень: М. П. Півнєв — «Комуністична партія — організатор технічного прогресу в сільському господарстві»; І. Г. Тупиков — «Партійні організації України в боротьбі за підвищення ефективності колгоспного виробництва (1965—1975 рр.)»; колектив авторів — «Діяльність КПРС по реалізації програми соціально-економічного і політичного розвитку радянського суспільства» (за редакцією проф. Г. М. Скляднева); Д. П. Костенко — «Партійне керівництво комсомолом у період завершення будівництва соціалізму»; колектив авторів — «Флагман гірничого машинобудування. Історія заводу «Світло шахтаря»; Є. О. Бондарєв — «Керівництво Компартії України розвитком продуктивних сил сільського господарства в умовах розвинутого соціалізму»; М. І. Ксензенко — «Революційні аграрні перетворення на Україні (жовтень 1919—березень 1921 р.)»; В. О. Корнілова — «Нездоланна сила сучасності».

Про ту увагу, яку приділяли викладачі, колективи кафедр історії КПРС Харківського вузівського центру питанням публікаторської діяльності, свідчить і те, що тільки на двох кафедрах регіону — університетській та політехнічного інституту — за 4 роки десятої п'ятирічки видано 5 монографій, 14 брошур і 150 статей загальним обсягом 113 друк. арк. За цей же період опубліковано 536 праць (525 друк. арк.) викладачів історії партії вузів Харкова, тобто в середньому по 2,6 друк. арк. на кожного з них.

Опорна кафедра послідовно здійснювала науково-методичний контроль за публікаціями викладачів. З цією метою проводилася велика робота по обліку їх друкованої продукції, для чого створено спеціальну картотеку. Це давало можливість систематизувати весь науковий доробок у регіоні, зробити всебічний аналіз науково-дослідної роботи кожного викладача історії партії окремо та загалом кафедральних колективів Харківського вузівського центру, з'ясувати ступінь і рівень розробки важливих історико-партійних проблем у публікаціях викладачів і кафедр регіону.

¹ Собрание постановлений правительства Союза Советских Социалистических Республик, 1978, № 10, ст. 66, с. 199.

Проте головну ланку координаційної роботи опорної кафедри в минулі роки становили питання, пов'язані з розробкою кафедрами регіону комплексних колективних тем і формуванням на їх основі в Харківському вузівському центрі найважливіших напрямів науково-дослідної діяльності. На засіданнях університетської кафедри послідовно і систематично вивчався позитивний досвід підшефних кафедр регіону в постановці комплексних тем, їх актуальності й рівня розробки.

Така форма діяльності опорної кафедри посилила увагу цілого ряду кафедральних колективів до розробки комплексної колективної тематики. Наприклад, якщо на початку минулої, п'ятирічки тільки дві кафедри (університетська та політехнічного інституту) мали подібну тематику, то до 1978 р. нею займалися колективи 14 кафедр вузів Харкова. Причому викладачі кафедри історії КПРС політехнічного інституту розробляли дві великі теми.

Опорна кафедра історії КПРС Харківського держуніверситету врахувала побажання багатьох кафедральних колективів об'єднати їх творчі зусилля по проблемах у межах регіону для успішного здійснення наукових завдань. Протягом 1978 р. (у два етапи) університетська кафедра на своїх розширених засіданнях з активною участю завідуючих більшої частини кафедр вузів Харківського вузівського центру вивчала реальні можливості колективів і скоригувала розроблені ними комплексні плани. В результаті цього було визначено в регіоні чотири головні напрями в розробці кафедрами комплексної тематики. Це такі: 1) «Організаторська та ідеологічна робота партії в умовах розвинутого соціалізму» (керівник — професор І. Г. Тупиков); 2) «Проблеми вищої школи, комуністичного виховання студентства» (керівник — доцент П. Т. Стефановський); 3) «Вивчення діяльності партії в роки Великої Вітчизняної війни» (керівник — професор Г. М. Складнев); 4) «Діяльність КПРС по комуністичному вихованню трудящих в умовах розвинутого соціалізму (на матеріалах України)» (керівник — професор С. А. Канавенко).

Нагромаджений опорною кафедрою позитивний досвід по координації діяльності кафедр регіону у справі вивчення комплексних тем показує, що організація досліджень шляхом створення проблемних груп і регіональних напрямів сприяє широкій участі в науковій роботі викладачів і цілих колективів. Таким чином в роки десятої п'ятирічки у вузах Харкова 130 педагогів із 203 було охоплено науково-дослідною діяльністю. Причому створилася можливість залучення до неї нових сил і насамперед молодих спеціалістів. Об'єднання зусиль викладачів і цілих колективів разом з тим забезпечує злагодженість і цілеспрямованість в їх роботі по розв'язанню наукових завдань, значну інтенсифікацію в цілому наукової діяльності.

У міжвузівській роботі опорної кафедри регіону значне місце відводиться розвитку і зміцненню творчих зв'язків між викладачами, кафедральними колективами, а також науковими установами республіки і країни. Для координаційної діяльності опорної кафедри стало традиційним щорічне проведення регіональних наукових конференцій, в яких беруть активну участь не тільки викладачі вузів Харкова, Сум, а й представники наукової громадськості Російської Федерації.

В 1977 р., наприклад, було проведено регіональну конференцію, присвячену 60-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції і 60-річчю встановлення Радянської влади на Україні; в 1978 р. — з нагоди 75-річчя II з'їзду РСДРП і створення партії нового типу; у травні 1979 р. — 325-річчя возз'єднання України з Росією. У квітні — травні 1980 р. відбулися дві наукові конференції. Одна з них у зв'яз-

ку з 110-ю річницею з дня народження В. І. Леніна, друга — присвячувалася темі «Комуністична партія — організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні». Крім цього, з ініціативи опорної кафедри було проведено в регіоні 3 міжвузівські наукові конференції (на базі кафедр історії КПРС Харківського держуніверситету, політехнічного та інженерно-економічного інститутів) і республіканська науково-методична конференція по використанню технічних засобів навчання.

Викладачі Харківського вузівського центру беруть активну участь і в підготовці нарисів історії обласних партійних організацій, а також історії міст і сіл і т. д. Педагогічні колективи вузів Сумської області підготували працю «Нариси історії Сумської обласної партійної організації». Викладачі історії партії вузів Харкова брали участь у підготовці «Нарисів історії Харківської партійної організації» (друге видання, російською мовою). Понад 60 педагогів міста працювали над книгою «Харківська область» (також друге видання, російською мовою).

Опорна кафедра приділяла велику увагу й організації наукової розробки найважливіших питань методики та узагальнення передового досвіду викладання історії КПРС у вузах регіону. Наприкінці 1980 р. вийшов у світ збірник «Актуальні питання викладання історії КПРС у світлі рішень XXV з'їзду партії», над яким працював викладацький колектив кафедр регіону. Ним підготовлено також рукопис статей збірника «Питання методики викладання історії КПРС для студентів, які навчаються без відриву від виробництва».

Важливе значення для вдосконалення координаційної діяльності опорної кафедри, підвищення рівня науково-дослідної роботи в Харківському вузівському центрі мав період підготовки до XXVI з'їзду КПРС. Ідучи назустріч з'їздові партії, опорна кафедра розробила ряд заходів для інтенсифікації історико-партійних досліджень. З цією метою з грудня 1979 р. по лютий 1980 р. проводилася значна робота по формуванню плану наукових праць у Харківському вузівському центрі на одинадцять п'ятирічку. Зокрема, було скликано інструктивну нараду завідуючих кафедрами, на спеціальних засіданнях усіх кафедр регіону докладно аналізувалися індивідуальні та колективні плани.

Плануючи теми наукових досліджень, викладачі керувалися настановами XXV з'їзду КПРС, постановою ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико-виховної роботи», іншими партійними документами, а також постановою пленуму Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва від 26 листопада 1979 р., в якій були конкретно визначені завдання і строки завершення розробки наукових планів на 1981—1985 рр. Щоб повніше виявити реальні можливості й наукові інтереси викладачів історії партії вузів м. Харкова, серед них було проведено анкетне опитування, яке стосувалося важливих параметрів оцінки їх педагогічної та наукової діяльності. Машинна обробка і старанний аналіз здобутих результатів дали можливість опорній кафедрі об'єктивно оцінити науковий потенціал викладачів історії КПРС, реальність їх наукових планів. На основі глибокого вивчення планів, підготовлених більшістю кафедр, був складений «Зведений регіональний план історико-партійних досліджень на XI п'ятирічку».

Велику допомогу опорній кафедрі у складенні такого плану подала Республіканська рада по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва. Крім систематичних порад, важливих настанов з питань актуальності наукових проблем, які розробляються в Харківському вузівському центрі, протягом ко-

роткого часу (з 26 листопада 1979 р. до 10 грудня 1980 р.) на президії Республіканської ради тричі обговорювалося питання про реалізацію завдань минулої п'ятирічки і хід підготовки опорною кафедрою історії КПРС Харківського держуніверситету плану наукових досліджень на поточну п'ятирічку. 11 червня 1980 р. під час розгляду цього питання було висловлено ряд критичних зауважень, спрямованих на конкретизацію планових завдань в галузі науки. В цілому схвалений президією Республіканської ради зведений регіональний план наукових досліджень, що його подала опорна кафедра, включає розробку комплексних колективних тем, підготовку докторських і кандидатських дисертацій та монографій.

Згідно з цим планом протягом одинадцяті п'ятирічки 14 кафедр регіону продовжать дальшу розробку комплексних колективних тем по чотирьох напрямках, що вже визначилися в роки десятої п'ятирічки. Всі вони старанно вивчені кафедрами, затверджені Науковими радами інститутів і включені до вузівських планів науково-дослідної роботи як держбюджетні теми.

Найвідповідальніше ж завдання в регіональному плані науково-дослідної діяльності це — підготовка докторських дисертацій. Внаслідок ряду причин для Харківського вузівського центру проблема підготовки вчених вищої кваліфікації була складною. По-перше, як уже зазначалося, не було виконано планових показників у цьому відношенні протягом дев'ятої і десятої п'ятирічок. По-друге, з 10 докторів наук і професорів, які працюють на кафедрах історії КПРС у вузах м. Харкова, тільки троє віком від 56 до 60 років, решта — понад 60 років. По-третє, через зазначені причини питома вага докторів наук серед викладачів Харківського вузівського центру становить лише 4,9%, що нижче союзного й республіканського рівня.

Виходячи з цього, опорна кафедра спільно з Радою по суспільних науках при відділі науки Харківського обкому Компартії України у квітні 1980 р. розробила конкретні заходи для вдосконалення підготовки докторських дисертацій у Харківському вузівському центрі на нинішню п'ятирічку. Ці заходи включають питання наукової методичної допомоги докторантам, організацію дійового контролю за їх роботою над дисертаціями з боку парторганізацій і керівництва інститутів. На нашу думку, комплекс розроблених заходів дасть можливість із загального числа понад 30 викладачів, які працюють над докторськими дисертаціями, 9 з них захистити їх в одинадцятій п'ятирічці. Зокрема, це: доценти Є. О. Бондарев (Харківський авіаінститут), П. Ф. Бєлий (Полтавський кооперативний інститут), Г. Г. Демиденко (Харківський юридичний інститут), Д. П. Костенко (Сумський педінститут), М. І. Ксензенко (Харківський інститут механізації сільського господарства), Д. О. Метелиця (Харківський інститут громадського харчування), А. Д. Перевозов, Р. Г. Руденко, В. І. Танцюра (усі троє з Харківського держуніверситету). Захист вказаної кількості докторських дисертацій є оптимальним і цілком реальним планом опорної кафедри на п'ятирічку. Адже значна частина дослідників уже опублікувала монографії з докторської тематики, а решта підготувала рукописи монографій.

30 викладачів вузів регіону планують захистити кандидатські дисертації. Гостра потреба в цьому пояснюється тим, що у вузах м. Харкова досі 100 педагогів з 203 ще не здобули вченого ступеня.

Важливі завдання на одинадцяті п'ятирічку поставлено перед викладачами регіону і в галузі публікаторської діяльності. Крім підготовки статей для «Вісників», «Наукових праць» (Київ), збірників пла-

нується видати 23 монографічні дослідження, з них 5 колективних монографій і 18 монографій з тематики докторських дисертацій.

В останні роки одне з центральних місць в діяльності опорної кафедри займають питання координації навчально-методичної та ідейно-виховної роботи викладачів історії партії у вузах регіону. З огляду на це у планах університетської кафедри передбачено систематичне вивчення й узагальнення передового досвіду підшефних кафедр у справі вдосконалення цієї роботи у вищих навчальних закладах.

З ініціативи опорної кафедри було вироблено єдині критерії експертних оцінок з історії КПРС, а також нормативні вимоги до критеріїв оцінки кращого викладача — суспільствознавця та ін. У 1979 р. всебічно вивчався стан викладання історії КПРС в інститутах Харківського вузівського центру. У квітні того року на розширеному засіданні університетської кафедри, в якому взяли участь 15 завідувачів кафедрами історії КПРС вузів міста, було узагальнено позитивний досвід у справі викладання історії партії на заочному та вечірньому відділеннях, а також накреслено шляхи його дальшого вдосконалення.

Велику увагу опорна кафедра приділяє організації роботи міських науково-методичних семінарів і конференцій, що стали традиційними в Харківському вузівському центрі. Робота цих семінарів і конференцій завжди проходить з активною участю більшості викладацького складу міста. На них глибоко і творчо розглядаються методика проблемного вивчення історії КПРС, шляхи та форми впровадження в навчальний процес структурно-логічних схем і технологічних карт; методика викриття буржуазних фальсифікацій історії КПРС, буржуазного націоналізму й сіонізму; зв'язок історії з сучасністю, з практикою комуністичного будівництва та ін.

Такими, коротко, є основні підсумки і напрями науково-дослідної роботи з історії КПРС в Харківському вузівському центрі й ті нові завдання, що їх розробила опорна кафедра на 1981—1985 рр.

Нині, виконуючи рішення XXVI з'їзду КПРС, один з великих загонів суспільствознавців Харківського вузівського центру — викладачі історії КПРС роблять усе необхідне для дальшого розгортання широким фронтом досліджень у галузі історико-партійної науки, вдосконалення навчально-методичної та ідейно-виховної роботи, для успішного виконання завдань, накреслених перед ними на одинадцять п'ятиріччя.

П. Д. ОРОБІНСЬКИЙ (Харків)

НАШ КАЛЕНДАР

ВІДОМИЙ ДІЯЧ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
І РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(до 80-річчя з дня народження
Л. Р. КОРНІЙЦЯ)

Вірний син українського народу, відомий діяч Комуністичної партії і Радянської держави Леонід Романович Корнієць все своє життя беззавітно служив народові, справі побудови комунізму в нашій країні.

Народився Л. Р. Корнієць 21 серпня 1901 р. у м. Бобринець Єлизаветградського повіту Херсонської губернії (нині — Кіровоградська область) в сім'ї службовця-садівника Бобринецької міської управи¹. Його трудове життя почалося з 16 років. Працював чорноробом, батрачив у куркулів, заробляючи гроші на навчання.

У 1914 р. він закінчив церковно-парафіальну школу, а згодом — чотирикласне вище початкове міське училище і чоловічу гімназію. Після закінчення профтехнікуму (1922 р.) поступив на роботу мотористом у слюсарно-механічні майстерні м. Бобринця. З жовтня того ж року Л. Р. Корнієць служив у рядах Червоної Армії. Саме тут у нього виявився неабиякий талант педагога і вихователя. Працюючи помічником вчителя в 5-у Кавказькому стрілецькому полку 2-ї Кавказької стрілецької дивізії, Леонід Романович вчив своїх ровесників грамоти й одночасно навчався сам у Бакінському політехнічному інституті.

Після демобілізації з армії — з квітня 1925 р. по жовтень 1927 р. — Л. Р. Корнієць працював завідуючим районним будинком селянина в м. Братське Єлизаветградського округу, завідуючим відділом народної освіти Братського районного виконавчого комітету, завідуючим агітаційно-пропагандистським відділом райкому КП(б)У в с. Великі Виски Єлизаветградського округу, технічним секретарем Єлизаветградського окриккомкому. У червні 1926 р. Л. Р. Корнієць вступив у ряди Комуністичної партії.

У жовтні 1927 р. Леонід Романович одержав нове призначення — завідуючого школою селянської молоді м. Братське, а через деякий час — Єлизаветградською сільськогосподарською профшколою № 1. Вмілий організатор, здібний педагог, він проводив велику роботу по підготовці кваліфікованих спеціалістів для сільського господарства, дбав про своїх вихованців.

З листопада 1929 р. Л. Р. Корнієць працював інспектором відділу народної освіти Єлизаветградської міської Ради, згодом — заступником голови Новопраського районного виконавчого комітету. З червня 1931 р. Леонід Романович перебував на керівній партійній роботі. Понад два роки працював завідуючим організаційно-інструкторським відділом Новопраського райкому КП(б)У, пізніше його було обрано другим секретарем Долинського райкому партії. З грудня 1936 р. Л. Р. Корнієць очолював Магдалинівський, потім Мелітопольський райкоми партії на Дніпропетровщині.

У лютому 1938 р. за рекомендацією ЦК КП(б)У Леоніда Романовича обирають другим секретарем Дніпропетровського обкому партії. Він проводив велику роботу по мобілізації широких мас трудящих на здійснення планів соціалістичного будівництва, зміцнення економічної і оборонної могутності Радянського Союзу. Справі побудови нового суспільства Л. Р. Корнієць віддавав всі свої сили і знання, всю свою діяльність підпорядковував інтересам Комуністичної партії, інтересам радянських людей.

Леонід Романович користувався заслуженим авторитетом і повагою серед партійних працівників і трудящих республіки. У 1938 р. він був обраний депутатом Верховної Ради Української РСР.

¹ ПА ІП при ЦК Компартії України, ф. 39, оп. 4, спр. 201, арк. 1; ф. 1, оп. 62, спр. 657, арк. 131.

Яскравою сторінкою в житті Л. Р. Корнійця була його робота в державних органах влади. На І сесії Верховної Ради УРСР, що відбулася в липні 1938 р., його було обрано Головою Президії Верховної Ради Української РСР, а через рік липневий Пленум ЦК КП(б)У рекомендував Леоніда Романовича на посаду Голови Раднаркому УРСР. Працюючи на цих високих посадах, Л. Р. Корнієць вніс великий вклад у боротьбу партії за зміцнення соціалістичного суспільства, оборонної могутності країни Рад, в мобілізацію мас на дострокове виконання п'ятирічних планів розвитку народного господарства СРСР.

У суворі роки Великої Вітчизняної війни, коли над нашою країною нависла смертельна небезпека, Л. Р. Корнієць разом з іншими членами Політбюро ЦК КП(б)У втілював у життя заходи Комуністичної партії по перебудові всього народного господарства республіки на воєнні рейки, мобілізації населення на боротьбу з ворогом, евакуації вглиб країни промислових підприємств, виробничих засобів радгоспів і колгоспів та культурних цінностей з районів, які опинилися під загрозою окупації.

У липні 1941 р. Л. Р. Корнійця було призначено членом Військової ради Південного фронту, а в наступному році — членом Військової ради Північно-Кавказького фронту та Чорноморської групи військ. Йому присвоєно військове звання генерал-лейтенанта.

Леонід Романович був одним з організаторів партизанської та підпільної боротьби на тимчасово окупованій території Радянської України. Він входив до складу вузького нелегального ЦК КП(б)У, створеного за постановою Політбюро ЦК ВКП(б) 2 жовтня 1942 р. для керівництва підпільно-партизанським рухом². Одночасно, працюючи Головою Раднаркому УРСР, він проводив велику роботу по забезпеченню діючої армії зброєю, боеприпасами, матеріально-технічними засобами, тощо.

Початок визволення українських земель від німецьких загарбників збігся з 25-річчям встановлення Радянської влади на Україні. 25 грудня 1942 р. у Москві, в Колонному залі Будинку спілок відбулися урочисті збори представників громадськості столиці, присвячені цьому славному ювілею. З доповіддю на них виступив Голова Ради Народних Комісарів УРСР Л. Р. Корнієць. Він розповів про кривавий терор, що чинять німецько-фашистські загарбники на тимчасово окупованій території України, про масове знищення радянських людей. Леонід Романович відзначав: «Не вперше волелюбний український народ піднявся на священну вітчизняну війну, не вперше він перемагає труднощі і тягар боротьби. Ми непохитно віримо в нашу перемогу і ми переможемо в цій боротьбі. Бо ми захищаємо великі завоювання Жовтневої соціалістичної революції. Ми ведемо боротьбу не самі, а в бойовій братерській дружбі народів СРСР»³.

З радістю повідомивши про героїчні дії Червоної Армії, яка вже визволила від гітлерівських загарбників кілька десятків населених пунктів Ворошиловградської області, Л. Р. Корнієць закликав трудящих до активної боротьби проти ненависного ворога і запевнив, що Україна була і буде радянською.

Протягом 1943—1945 рр. Леонід Романович неодноразово виїжджав у визволені від окупантів райони з метою відновлення роботи партійних і радянських органів, відродження зруйнованого народного господарства, відновлення роботи культурних закладів. Так, 16 січня 1943 р. було визволено Міловський район Ворошиловградської області. Він разом з Головою Президії Верховної Ради Української РСР М. С. Гречухом і секретарем Ворошиловградського обкому партії А. І. Гайовим вже 1 лютого того року провів нараду з партійними і радянськими працівниками, на якій було обговорено питання відновлення Рад депутатів трудящих, первинних партійних і комсомольських організацій, радянських установ, про відродження зруйнованого німецькими фашистами господарства⁴.

² Нариси історії Комуністичної партії України, К., 1977, с. 519.

³ Корнієць Л. 25 років Радянської України, К., 1943, с. 37.

⁴ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр. К., 1968. Т. 2, с. 427.

У травні 1943 р. Л. Р. Корнійця було призначено членом Військової ради Вороного фронту, а з вересня того ж року він продовжував працювати Головою Раднаркому УРСР. На шостій сесії Верховної Ради Української РСР першого скликання (березень 1944 р.) Леоніда Романовича було затверджено першим заступником Голови уряду республіки.

Багато зусиль доклав Л. Р. Корнієць, щоб пошвидше відбудувати в післявоєнний період народне господарство Української РСР. Підводячи підсумки цієї роботи за перші повоєнні роки на XVI з'їзді Комуністичної партії (більшовиків) України, що відбувся в січні 1949 р., він говорив: «За короткий час після визволення України від німецьких загарбників, переборюючи труднощі, український народ під керівництвом більшовицької партії провів велику роботу по відбудові народного господарства і дальшому зміцненню нашої великої Батьківщини.

Немає на Україні такої галузі народного господарства, яка б не відбудовувалася, не розвивалася, не йшла вперед»⁵.

У своїх виступах Л. Р. Корнієць неодноразово відмічав і ті корінні зміни, що сталися за роки Радянської влади в західних областях України.

З березня 1950 р. Леонід Романович працював заступником Голови Ради Міністрів Української РСР. У листопаді 1953 р. його було відкликано до Москви і призначено членом Бюро по сільському господарству та заготівлям при Раді Міністрів СРСР. Одночасно він був Міністром заготівель СРСР. З 1956 р. Л. Р. Корнієць працював Міністром хлібопродуктів СРСР, згодом — Головою Державного Комітету Ради Міністрів СРСР по хлібопродуктах. Протягом 1961—1963 рр. Леонід Романович був першим заступником голови Державного Комітету заготівель Ради Міністрів СРСР, водночас — Міністром СРСР, а з 1963 р. — очолював Державний Комітет заготівель Ради Міністрів СРСР⁶.

На якій би відповідальній партійній чи державній роботі не працював, він завжди залишався простою і скромною людиною, уважно прислухався до порад товаришів по роботі.

За великі заслуги перед Батьківщиною Л. Р. Корнієць був нагороджений трьома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, орденом Вітчизняної війни I ступеня, орденом Богдана Хмельницького I ступеня, орденом Трудового Червоного Прапора та 6 медалями.

Леонід Романович брав активну участь у роботі вищих партійних і державних органів. На XVIII з'їзді ВКП(б) він обирався членом Центрального Комітету ВКП(б), на XIX, XX, XXII і XXIII з'їздах КПРС — кандидатом у члени ЦК КПРС. На XIV—XVII з'їздах Компартії України обирався членом ЦК Компартії України. З вересня 1938 р. по листопад 1953 р. — член Політбюро ЦК Компартії України. Л. Р. Корнієць був депутатом Верховної Ради СРСР багатьох скликань, депутатом Верховної Ради УРСР 1—3 скликань.

29 травня 1969 р. перестало битися серце Леоніда Романовича Корнійця. Газета «Правда» в некролозі писала: «Все своє свідоме життя Л. Р. Корнієць віддав служінню Комуністичної партії, радянському народові. Всюди, куди б його не направляла партія, Леонід Романович виявляв неабиякий талант організатора, високу принциповість і вимогливість до себе, невтомну енергію»⁷.

Відзначаючи 80-річчя з дня народження Л. Р. Корнійця, трудящі Радянського Союзу віддають шану вірному сину партії і народу.

Г. Г. ГОЛУБОВА (Київ)

⁵ XVI з'їзд КП(б)У, К., 1949, с. 135.

⁶ ПА ІПІ при ЦК Компартії України, ф. 39, оп. 4, спр. 201, арк. 7.

⁷ Правда, 1969, 31 мая.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ ПЕРІОДУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

На основі глибокого вивчення та узагальнення досвіду революцій 1905—1907 і 1917 рр. В. І. Ленін творчо розвинув марксистське вчення про форми політичної організації суспільства в період переходу від капіталізму до соціалізму. Він відкрив республіку Рад — нову, найбільш доцільну політичну форму диктатури пролетаріату, що відіграло величезну роль у перемозі соціалістичної революції в Росії.

Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів були справді демократичними, глибоко інтернаціональними органами державної влади в нашій країні. «Лише завдяки Радам,— зазначав В. І. Ленін у промові на I Всеросійському з'їзді військового флоту 22 листопада (5 грудня) 1917 р., — удалося в Росії те, що не вдавалося в жодній з європейських революцій: народ висунув і дав опору справжньому народному уряду»¹.

У 1917 р. при Радах для керівництва діями революційно настроєних народних мас створювалися військово-революційні комітети (ВРК), які В. І. Ленін називав штабами повстання. У листі в ЦК РСДРП(б) «Марксизм і повстання» (вересень 1917 р.) він писав: «...Щоб поставитись до повстання по-марксистському, тобто як до мистецтва, ми..., не гаючи ні хвилини, повинні створити *штаб* повстанських загонів...»². Першим таким штабом збройного повстання став Петроградський військово-революційний комітет³.

Згодом неодноразово порушуючи питання про роль Рад у здійсненні соціалістичної революції і становленні нового ладу, В. І. Ленін підкреслював, що влада Рад — це не вигадка, не партійний прийом, а результат розвитку самого життя⁴. Аналогічного висновку можна дійти, проаналізувавши процес еволюції революційних комітетів. Ідея їх організації виникла ще в 1905 р., коли почали створюватися так звані військово-оперативні групи місцевих комітетів РСДРП, які здійснювали військове керівництво революційною боротьбою трудящих. Саме ці групи мав на увазі В. І. Ленін, коли писав у праці «Розпуск думи і завдання пролетаріату», що для успішного проведення повстання, без якого безсилі будуть всякі ради і всякі виборні органи, зрештою, захист Рад від контрреволюції, з'явилася необхідність військової організації поряд з організацією Рад⁵. Уже під час першої російської революції Володимир Ілліч висловлював свої міркування щодо структури військово-революційних комітетів. «Ці організації, — писав він, — повинні мати своїм осередком дуже дрібні, вільні союзи, десятки, п'ятки, навіть, може, трійки»⁶.

Використовуючи досвід революції 1905—1907 рр., трудящі Росії у лютому 1917 р. і в період корніловського заколоту знову почали створювати військово-рево-

¹ Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 35, с. 108.

² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 34, с. 234.

³ Докладніше про це див.: Подвойский Н. Военная организация ЦК РСДРП (большевиков) и военно-революционный комитет (1917 г.) — Красная летопись, 1923, № 6; Дыков И. Г. Роль Петроградского военно-революционного комитета в Октябрьской революции. Кишинев, 1953; Орехова Е. Д. О составе Петроградского военно-революционного комитета. — История СССР, 1971, № 2; Хесин С. С. Становление пролетарской диктатуры в России. М., 1975; Поляков Ю. А. Великая Октябрьская. М., 1977 та ін.

⁴ Див.: Ленін В. І. Третій Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. 10—18 (23—31) січня 1918 р. Заключне слово перед закриттям з'їзду. — Повне збір. творів, т. 35, с. 275.

⁵ Див.: Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 13, с. 303.

⁶ Там же с.

люційні організації. Так, під час корніловщини, за підрахунками А. Ф. Растрігіна, вони виникли в 220 населених пунктах⁷. На Україні ревкоми були створені в Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі, Полтаві, Мелітополі, Ніжнінці, Гайсині та деяких інших містах. Діяльність цих органів сприяла розширенню союзу демократичних сил в умовах боротьби проти спільного ворога — буржуазної контрреволюції, яка намагалася встановити в країні військову диктатуру.

У ході підготовки і проведення соціалістичної революції на місцях також створювалися ревкоми на зразок Петроградського ВРК. На Україні військово-революційні комітети діяли в Києві, Харкові, Луганську, Сімферополі, Севастополі та інших містах. Їх безпосереднім завданням було повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату⁸⁻⁹, після виконання якого ревкоми фактично ставали тимчасовими органами влади. Однак у міру створення умов для роботи Рад та організації радянського державного апарату їм передавалася влада, а ревкоми ліквідовувалися.

Проте внаслідок складної воєнної та політичної обстановки в роки громадянської війни і одразу після її закінчення знову виникла потреба в існуванні надзвичайних органів диктатури пролетаріату для рішучого захисту завоювань Великого Жовтня. «...Форма пролетарської диктатури, — зазначалося в матеріалах X з'їзду РКП(б), — набрала характеру воєнно-пролетарської диктатури»¹⁰. У ході боротьби за владу Рад та захист молодого республіки робітників і селян ревкоми України виявили себе як справді революційні організації трудящих, органи союзу пролетаріату і трудового селянства.

Історики України та інших союзних республік уже багато зробили для висвітлення проблем організації та діяльності ревкомів. У пропонованому огляді зроблено спробу показати, як розроблялися ці питання в УРСР.

Дуже важливими для розуміння суті ревкомів України як надзвичайних органів диктатури пролетаріату, а також для аналізу їх діяльності є праці В. І. Леніна і його листування з центральними та республіканськими партійними і радянськими органами¹¹. До їх числа відносилися резолюція ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні, написана В. І. Леніним у грудні 1919 р. У ній порушувалося питання про ставлення працівників органів влади до трудящих тих районів України, де була відновлена Радянська влада. В. І. Ленін, партія більшовиків націлювали місцеві органи влади на якнайширше залучення на роботу в радянські установи селян, оскільки вони становили більшість населення республіки. «...Для чого треба взяти за правило, — зазначалося в резолюції, — щоб уже на перших порах, при самому введенні

⁷ Растрігин А. Ф. Революционные комитеты в борьбе с экономической контрреволюцией. — Вопросы истории КПСС, 1967, № 5, с. 18. Про діяльність ревкомів у той період див.: Фрайман А. Л. Борьба с контрреволюционным мятежом на Украине. — Исторические записки, 1961, т. 61; Иванов Н. Я. Корниловщина и ее разгром. М., 1965 та ін.

⁸⁻⁹ Пуке И. ВРК в Октябрьском восстании. — Из истории Октябрьской революции в Киеве. К., 1927; Ткачук А. Г. Військово-революційні комітети на Південно-Західному та Румунському фронтах (жовтень 1917 р. — лютий 1918 р.). — УІЖ, 1966, № 5; Гарчев П. І. Діяльність ревкомів Києва в листопаді 1917 року. — Питання історії народів СРСР. Харків, 1972. Вип. 13; Гарчев П. І., Павлюк І. В. Воєнно-революційні комітети Севастополя в боротьбі за владу Советов (жовтень 1917 г. — лютий 1918 г.). — Вопросы истории народов СССР. Харьков, 1979. Вып. 24 та ін.

¹⁰ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. К., 1979. Т. 2, с. 199.

¹¹ Ленін В. І. До проекту постанови ЦК РКП(б) про продрозверстку на Україні. — Повне збір. творів, т. 37, с. 488, 599—600; його ж. Телеграма Раднаркомові України. — Повне збір. творів, т. 38, с. 366; його ж. Резолюція ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні. — Повне збір. творів, т. 39, с. 313, 487—488; його ж. Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним. — Повне збір. творів, т. 40, с. 39—45; його ж. До незаможних селян України. — Повне збір. творів, т. 41, с. 318—319; його ж. Телеграма Радянському уряду України і штабові Південного фронту. — Повне збір. творів, т. 41, с. 349 та ін.

ревкомів і Рад, до них була залучена більшість з представників трудового селянства при забезпеченні вирішального впливу за представниками селянської бідноти»¹².

В. І. Ленін, Комуністична партія вбачали в активній участі трудових верств селянства у радянському будівництві можливість завоювати до себе довір'я «... з боку не тільки селянської бідноти, але й широких верств середнього селянства, яке своїми справжніми інтересами якнайтісніше зв'язане з Радянською владою»¹³.

Початок вивченню історії ревкомів на Україні було покладено ще в 20-х роках. Значний внесок у розробку проблеми боротьби за владу Рад та її зміцнення в республіці зробили працівники Всеукраїнського іспарту. Правда, в їх працях немає чіткого пояснення суті ревкомів як надзвичайних органів влади трудящих, не показано організаційного зв'язку між революційними комітетами і Радами, не висвітлено керівної ролі Комуністичної партії в радянському будівництві на Україні, не розкрито принципової різниці між ВРК періоду Жовтневої революції і ревкомами, що існували в роки громадянської війни¹⁴.

У той же час з'явилися цінні праці інструктивно-методичного характеру з питань утворення радянських органів влади на місцях, що належали перу заступника Народного комісара внутрішніх справ М. Ф. Владимирського¹⁵, колишнього голови Саратовського революційного комітету, згодом члена Президії ВЦВК В. П. Антонова-Саратовського¹⁶ та інших. У них вперше (хоч і неовно) показано структуру ревкомів, їх призначення і завдання, порядок організації, взаємовідносини з партійними органами.

Однак до початку 50-х років історія організації та діяльності революційних комітетів на Україні не була предметом спеціального дослідження. Щоправда, автори окремих монографій, присвячених історії Великого Жовтня і громадянської війни, побіжно торкалися цих питань¹⁷.

Лише в 50-х роках у республіці розгорнулося інтенсивне вивчення історії революційних комітетів. Причому науковці розглядали її як складову частину радянського державного будівництва. Інтерес до діяльності ревкомів не зменшується й досі. Поряд з монографіями¹⁸ і статтями¹⁹, де лише частково порушувалися окремі її

¹² Ленін В. І. Повне збір. творів, т. 39, с. 314.

¹³ Там же.

¹⁴ Петровский Г. И. Пять лет Советской власти на Украине. Харьков, 1925; его же. На пути к социализму. Харьков, 1926; 10 лет Октября. Харьков, 1927; Октябрь на Николаевщине. Очерк по истории революции 1917—1920 гг. на Николаевщине. Николаев, 1927; Бунегин М. Ф. Революция и гражданская война в Крыму (1917—1920 гг.). Симферополь, 1927; Десять лет борьбы и социалистического строительства на Изюмщине. 1917—1927. Изюм, 1927; Борьба за Советы в Екатеринославщине. Днепропетровск, 1927; Крылов С. Красный Севастополь. Севастополь, 1921 та ін.

¹⁵ Владимирский М. Ф. Организация Советской власти на местах. М., 1919; его же. Советы, исполкомы и съезды Советов (материалы по изучению строения и деятельности местного управления). М., 1920. Вып. I; М., 1921. Вып. II; его же. Строительство Советской власти на местах. Краснодар, 1920.

¹⁶ Антонов-Саратовский В. П. Краткое руководство по организации ревкомов в местностях, освобожденных от контрреволюционной оккупации. М., 1928.

¹⁷ Десять лет Советского Крыма. Симферополь, 1930; Руднев В. Крах белопольской оккупации в 1920 г. К., 1941; Усков Р. Комбеды Украины в период военного коммунизма и перехода к н.п.у. К., 1950 та ін.

¹⁸ Супруненко М. І. Україна в період іноземної військової інтервенції і громадянської війни. К., 1951; Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1919—1920 рр.). К., 1955; Бабій Б. М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917—1920 рр. К., 1956; Шевченко І. І. Комуністическая партія в боротьбі за укріплення союзу робочих і крест'ян 1919—1920 гг. К., 1958; Колісник М. К. Відновлення і зміцнення Радянської влади на Україні 1919—1920 рр. Харків, 1958 та ін.

¹⁹ Доний Н. Р. Большевистские организации Украины в борьбе за победу Великой Октябрьской социалистической революции.— Великий Октябрь. М., 1958; Попов П. Моряки Черноморского флота в борьбе за власть Советов. — Военные моряки за победу Октябрьской революции. М., 1958 та ін.

аспекти, почали з'являтися кандидатські дисертації²⁰, книги²¹ і статті²², спеціально присвячені цим надзвичайним органам диктатури пролетаріату. Не ставлячи своєю метою проаналізувати всі ці праці, зупинимося лише на деяких з них.

Серед праць з даної проблеми, побудованих на матеріалах України, слід виділити монографію Л. Л. Потарикіної, яка була, по суті, першим узагальнюючим дослідженням. Правда, вона має історико-правовий характер і тому багато питань теми залишилися поза увагою автора. Зокрема, в книзі відсутній чіткий аналіз історичних умов виникнення ревкомів і методів їх роботи, не визначено коло завдань цих комітетів, порядок їх організації, не показано їх зв'язок з політвідділами частин Червоної Армії, хоча окремий параграф присвячено господарсько-організаторській діяльності ревкомів. Автор неодноразово підкреслює, що революційні комітети України були «неконституційними» органами. Так, вона пише: «...Враховуючи досвід РСФРР в цьому питанні, Всеукрревком вирішив створити на місцях не конституційні органи влади — Ради і їх виконкоми, а тимчасові, надзвичайні — ревкоми і передав їм усю повноту влади»²³. Автор даного огляду раніше підтримував точку зору Л. Л. Потарикіної на це питання, однак після ретельного аналізу схожості і різниці у функціях Рад і революційних комітетів дійшов висновку: дійсно, ні в Радянській Конституції, ні в інших основоположних законодавчих актах нашої держави створення та існування ревкомів не передбачалося, проте при характеристиці їх суті не слід враховувати лише чисто формальні ознаки. Справа в тому, що, як відомо, революційні комітети цілком і повністю входили до системи органів диктатури пролетаріату, за своїм класовим змістом, цілеспрямованістю, функціями і характером вписувалися в систему радянської державності. До того ж саме «Положення ВЦВК про ревкоми» від 24 жовтня 1919 р. було, по суті, одним із законодавчих, конституційних актів Радянської держави.

Інші дослідники займалися вивченням історії ревкомів окремих регіонів республіки. Так, І. Ф. Слизький присвятив свою працю ревкомам і комбідам Поділля. Визначаючи місце ревкомів України у системі диктатури пролетаріату, він характеризує революційні комітети «як тимчасові органи Радянської влади», що «підготували необхідні посередні умови для зміцнення Радянської влади і розвитку соціалістичного будівництва». На великому фактичному матеріалі науковець розкриває роль ревкомів у будівництві і зміцненні місцевих органів Радянської влади на Поділлі, у

²⁰ Потарикіна Л. Л. Ревкомы Киевщины как чрезвычайные органы Советской власти в период иностранной интервенции и гражданской войны на Украине. Автореф. канд. дис. К., 1952; Слизький І. Ф. Ревкомы и комбеды Подолля в борьбе за восстановление и упрочение Советской власти. Автореф. канд. дис. К., 1953; Кострица Н. Е. Социалистическое строительство на Украине. Автореф. канд. дис. К., 1954; Малкиель С. В. Революционные комитеты Черниговщины в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (1918—1920 гг.). Автореф. канд. дис. Чернигов, 1955; Павлюк П. И. Военно-революционные комитеты на Украине в конце 1918 — начале 1920 гг. Автореф. канд. дис. Харьков, 1959 та ін.

²¹ Потарикіна Л. Л. Ревкоми України в 1918—1920 рр. К., 1957.

²² Колісник М. К. Боротьба за визволення України від денікінців. — Труды історичного факультету ХДУ, 1956, т. 4; його ж. Всеукраїнський революційний комітет і його діяльність (грудень 1919 — лютий 1920 рр.). — Учені записки ХДУ. Харків, 1957. Т. 78; Рибалка І. К. Відновлення місцевих органів Радянської влади на Україні в кінці 1918 — на початку 1919 р. — Труды історичного факультету ХДУ, 1956, т. 4; Семин А. С., Горчаков А. А. Революционный комитет Крыма и его роль в упрочении Советской власти. — Известия Крымского педагогического института. Симферополь, 1957. Т. 28; Шаповалова С. И. Революционный комитет Украинской ССР (декабрь 1919 — февраль 1920 гг.). — Ученые записки Харьковского института советской торговли, 1957, вып. VI; Греков И. А. Революционные комитеты Украины 1919—1920 гг. — чрезвычайные органы государственной власти. — Научные сообщения Одесского филиала Всесоюзного юридического заочного ин-та. Одесса, 1957. Вып. III; Нестерук М. И. Деятельность революционных комитетов Галиции в 1920 г. — Сборник научных студенческих работ. Львов, 1961. Ч. I; Шереметова З. Харківський губернський військово-революційний комітет у боротьбі за відновлення Радянської влади (1919—1920 рр.). — Архіви України, 1966, № 1 та ін.

²³ Потарикіна Л. Л. Ревкоми України в 1918—1920 рр., с. 50.

боротьбі за землю, виконанні продрозверстки, розгромі буржуазно-націоналістичної контрреволюції та куркульського бандитизму тощо ²⁴.

З'ясовуючи причини створення надзвичайних органів влади на Чернігівщині, С. В. Малкнєль дійшов такого висновку: «...Надзвичайна обстановка в період громадянської війни змусила зайнятися перебудуванням державного апарату і створити тимчасові надзвичайні органи диктатури пролетаріату у вигляді ревкомів, військревкомів, комітетів оборони і штабів оборони» ²⁵. У його праці показано боротьбу трудящих Чернігівщини з німецькими окупантами, денікінцями, українською буржуазно-націоналістичною контрреволюцією та куркульським бандитизмом. Автор всебічно розкриває керівну роль обласного ревкому в цій боротьбі.

Висвітленню діяльності місцевих органів Радянської влади на Україні, що існували в обстановці жорстокої боротьби проти буржуазно-націоналістичної Директорії, приділив значне місце у своїй праці І. К. Рибалка. Він поставив, але, на жаль, не розкрив цікаве питання про використання радянськими і партійними органами республіки з урахуванням місцевих специфічних умов досвіду радянського будівництва в РСФРР. Зокрема, І. К. Рибалка пише: «Військово-революційні комітети, як і Ради та комбіді, стаючи органами влади на місцях, у своїй роботі керувалися декретами Тимчасового робітничо-селянського уряду України, який виходив із загальних завдань Радянської влади і широко використовував досвід радянського будівництва, нагромаджений братнім російським народом» ²⁶. Ця проблема ще чекає свого дослідника.

Безпосередньо історії ревкомів Криму була присвячена лише стаття А. С. Сьоміна та А. А. Горчакова. Вона має оглядовий характер і, безумовно, не дає повного уявлення про діяльність надзвичайних органів диктатури пролетаріату на півдні України. Автори коротко висвітлили процес організації та діяльності як центрального територіального органу Радянської влади в Криму — Кримревкому, так і ревкомів на місцях, показали їх структуру, призначення, роль Червоної Армії в радянському будівництві в цьому районі. Однак, описуючи партійний і соціальний склад ревкомів, вони недостатню увагу приділили ролі більшовиків — членів обласного і повітових ревкомів у встановленні Радянської влади в Криму. Зокрема, з членів Кримревкому в статті згадується лише Бела Кун ²⁷.

І надалі ця проблема продовжувала залишатися в полі зору дослідників. Так, хоч у статті Н. Г. Ноженко порушено лише один аспект роботи ревкомів Криму, а саме їх участь у відбудові народного господарства, ця публікація допомагає краще уявити діяльність революційних комітетів у цій галузі. Автор показав причини розвалу народного господарства Криму, особливості ревкомів цього району, зокрема їх більш тривале існування порівняно з ревкомами центру Росії ²⁸. Організації та діяльності Кримревкому присвячені також дисертація і статті В. П. Петрова ²⁹.

²⁴ Про виникнення та діяльність ревкомів Поділля див. також: Гуменюк С. К. Борьба трудящихся Подольи с внутренней контрреволюцией и иностранной военной интервенцией в годы гражданской войны (1918—1920 гг.). Автореф. канд. дис. Каменец-Подольский, 1976.

²⁵ Малкнєль С. В. Указ. соч., с. 2.

²⁶ Рибалка І. К. Назв. праця, с. 79.

²⁷ Про ревкоми Криму див. також: Семин А. С., Горчаков А. А. Борьба большевиков за власть Советов в Крыму. Симферополь, 1957; Надинский П. Н. Борьба Крымской парторганизации за восстановление народного хозяйства (1921—1927 гг.). — Борьба большевиков за упрочение Советской власти, восстановление и развитие народного хозяйства Крыма. Симферополь, 1958 та ін.

²⁸ Ноженко Н. Г. Діяльність ревкомів Криму по відбудові народного господарства (1920—1922 рр.). — Питання історії народів СРСР. Харків, 1967. Вип. 4.

²⁹ Петров В. П. Деятельность Крымского революционного комитета в 1920—1921 гг. Автореф. канд. дис. Одесса, 1974; его же. Ревкомы Крыма в 1920—1921 гг. — Тезисы докладов научно-студенческой конференции вузов Симферополя. Симферополь, 1967; его же. Деятельность Крымского революционного комитета по осуществлению ленинского декрета «Об использовании Крыма для лечения трудящихся» в 1920—1921 гг. — Советское здравоохранение, 1970, № 4.

Серед праць з історії ревкомів України викликають особливий інтерес статті С. І. Шаповалової та І. А. Грекова. Не претендуючи на повне висвітлення такої багатогранної теми, вони вдало розкривають ряд її питань. Наприклад, С. І. Шаповалова характеризує ревкоми як «надзвичайні державні органи Радянської влади». Показуючи роль політвідділів фронтів і політичних секцій Червоної Армії* у радянському будівництві на Україні, автор робить спробу розкрити причини помилок, яких припускалися у справі організації та діяльності надзвичайних органів влади. Аналізуючи процес втілення в життя (в умовах України) законів Радянського уряду, зокрема Декрету про землю, С. І. Шаповалова порушує питання про боротьбу за хліб і роль у ній ревкомів, а також у зв'язку з цим про агітаційно-пропагандистську роботу партійних і радянських органів республіки при здійсненні соціалістичних перетворень.

Важливу закономірність радянського будівництва на Україні в роки громадянської війни — організацію надзвичайних органів влади трудящих — дослідив І. А. Греков. На основі партійних документів і значного фактичного матеріалу він показав, що при крайньому загостренні в країні класової боротьби (аж до збройного повстання) диктатура пролетаріату може набувати характеру військово-пролетарської диктатури. Поряд з іншими дослідниками цієї проблеми І. А. Греков зазначає, що дана особливість знайшла найбільш яскравий вияв у створенні революційних комітетів. Він частково показує причини виникнення ревкомів на Україні, вперше дає їх періодизацію, розглядає інструкції та положення, видані центральними органами щодо радянського будівництва в республіці, пояснює суть і необхідність додержання принципу централізму при створенні органів влади. Автор доводить, що на Україні в роки громадянської війни і одразу після її закінчення, незважаючи на створення надзвичайних органів влади, не порушувалися демократичні принципи організації та діяльності радянського державного апарату. Це ще раз підтверджує геніальну думку В. І. Леніна про те, що владу може взяти не лише той орган, який покликаний стати політичною основою державності, але й такий орган, який здатний швидко і рішуче розв'язувати важливі питання забезпечення революційного порядку, відстояти і захистити завоювання соціалістичної революції, а потім передати владу виборним органам³⁰.

Характеристичні причини виникнення, завдань і ролі ревкомів на Україні присвячені дисертація та статті П. І. Павлюка³¹. Достойнством дисертації є те, що в ній автор вперше зробив спробу підвести своєрідний підсумок розробки даної проблеми в 50-х роках. Він проаналізував умови, в яких організовувалися ревкоми, порядок їх створення, показав призначення і компетенції цих органів влади.

Зупинившись на еволюції надзвичайних органів диктатури пролетаріату в процесі розвитку революційного руху на Україні, висвітлюючи історію їх організації у момент переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, а також історію підпільних ревкомів і комітетів, створюваних на визволеній від денікінців території, П. І. Павлюк показує помилковість поглядів деяких своїх попередників,

* Політвідділи при реввійськрадах фронтів були утворені за наказом Реввійськради республіки від 5 грудня 1919 р. Головним їх завданням було проведення політико-масової та культурної роботи як серед особового складу самої армії, так і серед населення прифронтової та фронтової смуг (ЦДАРА, ф. 100, оп. 2, спр. 130, арк. 9). У ряді армій при політичних відділах існували радянські секції, які створювали органи Радянської влади на території, визволеній від ворога. Вони також займалися добором місцевих працівників з числа комуністів та співчуваючих, видавали накази про організацію ревкомів, сприяли налагодженню зв'язків між ними та іншими установами (ЦДАРА, ф. 245, оп. 2, спр. 46, арк. 27; ЦДАЖР СРСР, ф. 393, оп. 11, спр. 36, арк. 106—110).

³⁰ Див.: Ленін В. І. Лист членам ЦК. — Повне збір. творів, т. 34, с. 414—415.

³¹ Павлюк П. І. Военно-революционные комитеты на Украине в конце 1919—начале 1920 гг. Автореф. канд. дис. Харьков, 1959; його ж. Військово-революційні комітети та їх діяльність на Україні в 1917 — першій половині 1919 рр. — Учені записки Харківського бібліотечного інституту. Харків, 1957. Вип. III; його ж. Військові міроприємства ревкомів України в кінці 1919 — на початку 1920 рр. — Учені записки Харківського бібліотечного інституту. Харків, 1959. Вип. IV, т. X.

уточнює час організації окремих обласних ревкомів, розглядає дискусійне питання про суть ревкомів як надзвичайних тимчасових органів диктатури пролетаріату. З цього питання існують різні точки зору. Так, П. І. Павлюк вважає, що військово-революційні комітети були бойовими органами Комуністичної партії і особливо формою державної організації пролетаріату³². С. В. Малкієль називає їх надзвичайними органами диктатури пролетаріату або «необхідною формою диктатури пролетаріату»³³. На жаль, ці дослідники не роз'яснюють суть своїх визначень.

Останнім часом погляди П. І. Павлюка на ревкоми підтримав А. К.-М. Ісраїлов³⁴. Щоправда, він вживає термін «форма організації влади», до речі, також жодним словом не говорячи про критерії цього поняття.

При всебічному аналізі визначень, даних різними дослідниками, виникає питання: «Чи можна взагалі вважати надзвичайні органи диктатури пролетаріату, викликані до життя складною військовою та політичною обстановкою в роки громадянської війни у тому чи іншому районі країни, політичною формою влади або «особливою формою державної організації пролетаріату»? І взагалі чи існувала в умовах Росії поряд з Радами ще якась особлива форма влади?»

На нашу думку, при визначенні місця ревкомів у системі диктатури пролетаріату необхідно виходити, насамперед, з того, що I Всеукраїнський з'їзд Рад, який відбувся в грудні 1917 р., проголосив Україну радянською республікою і утворив уряд Української Радянської Республіки. Ради стали політичною формою державної влади на Україні. Революційні комітети не були надзвичайними органами диктатури пролетаріату, а ланками єдиного радянського державного апарату. Вони, як і Ради, були народними органами влади, що захищали завоювання соціалістичної революції, і тому протиставлення ревкомів Радам як особливої форми диктатури пролетаріату — неправомірне. Більш правильне, на наш погляд, визначення місця ревкомів взагалі і на Україні зокрема в системі диктатури пролетаріату дається у праці І. А. Грекова. Він пише: «...Ревкоми були тільки надзвичайними тимчасовими органами, які в міру зміни обстановки і за відповідних умов передавали свої повноваження Радам як найбільш демократичним органам влади трудящих»³⁵.

Певний інтерес становить перша узагальнююча монографія з історії ревкомів усієї країни, автор якої — Г. І. Литвинова, порівнюючи ці органи влади різних районів Росії, у тому числі України, розкриває їх особливості³⁶. Роз'яснюючи суть революційних комітетів, вона показує їх органічну єдність з Радами і відзначає, що ревкомам належали законодавча і виконавча функції, вони видавали правові акти, в яких відображена воля трудящих та їх рішучість відстояти завоювання Великого Жовтня.

Разом з тим характеристика автором монографії ревкомів, визначення їх місця в системі диктатури пролетаріату викликають ряд заперечень. Навряд чи можна погодитися з твердженням Г. І. Литвинової про те, що встановлення диктатури пролетаріату мирним шляхом ослаблює або зменшує необхідність у надзвичайних органах влади (с. 11). Адже у тих районах, де контрреволюція внаслідок своєї нечисленності не змогла вчинити збройний опір Радянській владі, вона, однак, не залишала спроб будь-яким чином відновити старі порядки. Тому завдання придушення опору експлуататорських класів з перемогою соціалістичної революції в Росії не могло вважатися повністю виконаним і залишалося одним з основних протягом усього періоду

³² Павлюк П. И. Военно-революционные комитеты на Украине в конце 1919 — начале 1920 гг. Автореф. канд. дис., с. 3.

³³ Малкієль С. В. Указ. соч., с. 16.

³⁴ Ісраїлов А. К.-М. Революционные комитеты в борьбе за установление и упрочение Советской власти в национальных районах Северного Кавказа. Махачкала, 1976, с. 114, 115, 117; його ж. До питання про виникнення революційних комітетів у нашій країні. — УІЖ, 1975, № 1.

³⁵ Греков И. А. Указ. соч., с. 36.

³⁶ Литвинова Г. И. Революционные комитеты в годы гражданской войны. М., 1974. Проблемі ревкомів у масштабі всієї країни присвячена також праця автора даного огляду. Див.: Бугай Н. Ф. Ревкомы. Научно-популярный очерк. М., 1981.

громадянської війни. Велика мережа ВРК і ревкомів мала здійснювати не лише керівництво процесом встановлення Радянської влади, але й усім суспільно-політичним і адміністративно-господарським життям країни в умовах гострої класової боротьби.

Говорячи про ревкоми, що створювалися в період переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну, автор не проводить межі між комітетами, що виникли в лютому 1917 р., і організованими в період корніловського заколоту. Але ж військово-революційні комітети створювалися на різних етапах розвитку революції і перед ними, відповідно, ставилися зовсім різні завдання. Тому довільно об'єднувати їх не можна.

Таким чином, хоч історія революційних комітетів України вже була предметом вивчення багатьох дослідників, багато її питань ще повністю не розкриті. Зокрема, досі не встановлено загальної кількості ревкомів, які діяли в республіці в роки громадянської війни*. Поки що неясно, чи створювалися ревкоми на всій території України, чи цей процес характерний лише для окремих її районів. Для відповіді на це питання дослідникам певною мірою стануть у пригоді дані, опубліковані в 26-томній «Історії міст і сіл Української РСР».

Слід відзначити, що у 60—70-х роках історики України вже зробили певні кроки у розв'язанні цих важливих для історичної науки питань. За приблизними підрахунками С. К. Гуменюка, у січні 1919 р. в Подільській губернії була створена мережа революційних комітетів, що включала 6 повітових, 49 волосних і 80 сільських ревкомів³⁷, на Чернігівщині діяли 11 повітових ревкомів³⁸. За даними А. Г. Алексєєнко, одразу після визволення території Київської губернії від білополяків (червень 1920 р.) було створено 8 повітових надзвичайних органів влади³⁹. З відомостей, наведених у матеріалах IV і V з'їздів Рад України, та збірників документів про боротьбу за встановлення Радянської влади на Україні можна припустити, що на території республіки діяло близько 2 тис. революційних комітетів.

Історики звертаються і до діяльності ревкомів на Україні в 1918 р., в ході боротьби з німецькими інтервентами. За підрахунками Т. Д. Бондаря, на Україні в цей час був створений 191 революційний комітет⁴⁰. Однак у виступах І. В. Хмеля та Ж. П. Тимченко на Всесоюзній науковій конференції, присвяченій 60-річчю закінчення громадянської війни в СРСР (Дніпропетровськ, 1980 р.), наводилася інша цифра — понад 400 таких комітетів.

У працях істориків України багато уваги приділяється і розкриттю окремих сторін діяльності надзвичайних органів Радянської влади, зокрема їх правових функцій, зв'язків з частинами Червоної Армії, участі у здійсненні аграрної політики Комуністичної партії, та інших питань⁴¹.

Наприклад, відомо, що на території України і Білорусії, визволеній від інтервентів, влітку 1920 р. селянські секції політвідділів дивізій 12-ї армії утворили 527 волосних, 429 сільських ревкомів, а політпрацівники 14-ї армії — 806 ревкомів (Партійно-політическая работа в Красной Армии (март 1919—1920 гг.). Сборник документов. М., 1964, с. 385, 407). У Криму наприкінці 1920 р. функціонувало 21 районний і 292 сільських ревкоми (Сборник отчетов отделов Крымревкома. Симферополь, 1921, с. 6). Всього в Криму в 1920—1921 рр. було створено 800 революційних комітетів (Див.: ЦДАЖР СРСР, ф. 393, оп. 28, спр. 338, арк. 9).

³⁷ Гуменюк С. К. Указ. соч., с. 11.

³⁸ Бойко М. К. Г. І. Петровський у радянському будівництві на Україні (1919—1920 рр.). — УІЖ, 1979, № 11, с. 83.

³⁹ Алексєєнко А. Г. Городские Советы Украинской ССР. К., 1960, с. 118.

⁴⁰ Бондарь Т. Д. Коммунистическая партия Украины в первый период иностранной интервенции и гражданской войны. Автореф. доктор. дис. Одесса, 1978, с. 88.

⁴¹ Рогожин А. И. Украинское Советское государство и право в период иностранной военной интервенции и гражданской войны (конец 1918—1920 гг.): Автореф. доктор. дис. Харьков, 1967; Чуркин В. Ф. Участие Красной Армии в упрочении Советской власти на селе и восстановление сельского хозяйства на Украине (1921—1923 гг.). Автореф. канд. дис. Харьков, 1979; Ксензенко Н. И. Революционные аграрные преобразования на Украине (декабрь 1919—март 1921 гг.). Харьков, 1980 та ін.

Такий інтерес до діяльності ревкомів України не випадковий. Адже саме тут вони діяли у складних умовах воєнного часу найбільш ефективно.

Досвід діяльності ревкомів 1918—1921 рр. був згодом широко використаний населенням Західної України в процесі встановлення в краї Радянської влади. Правильна оцінка причин їх виникнення та характеру діяльності дана в працях істориків республіки ⁴².

У ході дальшої розробки проблеми необхідно звернути увагу на національний, партійний і соціальний склад ревкомів України, що дасть можливість показати, як більшовицька партія через комуністів, що працювали в ревкомах, виконувала свою керівну роль у системі диктатури пролетаріату в складних умовах воєнного часу. Соціальний склад ревкомів України свідчить про, провідну роль робітничого класу у будівництві нового суспільства, дальше зміцнення союзу робітничого класу і біднішого селянства.

Очевидно, надалі доцільно вивчати не історію ревкомів окремих областей чи повітів, а загальні питання цієї проблеми. Зокрема, недостатньо поки що досліджені такі її аспекти, як роль революційних комітетів у проведенні ленінської національної політики, у зміцненні союзу робітничого класу і найбіднішого селянства — одного з важливих факторів дальшого розвитку дружби радянських народів, участь робітників у створенні надзвичайних органів влади. Важливо приділити більше уваги шляхам використання партійними і радянськими органами України досвіду радянського будівництва, нагородженого Комуністичною партією і Радянським урядом у центральних губерніях країни, формам зв'язку центральних партійних, радянських і військових органів з республіканськими і обласними ревкомами, ролі Червоної Армії у створенні ревкомів на Україні.

Всебічне дослідження історії революційних комітетів України сприятиме глибшому висвітленню боротьби її народних мас за владу Рад.

М. Ф. БУГАЙ (Москва)

⁴² Див.: Івасюта М. К. Ревкомы Западной Украины в сентябре 1939 г. — В борьбе за коммунизм. Львов, 1964; Настюк М. І., Парпан М. П. Організація і діяльність тимчасових органів народної влади в Західній Україні. — УІЖ, 1979, № 7.

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО СОЦІАЛІСТИЧНИМИ ПЕРЕТВОРЕННЯМИ НА СЕЛІ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР У 1939—1941 рр.

Завдання наукового узагальнення історичного досвіду партії, набутого на різних етапах революційної боротьби, соціалістичного і комуністичного будівництва, XXVI з'їзд КПРС відніс до найголовніших напрямів досліджень радянських суспільствознавців, насамперед істориків¹. В цьому плані важливе значення має всебічний показ досвіду керівництва Комуністичною партією процесом здійснення перших соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР у 1939—1941 рр., який відбувся внаслідок возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Радянській соціалістичній державі. Хоча перші соціалістичні перетворення відбулися там за порівняно короткі історичні строки — з 17 вересня 1939 р. по 22 червня 1941 р., але за динамізмом і багатством подій, важливістю і глибиною змін у всіх сферах життя трудящих регіону цей період можна з повним правом вважати рівним десятиліттям. Саме в той час було закладено фундамент революційних перетворень, які за словами члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК Компартії України В. В. Щербицького, забезпе-

¹ Див.: Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 171.

чили «...поворот у долі населення західноукраїнських земель, поворот від соціального і національного гноблення, безправ'я і відсталості до свободи і всебічного прогресу»².

Пристаючи до соціалістичних перетворень в західних областях України, Комуністична партія послідовно керувалася ленінським планом побудови соціалізму, використовуючи при цьому набутий досвід соціалістичного будівництва в СРСР. Виходячи з вказівки В. І. Леніна про те, що без сільськогосподарської бази «...неможливе ніяке господарське будівництво...»³, партія на одне із чільних місць поставила завдання здійснити корінні зміни на селі в Західній Україні, перевести його розвиток на рейки соціалізму на основі ленінського кооперативного плану. У ході його виконання набувався новий досвід, на який комуністи регіону спиралися в ході соціалістичного будівництва в західних областях у післявоєнний період. Певні аспекти цього досвіду можуть бути творчо використані прогресивними партіями країни, що обрали або обирають шлях соціалістичної орієнтації. Тому інтерес істориків до наукового вивчення, узагальнення і пропаганди досвіду перших соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі зростає, все новими і новими працями поповнюється історіографія даної проблеми.

Наявність численної і різноманітної літератури, присвяченої діяльності партії по здійсненню соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі в 1939 — 1941 рр., вимагає підведення підсумків дослідження, історіографічного аналізу стану розробки проблеми, виділення недостатньо вивчених і актуальних її аспектів. Слід зазначити, що спроби історіографічних оглядів опублікованих праць про соціалістичні перетворення в західних областях України вже робилися⁴. Однак автори цих оглядів, як правило, не ставили за мету проаналізувати наявну літературу з точки зору завдань історико-партійної історіографії, а деякі, на жаль, взагалі обійшли період 1939—1941 рр. Виходячи з цього, автор даної статті ставить за мету заповнити цю прогалину в історіографічному аналізі партійного керівництва здійсненням перших соціалістичних перетворень у західноукраїнському селі в 1939—1941 рр., обґрунтувати перспективу наукової розробки теми, дати класифікацію літератури з даної проблеми, показати ступінь її вивчення, а також виділити недостатньо досліджені питання.

Вивчення досвіду партійного керівництва соціалістичними перетвореннями в західноукраїнському селі почалося незабаром після возз'єднання краю з Радянською Україною і проходило паралельно з процесом утвердження Радянської влади, здійсненням соціалістичної перебудови економіки і культури. Вже в перші місяці після возз'єднання вийшло декілька робіт⁵, у яких давалась оцінка цієї знаменної події, висвітлювалась діяльність тимчасових управлінь та селянських комітетів, підготовка

² Щербинський В. В. Під прапором Жовтня — до нових звершень.— Комуніст України, 1978, № 1, с. 19.

³ Ленін В. І. Доповідь Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів про зовнішню і внутрішню політику 22 грудня 1920 р.— Повне збір. творів, т. 42, с. 141.

⁴ Стеблій Ф. І. Матеріали до бібліографії історії західних областей УРСР в період соціалізму.— З історії західноукраїнських земель. К., 1960, Вип. 4; Сас І. Х. Висвітлення соціалістичного будівництва в західних областях Української РСР.— УІЖ, 1960, № 4; Санцевич А. В. Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії. К., 1967; Івасюта М. К., Ковальчак Г. І., Кошарний І. Я. Історіографія соціалістичного будівництва в західних областях України.— В кн.: У боротьбі за світлі ідеали комунізму, Львів, 1970; Калакура Я. С., Кисельова Л. Т. Боротьба Комуністичної партії за ліквідацію неписьменності і малописьменності в західних областях УРСР: Історіографічний огляд.— Вісн. Київ. ун-ту, № 9, Серія історія КПРС, 1976; Лещенко М. Н., Олійник Л. В. Розвиток досліджень з історії західноукраїнських земель.— УІЖ, 1979, № 9 та ін.

⁵ Мареев А. Временные управления и крестьянские комитеты — органы революционной народной власти.— Партийно-политическая работа в РККА, 1939, № 21; Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии. М., 1939; Дашкевич Ю. Наши единокровные братья. М., 1939; Миронович М. Нове життя. К., 1940; Бриль И. Освобожденная Западная Украина. М., 1940 та ін.

і проведення виборів до Народних Зборів, проведення земельної реформи. Їх автори — переважно партійні та радянські працівники, журналісти — висвітлювали найперші революційні зміни на селі. У цей час велика увага приділялася показу визвольного походу Червоної Армії, його особливостей і значення для долі трудящих західних областей країни, публікувались спогади учасників визвольного рейду⁶. Природно, що в працях, які вийшли протягом 1939—1941 рр. не могла даватись вичерпна характеристика і глибокий аналіз подій, що відбувалися. Ці публікації носили переважно науково-популярний і пропагандистський характер, були написані на основі обмеженої джерельної бази. Але не слід недооцінювати їх значення для історіографії, оскільки в них нагромаджувався цікавий фактичний матеріал, розкривалась мудрість і далекоглядність політики Комуністичної партії, формувалась первинна оцінка нових явищ і подій. Слід мати на увазі, що на той час у західних областях України по суті майже не було марксистських кадрів суспільствознавців, історію писали самі її творці — партійні, радянські працівники, журналісти та інші представники народу.

Великий фактичний матеріал про характер і масштаби соціалістичних перетворень на селі містять також газетні та журнальні статті⁷. На сторінках періодичної преси часто виступали й трудівники села, які наочно переконалися в перевагах соціалістичного господарювання і відверто писали про це. Авторами книги «Шлях до заможного життя»⁸, наприклад, були голови колгоспів, бригадири, ланкові, рядові трудівники західноукраїнського села, які ділилися своїми думками про нове колгоспне життя, протиставляючи його темному минулому.

Без урахування праць 1939—1941 рр. не можна розглядати історіографію перших соціалістичних перетворень в західних областях України, оскільки ці праці поклали початок узагальненню практичного досвіду партії, сприяли становленню наукових знань про характер і суть революційних змін в економіці, культурі і духовному житті трудящих краю. Тому, на наш погляд, автор історіографічного огляду В. В. Кабанов⁹, твердячи, що початок розробки проблем соціалістичних перетворень селянських господарств, зокрема західних областей України, слід відносити до 50-х років, недооцінює значення публікацій періоду 1939—1941 рр., які започаткували висвітлення соціалістичного будівництва в західноукраїнському селі.

На нашу думку, перший етап наукового вивчення досвіду партійного керівництва соціалістичними перетвореннями на селі в західних областях України охоплює період з вересня 1939 р. до середини 50-х років. Найбільш значні праці з даної проблематики вийшли в 1946—1955 рр. Вже в перших післявоєнних публікаціях¹⁰ більш повно, ніж в 1939—1941 рр., висвітлювалася політика Комуністичної партії щодо возз'єднання трудящих Західної України з єдинокровними братами-українцями у складі Союзу РСР, глибше аналізується значення перших соціалістичних перетворень на селі. Хоча переважна більшість цих робіт, написаних на матеріалах окремих областей, ще

⁶ Як це було: Епізоди героїчного визволення народу Західної України. К., 1939; Ярославський Е. Кому мы идем на помощь. М., 1939; Клоков В. Я., Ордин А. Г. Великий освободительный поход Красной Армии. Воронеж, 1940; Крикун И. П. Героизм, отвага, мужество и доблесть: Рассказы участников боев за освобождение трудящихся Западной Украины и Западной Белоруссии. К., 1940 та ін.

⁷ Гришук Л. С. Рік творчої роботи. — Вільна Україна, 1940, 13 верес.; Майборода І. Обновлюються села. — Вільна Україна, 1940, 15 верес. та ін.

⁸ Шлях до заможного життя. Львів, 1941.

⁹ Кабанов В. В. Современная историография социалистического преобразования крестьянских хозяйств Прибалтики, западных областей Украины, Белоруссии и Молдавии. — В кн.: Сельское хозяйство и крестьянство СССР в современной советской историографии. Кишинев, 1976, с. 159.

¹⁰ Барецький В. Л. Соціалістичне будівництво в західних і Закарпатській областях УРСР. К., 1946; Валуев В. Західні області України в новій сталінській п'ятирічці. К., 1947; Соціалістична перебудова сільського господарства Дрогобищини. Дрогобич, 1948; Богодист І. Революційна боротьба трудящих Західної України. Львів, 1948 та ін.

не містить широких узагальнень, але має таку позитивну рису, як введення у науковий обіг значної кількості фактів, причому систематизованих.

До 10-річчя возз'єднання західних областей України з Радянською Україною було видано перший збірник документів¹¹, який став важливим стимулом у підготовці документальних збірок по кожній області, розширенні і збагаченні джерельної і документальної бази історичних досліджень. Про це, зокрема, свідчили і ювілейні публікації¹², у яких на значно ширшому матеріалі розкривалося історичне значення возз'єднання і конкретних заходів, здійснених під керівництвом Комуністичної партії на західноукраїнських землях в період 1939—1941 рр.

З другої половини 50-х років почався новий етап наукового вивчення досвіду партії, нагромадженого в ході соціалістичного будівництва в західних областях України в цілому, в тому числі й на селі. За хронологічними рамками він співпадає з четвертим етапом нині прийнятої наукової періодизації розвитку радянської історико-партійної науки. Характерною рисою досліджень, здійснених з кінця 50-х до середини 60-х років, є їх значно вищий теоретичний рівень, ширша проблематика, багатша джерельна база¹³. Автори прагнули глибше дослідити практичну діяльність партійних організацій на місцях, проаналізувати найбільш поширені форми і методи партійної роботи, спрямованої на підготовку і залучення трудящих мас до активної участі в соціалістичних перетвореннях в економіці та культурі. Монографія Й. Д. Черниша¹⁴ безпосередньо присвячена питанням діяльності Комуністичної партії по здійсненню соціалістичного будівництва у західноукраїнському селі. У ній, як і в багатьох інших працях, є окремі розділи або параграфи, що висвітлюють революційні перетворення в сільському господарстві протягом 1939 — 1941 рр. Особливість розвитку знань з даної проблеми в 60-х роках в тому, що дослідження велись головним чином у формі монографічних праць, було підготовлено і захищено ряд кандидатських і докторських дисертацій. Так, докторські дисертації з питань соціалістичних перетворень у західних областях УРСР захистили М. К. Івасюта, І. П. Богодист, В. Ю. Маланчук, В. П. Столяренко, Й. Д. Черниш та ін.

На рівень і масштаби досліджень проблеми, як і на розвиток історичної науки в цілому, глибокий вплив справили рішення жовтневого (1964 р.) Пленуму ЦК КПРС, XXIII з'їзду партії, постанова ЦК КПРС «Про заходи по дальшому розвитку суспільних наук і підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві» (1967 р.). Праці, що вийшли в період з другої половини 60-х років¹⁵, характеризуються ви-

¹¹ Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі. 1939—1949 рр.: 36. док. і матеріалів, К., 1949.

¹² Світло зі сходу: Про колгоспне будівництво. К., 1949; Корнієць Л. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. К., 1950 та ін.

¹³ Ленінізм торжествує. Львів, 1957; Маланчук В. Ю. Соціалістичні перетворення в західних областях УРСР. Львів, 1957; його ж. Торжество ленінської національної політики. Львів, 1963; Івасюта М. К. Нарис історії колективізації на Тернопільщині. 1939 — 1950 рр. К., 1958; його ж. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР. К., 1962; Столяренко В. П. Соціалістичне перетворення сільського господарства на Волині. К., 1958; Дудикевич Б. К. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною. К., 1959; Чаленко Р. К. Здійснення вікової мрії українського народу. К., 1960; Богодист І. П. Соціалістичне будівництво в західних областях УРСР. К., 1961; Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР в довоєнний період. К., 1960; Куц М. Т. Питання колгоспного будівництва на Україні. 1929—1958. Львів, 1965 та ін.

¹⁴ Черниш Й. Д. Комуністична партія України — організатор соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР. 1939—1958. Львів, 1963.

¹⁵ Компанієць І. І. Возз'єднання всіх українських земель в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі. К., 1967; Столяренко В. П. Ленінським шляхом: Діяльність Комуністичної партії по організаційно-господарському зміцненню колгоспів західних областей Української РСР. К., 1968; Соціальні перетворення у радянському селі: На прикладі сіл західних областей Української РСР, К., 1976; За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939—1979. К., 1979; Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвит-

щим, ніж у попередні періоди, ідейно-теоретичним і науковим рівнем, у них глибше аналізується діяльність партії по створенню передумов для колективізації в західноукраїнському селі, більша увага приділена питанням партійного будівництва, ідейно-виховної та культурно-освітньої роботи. Збагатилася й джерельна база досліджень, вийшов у світ ряд нових документальних збірників¹⁶. Особливої уваги заслуговує збірник документів і матеріалів «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939—1979», підготовлений спільно Інститутом історії партії при ЦК Компартії України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Інститутом суспільних наук АН УРСР, партійним архівом Львівського обкому Компартії України, Головним архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР та Львівським обласним державним архівом. Цей збірник, майже всі документи якого нові, є першою спробою документального висвітлення керівної і спрямовуючої ролі Комуністичної партії у процесі бурхливого зростання усіх галузей народного господарства західних областей УРСР, культури і добробуту трудящих краю за період 1939—1979 рр. У першому з чотирьох розділів — «Встановлення Радянської влади в західних областях України. Початок соціалістичних перетворень (1939—1941)» на багатому фактичному матеріалі переконливо показано, як після возз'єднання з Радянською Україною на землях колишньої відсталой Західної України і Північної Буковини при братерській допомозі народів СРСР закладалися підвалини нового соціалістичного життя. Заслуговує схвалення те, що збірник має значну кількість фотоілюстрацій, а також примітки, список скорочень, перелік документів.

Спинимося коротко на класифікації праць, що висвітлюють партійне керівництво соціалістичними перетвореннями у західноукраїнському селі в зазначений період. Насамперед це узагальнюючі праці з історії КПРС, зокрема, перша книга п'ятого тому багатотомної історії Комуністичної партії Радянського Союзу¹⁷, нариси історії Компартії України і партійних організацій західних областей республіки¹⁸. Далі йдуть монографічні дослідження, безпосередньо присвячені керівній ролі партії в проведенні соціалістичних перетворень у західних областях України. Сюди відносяться згадані вище праці М. К. Івасюти, І. П. Богодиста, В. Ю. Маланчука, Й. Д. Черниша та ін. Окрему групу праць становлять дослідження з історії СРСР та УРСР. Найповніше керівна роль партії у здійсненні соціалістичного будівництва в західних областях УРСР показана в шостому томі багатотомної історії УРСР¹⁹, в історії міст і сіл Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Ровенської, Тернопільської, Чернівецької областей. у ряді узагальнюючих праць²⁰. Велике значення у справі розкриття історичного значення возз'єднання західноукраїнських земель у єдиній Радянській державі, ролі перших соціалістичних перетворень, здійснених під керівництвом Комуністичної партії в період 1939—1941 рр., мають праці партійних, радянських працівників, які переконливо характеризують закономірності й специфіку партійної роботи²¹.

ку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР. 1939 — 1975. Львів, 1980.

¹⁶ З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: 36. док. і матеріалів. К., 1976; Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939—1979. 36. док. і матеріалів. К., 1980.

¹⁷ История Коммунистической партии Советского Союза. М., 1970. Т. 5, кн. 1.

¹⁸ Нариси історії Комуністичної партії України. Вид. 4-е, доп. К., 1977; Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації. Ужгород, 1979; Нариси історії Львівської обласної партійної організації. Вид. 3-е, доп. Львів, 1980; Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. Львів, 1980 та ін.

¹⁹ Історія Української РСР. К., 1977. Т. 6 (1929—1941 рр.).

²⁰ Торжество історичної справедливості: Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі. Львів, 1968 та ін.

²¹ Капто О. С. Під зорею Радянської влади в єдиній сім'ї братніх народів СРСР. — УІЖ, 1979, № 12; Шевчук Г. І. Соціалістичні перетворення у Надзбручанському краї. — УІЖ, 1967, № 11; Добрик В. Ф. Возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі — видатна перемога ленінської політики КПРС. — УІЖ, 1979, № 9.

Виявити ступінь вивчення проблеми партійного керівництва соціалістичною пербудовою західноукраїнського села в перші роки після возз'єднання можна лише на основі комплексного аналізу праць усіх перелічених груп, типолого-порівняльного їх вивчення, виділення основних напрямів, за якими досліджується проблема в цілому. В цьому комплексі питань першочергове значення має дослідження процесу встановлення і утвердження Радянської влади в краї, ролі партії у створенні там революційних комітетів — тимчасових органів революційної влади на місцях, організації озброєних загонів. У працях І. П. Богодиста, М. К. Івасюти, Й. Д. Черниша та ін.²² відображено демократичний характер тимчасових органів революційної влади, їх зв'язок з масами, показано їх роль у підготовці і проведенні виборів до Народних Зборів.

Конкретні історичні умови, що склалися в західних областях України після 17 вересня 1939 р., вимагали негайного створення партійних і радянських органів. Тому на перших порах їх склад був затверджений зверху донизу ЦК КП(б)У, що дало змогу з перших днів розгорнути організаторську і політичну роботу. На жовтень — листопад 1939 р. обласні партійні організації налічували всього по 20—30 комуністів. Це ускладнювало становище та вимагало проведення безвідкладної копійної роботи по поповненню партійних рядів. Спочатку зростання лав членів партії у краї відбувалося за рахунок комуністів, направлених ЦК КП(б)У для роботи в західних областях України, а також комуністів-воїнів, що демобілізувалися з лав Червоної Армії і залишилися там. Велику роль уповноважених ЦК КП(б)У у проведенні партійно-політичної роботи в період до створення обласних і повітових партійних органів показує у своїй статті М. П. Тесленко²³. А у згадуваній монографії Й. Д. Черниша зазначається, що вже у жовтні 1939 р. ЦК ВКП(б) прийняв рішення про створення в західних областях України первинних партійних організацій і прийом у партію, а також, що комуністи, направлені на роботу в ці області, об'єднувалися в територіальні партійні організації. У багатотомній історії КПРС вказується на те, що постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Про створення комуністичних організацій у Західній Україні і Західній Білорусії» було ухвалено 1 жовтня 1939 р. і що для проведення політико-виховної роботи в ці області було направлено більше 6 тис. комуністів і комсомольців. Крім того, було розпочато прийом у партію передових робітників, селян та представників трудової інтелігенції з місцевого населення²⁴. На думку В. Л. Варецького, на зростанні партійних організацій негативно відбивалося недовір'я до колишніх членів КПЗУ²⁵. Як вказує М. К. Івасюта, хоч «несправедливий розпуск у 1938 р. КПП разом з КПЗУ і КПЗБ і викликав почуття гіркоти у комуністів, однак не припинив їх революційної діяльності. Члени КПП і КПЗУ, які вийшли з підпілля, не будучи в той час формально членами партії, активно допомагали частинам Червоної Армії, яка визволяла західноукраїнські землі, були ініціаторами створення тимчасових революційних органів народної влади, викрикали підступні дії і задуми буржуазних націоналістів»²⁶. Високу оцінку діяльності комуністів — колишніх членів КПП і КПЗУ — під час визволення Червоною Армією західної України і встановлення там Радянської влади дав у своїй редакційній

²² Ліщенко М. О. Створення і зміцнення органів Радянської влади на Буковині. 1940—1941 рр. — 40 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Чернівці, 1957; Шийчук В. О. Діяльність трудящих західних областей УРСР у місцевих Радах. 1939—1941. — УІЖ, 1974, № 11; Тесленко М. П. Партійне керівництво створенням і діяльністю масових організацій трудящих у західних областях УРСР: вересень 1939 — червень 1941 рр. — УІЖ, 1978, № 12; Настюк М. І., Парпан М. П. Організація і діяльність тимчасових органів народної влади в Західній Україні. — УІЖ, 1979, № 7 та ін.

²³ Тесленко М. П. До історії партійного будівництва в західних областях України. — УІЖ, 1969, № 10.

²⁴ Історія Комуністичної партії Радянського Союзу, т. 5, кн. 1, с. 81—82.

²⁵ Варецький В. Л. Назв. праця, с. 161.

²⁶ Івасюта М. К. Участь членів КПЗУ у встановленні Радянської влади на Західній Україні в 1939 р. — В кн.: Заграв воли: З історії Комуністичної партії Західної України. Львів, 1970, с. 261—273.

статті теоретичний і політичний орган ЦК КПРС — журнал «Коммунист» у 1963 р.²⁷ ЦК ВКП(б) звертав увагу на необхідність уважного ставлення до колишніх членів КПП і КПЗУ. Як зазначає В. О. Замлинський, у 1941 р. їх стали приймати до ВКП(б) і відновлювати їм партійний стаж.²⁸

В працях 60-х і наступних років багато уваги приділяється питанням партійного будівництва в перші роки Радянської влади у західних областях України. Автори показують, що наприкінці квітня 1940 р. там проходили перші партійні конференції, які підвели підсумки роботи за минулий період, узагальнили позитивний досвід, накреслили заходи щодо зміцнення партійних організацій, посилення їх діяльності на всіх ділянках соціалістичного будівництва, особливо на селі. За підрахунками В. Л. Варецького, на квітень 1940 р. у Львівській, Дрогобицькій, Тернопільській і Станіславській (нині — Івано-Франківській) областях працювало 1018 первинних партійних організацій, які об'єднували 11280 комуністів.²⁹ Аналізуючи процес організаційно-політичного зміцнення партійних організацій, посилення їх впливу на хід соціалістичних перетворень, зокрема на селі, М. К. Івасюта наводить дані про те, що на червень 1941 р. в західних областях республіки діяло 3056 партійних організацій, а число комуністів зросло до 36969 чоловік.³⁰

Чільне місце в дослідженнях займають питання партійно-політичної та ідейно-виховної роботи на селі в ході перших соціалістичних перетворень на західноукраїнських землях.³¹ У працях підкреслюється, що ця робота була спрямована на корінні зміни в ідеології і свідомості людей, підвищення політичного і культурного рівня трудящих, підготовку їх до проведення колективізації сільського господарства. Як зазначає П. С. Костик³², у політико-виховній роботі партія широко використовувала досвід східних областей УРСР: повсюдно створювалися агітколективи, розгорталася лекційна пропаганда, засновувались школи, клуби, хати-читальні. Велику роботу по пропаганді колгоспного ладу, успіхів колгоспного будівництва в Радянському Союзі проводила місцева партійна і радянська преса, продовжуючи тим самим кращі традиції прогресивних друкованих видань КПЗУ, яка ще в період до 1938 р. роз'яснювала трудящим переваги соціалізму і колективних форм господарювання.

З ініціативи партійних органів у селах створювалися гуртки по вивченню марксистсько-ленінської теорії, історії більшовицької партії, статуту сільськогосподарської артілі. В усій цій роботі активну участь брали комуністи і комсомольці, пропагандисти і агітатори. Автори узагальнюють досвід роботи агітколективів у ході підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР і УРСР, що відбулися в березні 1940 р., прагнуть показати, що зростання громадсько-політичної активності трудящих стало результатом активної пропагандистської роботи партійних організацій, а також їх діяльності по ліквідації неписьменності і малописьменності серед населення. Однак саме цей аспект потребує делаті глибшої розробки як у працях, присвячених культурному будівництву в західних областях України, так і в дослідженнях, що висвітлюють політико-виховну роботу партійних організацій в селах регіону.

Червоною ниткою через усі праці, які розкривають питання здійснення соціалістичних перетворень на селі західних областей України, проходить думка про те, що робота по підготовці й проведенню колективізації очолювалася партійними організа-

²⁷ За правильное освещение истории Коммунистической партии Западной Украины. — *Коммунист*, 1963, № 10, с. 45—46.

²⁸ Замлинський В. О. Комуністична партія — організатор перемоги соціалізму в західних областях України. — *УІЖ*, 1979, № 10, с. 22.

²⁹ Варецький В. Л. Назв. праця, с. 152.

³⁰ Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва, с. 64.

³¹ Соколовська Т. Г. Ідейно-виховна та культурно-освітня робота в західних областях УРСР: вересень 1939 — червень 1941 рр. — *Питання історії СРСР*: Наук. зап. Львів. ун-ту, Львів, 1957. Вип. 6; Головка П. І., Коваленко А. П., Толкачов І. О. Партійне і радянське будівництво в західних областях України. — *У боротьбі за комунізм*. Львів, 1964; Каянюк М. С. Роль преси в ідейному вихованні трудящих західних областей України. 1939—1941. — *УІЖ*, 1974, № 4 та ін.

³² Костик П. С. Назв. праця.

ціями. У книгах І. П. Богодиста, В. Л. Варецького, М. К. Івасюти, Й. Д. Черниша ряді їх статей³³ показано значення земельної реформи, рішення Народних зборів про націоналізацію землі, конфіскацію поміщицьких та монастирських земель, передачі бідняцьким селянським господарствам худоби, будівель, сільськогосподарського реманенту, створення на базі поміщицьких маєтків радгоспів. Автори показують, що в міру того, як селяни переконувалися у перевагах колективного господарювання, як утверджувалась Радянська влада, міцніли партійні і комсомольські організації, дедалі активніше йшов процес підготовки до кооперування одноосібних господарств.

У названих та інших працях³⁴ переконливо відображено, що партійні та радянські органи, трудящі маси села вивчали і запозичували досвід колгоспного будівництва східних районів країни, спиралися на матеріально-технічну базу СРСР. ЦК КП(б)У практикував поїздки делегацій селян-одноосібників із Західної України у східні області УРСР, інші республіки Союзу РСР, на Виставку досягнень народного господарства, запрошував їх для участі в республіканських нарадах передовиків сільськогосподарства. Автори наголошують на значенні виступів селян, які побували на сході, перед своїми односельчанами на зборах, у пресі з розповідями про велике враження від побаченого, із закликами до об'єднання в колгоспи.

Інтернаціональна допомога трудящих усіх республік СРСР населенню західноукраїнських земель у здійсненні соціалістичних перетворень, зокрема на селі, — це одна з найбільш актуальних тем, що розкривається як у названих працях, так і в ряді спеціальних досліджень³⁵. Зокрема, у статті В. О. Шийчука наводяться узагальнені дані, які переконливо свідчать, що на землі західної України з РРФСР, Білорусії, Казахстану було направлено значну кількість техніки, багато механізаторів та інших спеціалістів сільського господарства.

Значне місце в дослідженнях відводиться з'ясуванню провідної ролі робітничого класу в проведенні колективізації в західних областях України. У монографії Ф. Ф. Чернявського та інших працях³⁶ показані різноманітні форми допомоги з боку промислових підприємств республіки трудящому селянству в забезпеченні господарств технікою, її ремонті, у підготовці кадрів, проведенні політико-виховної роботи на селі. Ця тема тісно зв'язана з вивченням роботи партійних організацій по створенню і зміцненню машинно-тракторних станцій. Вона найбільш повно розкрита в монографії П. С. Костика. Автор показав велике значення постанови Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 25 березня 1940 р. «Про організацію державних машинно-тракторних станцій в західних областях УРСР», згідно з якою намічалось створення 174 МТС. Висвітлюється також піклування партійних організацій про виділення приміщень для МТС, передача їм нової складної сільськогосподарської техніки, будівництво з весни

³³ Івасюта М. К. Соціалістична перебудова сільського господарства в західних областях Української РСР. — УІЖ, 1959, № 4; Черниш Й. Д. КП України — організатор колгоспного ладу в західних областях УРСР. — Наук. праці з історії КПРС. К., 1967. Вип. 17; его же. Осуществление ленинского кооперативного плана в западных областях УССР. — Научные труды по истории КПСС. К., 1980. Вып. 106 та ін.

³⁴ Івасюта М. К. Перші успіхи колективізації сільського господарства в західних областях УРСР. 1939—1941 рр. — З історії західноукраїнських земель. К., 1960. Вип. 14; Ковальов Г. К. Соціалістичне перетворення сільського господарства в західних областях України. — Торжество ідей лєнінізму. К., 1957; Ципко К. Г. Ліквідація капіталістичних і створення соціалістичних форм в народному господарстві Буковини. 1940—1941 рр. — 40 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Львів, 1971, с. 13.

³⁵ Гриценко І. А. Допомога народів Радянського Союзу в колективізації сільського господарства Чернівецької області. 1940—1941 рр. — 40 років Великої Жовтневої соціалістичної революції. Чернівці, 1957; Михайлюта Т. І., Тюренков М. Про перші соціалістичні перетворення на Ровенщині. 1939—1941 рр. — УІЖ, 1973, № 3; Шийчук В. О. Допомога братніх областей УРСР у ліквідації економічної відсталості західних областей УРСР. 1939—1941 рр. — УІЖ, 1979, № 9 та ін.

³⁶ Чернявський Ф. Ф. По пути социализма: Деятельность Коммунистической партии по укреплению руководящей роли рабочего класса при построении основ социализма в западных областях Украинской ССР. 1939—1950. Львов, 1978 та ін.

1940 р. нових майстерень по її ремонту. За даними П. С. Костика, на весну 1940 р. у шести західних областях республіки було створено 100 МТС, а на кінець 1940 р. — 174³⁷.

Поряд з цим у багатьох працях автори розповідають про створення перших колгоспів у західних областях України. Й. Д. Черниш зазначає, що перший колгосп на Львівщині був організований в лютому 1940 р. у с. Завидовичі Городоцького району і названий іменем Леніна. Організаційне оформлення колгоспів відбувалося під безпосереднім керівництвом партійних органів. Автори показують участь партійних працівників у створенні колективних господарств, підборі кадрів для них та закріпленні за ними землі. Весною 1940 р. на землях Західної України уже діяло 175 колгоспів, які усуспільнювали близько 45 тис. га землі. В радянській історіографії по даному питанню утвердилося положення про те, що найбільш швидкі темпи колективізації були навесні 1941 р., коли число колгоспів досягло 2600. Їм належало 13,5% усіх сільськогосподарських угідь регіону.

Висвітлюючи процес колективізації, історики значну увагу приділяють узагальненню досвіду роботи партійних організацій по добору і розстановці кадрів, насамперед з місцевого населення. Вони показують процес створення мережі курсів по підготовці кадрів для сільського господарства, зокрема трактористів, відкриттю шкіл по підготовці агрономів, зоотехніків, ветфельдшерів, рахівників тощо.

В усіх без винятку працях вказується, що соціалістичні перетворення в західних областях України відбувалися в умовах гострої класової боротьби, яка особливо посилилась з початком колективізації. Автори наводять конкретні приклади ворожих дій з боку буржуазно-націоналістичних елементів, католицького духовенства, куркулів, спрямованих на зрив колективізації, послаблення трудової дисципліни у колгоспах. В публікаціях підкреслюється, що партійні організації та органи Радянської влади викривали підступні дії ворогів, давали рішучу відсіч буржуазно-націоналістичній пропаганді. Проте, загальним недоліком досліджень з даної проблематики, на нашу думку, є те, що конкретні форми і методи, які застосовували партійні організації в боротьбі з ворожими соціалізму силами, широко не показані. Слабо аналізуються й корінні соціальні зміни на селі, що відбувалися в ході соціалістичного будівництва, лише в загальних рисах говориться про нову розстановку класових сил на початку 1941 р.

У наявній літературі відсутні єдині оцінки результатів тих революційних змін, які сталися на західноукраїнських землях протягом 1939—1941 рр. В. Л. Варецький, наприклад, розглядає ці зміни як «початок соціалістичної реконструкції сільського господарства»³⁸. Більш чітко оцінюють ці зміни автори колективної монографії «За щастя оновленої землі», розглядаючи їх як «перші кроки соціалістичних перетворень на селі».

Таким чином, історіографічний аналіз літератури, присвяченої питанням партійного керівництва проведенням перших соціалістичних перетворень на селі в західних областях УРСР у 1939—1941 рр., дає змогу зробити висновок про те, що історики провели велику і плідотворну роботу по вивченню і узагальненню досвіду партійних організацій, набутого в ході революційного оновлення західноукраїнських земель. Опубліковані праці дають досить повне уявлення про роботу Комуністичної партії по ліквідації старих форм господарювання і створенню умов для утвердження соціалістичних відносин на селі. Особливо розширився фронт досліджень в період 60—70-х років, коли в світ вийшли узагальнюючі та монографічні праці, в яких зроблена спроба комплексного висвітлення діяльності партії на важливому рубежі становлення соціалізму в західних областях України, поставлено ряд нових питань, викривають фальсифікації буржуазно-націоналістичних ідеологів щодо характеру соціалістичного будівництва на західноукраїнських землях.

³⁷ Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства, с. 18, 29.

³⁸ Варецький В. Л. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР, с. 242.

Водночас можна виділити немало питань, які вивчені недостатньо і потребують дальшого дослідження. Насамперед це стосується визвольного походу Червоної Армії у вересні 1939 р., коли від колоніального гноблення і фашистського поневолення було визволено понад 6 млн. українців та близько 3 млн. білорусів³⁹. До того ж, як свідчить публікація журналу «Советские архивы», на цю тему є багатий не досліджений матеріал у Центральному державному архіві Радянської Армії, зокрема документи частин і з'єднань 5, 6 і 12-ї армій, що входили до складу військ Українського фронту і брали участь у визвольному поході. Ці матеріали відтворюють яскравий образ радянського воїна-визволителя, вихованого в дусі пролетарського інтернаціоналізму, показують радісну зустріч визволителів, розкривають багатогранну діяльність політorganів військ серед місцевого населення, відображають перші соціально-економічні і політичні перетворення на визволених територіях⁴⁰.

Далі йде група малодосліджених питань, пов'язаних з висвітленням партійного будівництва, розвитком внутріпартійного життя, організаційно-політичним зміцненням партійних організацій, особливо на селі. Автори, як правило, обмежуються загальними фразами про удосконалення форм і методів роботи партійних організацій, про зміцнення зв'язків з масами, виховання місцевих кадрів, але не показують як саме це досягалось на практиці. Не повно розкрито також діяльність партійних організацій у політичному та організаційно-господарському зміцненні новостворених колгоспів, майже не показано роль радгоспів у підготовці та проведенні колективізації сільського господарства. Історики недостатньо вивчили особливості соціалістичної перебудови західноукраїнського села на основі загальних закономірностей. Як слушно зауважив у згаданій статті В. В. Кабанов, нерідко при аналізі перетворень 1939 — 1941 рр. механічно переносяться оцінки аналогічних явищ 20—30-х років у східних районах країни.

Спираючись на досягнуті успіхи, історики покликані у нових дослідженнях заповнити відмічені прогалини, глибше розкрити досвід партійного керівництва соціалістичною перебудовою західноукраїнського села, переконливіше викривати різного роду фальсифікації. Як підкреслив В. В. Щербицький у доповіді на XXVI з'їзді Компартії України, зусилля вчених мають бути зосереджені на узагальненні досвіду політичної і організаторської діяльності КППС⁴¹.

В. І. УЛЬЯНИЧ (Київ)

³⁹ История 2-й мировой войны 1939—1945 гг. М., 1974. Т. 3, с. 357.

⁴⁰ Крушельницкий А. В., Нагаев И. М. Воссоединение Западной Украины с Советской Украиной: Сентябрь — ноябрь 1939 г. — Советские архивы, № 3, 1979, с. 23, 24.

⁴¹ Материали XXVI з'їзду Комуністичної партії України. К., 1981, с. 50.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Рецензуємо Нариси історії обласних партійних організацій України

ОЧЕРКИ ИСТОРИИ КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТНОЙ ПАРТИЙНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ.

Днепропетровск: Промінь, 1981.— 326 с.

В організаційній будові і всій багатогранній діяльності КПРС величезну роль відіграють місцеві партійні організації. Вони виступають провідниками політики партії в життя, організаторами виконання директив ЦК КПРС на місцях. Їх діяльність — одна з найважливіших умов, яка забезпечує керівну і спрямовуючу роль Комуністичної партії у радянському суспільстві. XXVI з'їзд КПРС вказав на необхідність дальшого підвищення ролі і відповідальності республіканських, крайових, обласних, окружних, міських і районних партійних організацій за втілення в життя генеральної лінії партії, і зазначив, що в їх роботі «...є немало цінного, повчального»¹. В матеріалах з'їзду наголошується, що чим багатший, чим різноманітніший місцевий досвід, тим плодотворніша діяльність партії в цілому².

Вивчення і наукове узагальнення історичного досвіду революційно-перетворюючої діяльності КПРС, її місцевих організацій — одне з найважливіших завдань історико-партійної науки. І певний внесок в його реалізацію вносять нариси історії обласних партійних організацій Компартії України — бойового загону єдиної і монолітної ленінської партії. Цикл цих видань поповнився «Очерками истории Кировоградской областной партийной организации»³.

Керуючись марксистсько-ленінською методологією, використовуючи значний архівний матеріал, частина якого вперше введена в науковий обіг, періодичну пресу і мемуарну літературу, авторський колектив створив фундаментальну працю. В ній вперше систематизовано висвітлюється історичний шлях обласної партійної орга-

нізації, показано, що під керівництвом ЦК КПРС і ЦК Компартії України комуністи Кіровоградщини вписали яскраві сторінки в боротьбу робітничого класу і всіх трудящих нашої країни за побудову розвинутого соціалістичного суспільства, зміцнення братерської дружби і інтернаціональної єдності народів СРСР.

Позитивним є те, що в усіх розділах книги вдало поєднується загальнопартійний і місцевий матеріал. Авторським колективом проведена значна робота по аналізу і узагальненню великого фактичного матеріалу, який розкриває основні напрями діяльності обласної парторганізації на всіх найважливіших етапах життя нашої партії і країни.

Кіровоградська обласна партійна організація розпочала свою діяльність у січні 1939 р. Її виникнення пов'язане з утворенням в адміністративному поділі нашої республіки нової області. В рецензованій праці у перших трьох розділах показано історію зародження наприкінці XIX ст. на території області соціал-демократичних гуртків і груп, висвітлено утворення і діяльність першої більшовицької організації у Єлисаветграді в 1904 р. на чолі з Артемом (Ф. А. Сергеевим), боротьбу більшовиків проти самодержавства, царизму і капіталізму, їх діяльність в роки першої російської революції, в період реакції, нового революційного піднесення, боротьбу більшовицьких організацій Єлисаветградського і Олександрійського повітів в період боротьби за перемогу соціалістичної революції і захисту її завоювань, відбудови народного господарства, здійснення ленінського плану побудови соціалізму в нашій країні.

В наступних розділах рецензованої праці йдеться вже про історію обласної партійної організації. Автори аргументовано довели необхідність утворення нових місцевих органів партії в умовах боротьби за дальший розвиток соціалістичного суспільства і зміцнення оборони нашої країни (с. 94, 95). У складі новоствореної Кіровоградської обласної парторганізації була одна міська, 30 районних, 614 первинних парторганізацій, в яких налічувалося 8 227 комуністів.

Суворим випробуванням для комуністів Кіровоградщини були роки Великої Вітчизняної війни. У відповідності з рішенням

¹ Матеріали XXVI з'їзду КПРС. К., 1981, с. 83.

² Див.: Там же, с. 84.

³ Редакционная коллегия: А. И. Погребняк (председатель), В. Д. Бабий, П. М. Безтака, Ф. К. Белявин, В. Л. Калениченко, И. П. Олифиренко.

нями ЦК ВКП(б). Раднаркому СРСР, Державного Комітету Оборони обласна партійна організація, як і вся партія, перебудувала свою роботу на воєнний лад. В перший місяць війни 60% загального складу комуністів області було направлено у діючу армію. З наближенням фронту партійні організації проводили евакуацію населення, устаткування промислових підприємств, сільськогосподарської техніки, матеріально-культурних цінностей. Комуністи були організаторами партійно-комсомольського підпілля і партизанської боротьби на тимчасово окупованій ворогом території області. Там діяв Кіровоградський підпільний обком КП(б)У, підпільні міськкоми партії у Кіровограді і Знаменці, 28 райкомів. Для проведення роботи на території області були залишені 926 членів і кандидатів в члени партії, 1 800 комсомольців (с. 125, 126), група партійних, радянських, господарських і комсомольських працівників. Всього на окупованій території Кіровоградщини вели боротьбу проти фашистських загарбників 16 457 партизанів, 5 510 підпільників і близько 43 тис. учасників інших форм боротьби з фашизмом (с. 138).

У рецензованій книзі висвітлюється величезна організаторська і політична робота обласної партійної організації, трудовий подвиг робітничого класу, колгоспного селянства, інтелігенції у відродженні зруйнованого ворогом народного господарства і культури у післявоєнні роки. Чільне місце в нарисах відведено періоду дальшого розвитку соціалістичного суспільства, на конкретних прикладах показано, як партійні організації Кіровоградщини боролися за проведення в життя політики партії, за підвищення авангардної ролі комуністів у виконанні планів господарського і культурного будівництва.

Значний інтерес викликають розділи, присвячені діяльності обласної партійної організації з умов розвинутого соціалізму. В них розкриваються такі питання, як кількісні і якісні зміни в її складі після XXIII—XXV з'їздів КПРС, розстановка комуністів на вирішальних ділянках виробництва. На 1 грудня 1978 р. у складі Кіровоградської обласної партійної організації налічувалося 69 181 член і кандидат у члени КПРС, діяло 4 міськкоми, 2 райкоми у Кіровограді, 19 сільських райкомів партії, 2 парткоми з правами райкому партії, 2 038 первинних парторга-

нізацій, 1 508 цехових, 2 822 партгруп. Лише за роки десятої п'ятирічки було утворено 65 нових первинних, 84 цехових партійних організацій, 208 партгруп (с. 300).

Значна увага приділена питанням партійного керівництва розвитком економіки, діяльністю Рад народних депутатів, громадських організацій, послідовному втіленню в життя ленінських норм партійного життя і принципів партійного керівництва.

Значне місце відведено в книзі висвітленню діяльності партійних організацій області по виконанню рішень ЦК КПРС, спрямованих на подальше підвищення матеріального добробуту і культурного рівня трудящих.

В «Очерках» широко показано роботу парторганізацій по вдосконаленню форм і методів політико-виховної роботи, спрямованої на виховання нової людини — активного і свідомого будівника комуністичного суспільства, по ідеологічному забезпеченню виконання народногосподарських планів і соціалістичних зобов'язань.

Позитивно оцінюючи рецензовану книгу, слід зазначити, що вона не позбавлена і деяких недоліків. Не завжди автори досягають об'єктивного висвітлення фактів. Насамперед, це стосується діяльності соціал-демократичних організацій в дожовтневий період. Як відомо, з 1903 р. до осені 1917 р. на території області діяли об'єднані соціал-демократичні організації і автори, на наш погляд, слабо показали ідейну боротьбу більшовиків і меншовиків в Єлисаветградському комітеті РСДРП. Це стосується і участі комуністів Кіровоградщини в боротьбі з троцькізмом.

У нарисах має місце розбіжність при переліку областей, з частини районів яких у 1939 р. була утворена Кіровоградська область (с. 3 і 94). Книга була б змістовнішою, якщо б у ній повніше розкривалась діяльність первинних парторганізацій у промисловості, сільському господарстві, науці, освіті в період розвинутого соціалізму.

В цілому «Очерки истории Кіровоградской областной партийной организации» заслуговують позитивної оцінки. Книга стане в нагоді всім, хто вивчає і цікавиться історією КПРС і її місцевих організацій.

В. К. ВАСИЛЕНКО (Київ)

**РАБОЧИЙ КЛАСС СССР
В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО
СОЦИАЛИЗМА.
МАТЕРИАЛЫ ВСЕСОЮЗНОГО
СИМПОЗИУМА.**

Киев, 28—30 марта 1979 года.

К.: Наук. думка, 1980, ч. I, 240 с.;
ч. II, 104 с.; ч. III, 220 с.

Дослідження основних особливостей розвитку робітничого класу Радянської країни в умовах зрілого соціалізму, його внеску в створення матеріально-технічної бази комунізму, вдосконалення суспільних відносин, виховання людини комуністичного суспільства має важливе теоретичне й практичне значення. Істотний вклад у наукову розробку цієї проблеми зробив Всесоюзний симпозіум, організований Інститутом історії СРСР АН СРСР та Інститутом історії АН УРСР. Він відбувся у Києві в березні 1979 р.

Матеріали симпозіуму містять багато нових фактів з історії радянського робітничого класу — основної продуктивної сили країни.

В доповіді В. Є. Полетаєва і С. Л. Семячського, яка була прочитана на пленарному засіданні, проаналізовано основні риси соціально-політичного розвитку робітничого класу нашої країни, показано його провідну роль у подальшому зростанні та зміцненні економічного потенціалу СРСР, в інтенсифікації суспільного виробництва, піднесенні продуктивності праці.

Важливе теоретичне положення про взаємозв'язки, які існують між розвитком соціалістичної економіки та еволюцією робітничого класу, знайшло своє висвітлення в доповіді І. М. Некрасової.

А. В. Лихолат, Ю. О. Курносов та М. Р. Плющ присвятили свій виступ розкриттю загальних закономірностей та деяких особливостей розвитку робітничого класу братніх радянських республік у 60-і—70-і роки, дослідженню питань його соціальної активності, зростання ролі в суспільстві.

В матеріалах симпозіуму розглянуто важливі методологічні проблеми, які стосуються кількісних та якісних змін у складі робітничого класу. А. В. Митрофанова в своєму повідомленні проаналізувала взаємозв'язок між формуванням територіально-виробничих комплексів та індустріальним розвитком автономних республік й економічних районів РРФСР. Це певною мірою вплинуло на чисельність і розміщення робітничого класу республіки, а також на його галузеву структуру.

Важливі питання історії великих промислових комплексів, їх зв'язку із розвитком всього народного господарства країни та його регіональних складових частин розглянули у своєму повідомленні лєнінградські вчені О. З. Ваксер, В. А. Єжов, І. П. Труфанов.

Рецензоване видання містить багатий фактичний матеріал та обґрунтовані висновки, що стосуються загальних для всієї країни закономірностей змін у складі робітничого класу в умовах зрілого соціалізму, а також деяких особливостей його галузевої структури, джерел і форм поповнення у союзних республіках і, зокрема, Українській РСР (виступи В. О. Романцова й М. І. Кравчука), Вірменській РСР (Р. Л. Азізбекяна й М. А. Григоряна), Естонській РСР (Р. Н. Пуллата і К. К. Калі) й Казахській РСР (Б. Н. Абишевої).

Зупинившись на соціальних наслідках науково-технічної революції, учасники симпозіуму (О. В. Бакунін, В. В. Алексєєв, Н. Ф. Кулакова) в своїх повідомленнях показали, що вдосконалення професійно-кваліфікаційної структури робітників, кількісні й якісні зміни в їх складі сприяють підвищенню ефективності суспільного виробництва.

В матеріалах симпозіуму знайшли своє висвітлення й зміни в характері праці робітників, що відбулися під впливом науково-технічного прогресу. Сучасне виробництво висуває високі вимоги до тих, хто працює, до їх спеціальної й професійної підготовки, загальноосвітнього та культурного рівня. Поліпшенню такої підготовки значною мірою сприяє перехід до загальної середньої освіти. Навчання кваліфікованих кадрів робітників у системі професійно-технічної освіти Української РСР присвячено повідомлення О. М. Веселової, а питанням піднесення їх загальноосвітнього й культурно-технічного рівня — виступи О. І. Луцького й В. В. Григор'євої.

В матеріалах симпозіуму багато уваги приділено найвищій меті соціально-економічної політики Комуністичної партії Радянського Союзу — підвищенню матеріального добробуту трудящих.

Важливе значення одного з його елементів — громадського харчування на промислових підприємствах — для відтворення продуктивних сил, активізації виробничої й суспільно-політичної діяльності робітничого класу Української РСР розкрито в повідомленні Л. Д. Вітрук.

Особливе місце в рецензованому виданні відведено дослідженню ролі соціалістичного змагання в підвищенні ефективності суспільного виробництва. В багатьох виступах висвітлено нові його форми, розвиток творчої ініціативи трудящих. У повідомленні Л. С. Рогачевської охарактеризовано історичний досвід, основні риси й форми соцзмагання, проаналізовано історіографію проблеми. Значення трудової активності робітників, передових починів як важливих факторів інтенсифікації виробництва розкрив С. В. Кульчицький. Ряд виступів присвячено розгортанню соціалістичного змагання в різних регіонах країни, зокрема в Донбасі (повідомлення В. О. Чистякова), в західних областях Української РСР (О. П. Іваньської) та в Латвій-

ській РСР (І. Ласе, Я. Ласіса). В них підкреслюється важливість цього всенародного руху для економічного розвитку Радянського Союзу.

Про роль соціалістичного змагання і настанови в комуністичному вихованні трудящих, активізації ролі трудових колективів у будівництві комуністичного суспільства розповідається в повідомленні С. М. Сирцової.

В умовах розвинутого соціалізму неухильно зростає роль робітничого класу в суспільно-політичному житті Радянської країни. Змінюються форми його участі в управлінні державою, в роботі громадських організацій, змінюються міжнародні зв'язки. Ряд виступів було присвячено аналізу провідної ролі робітничого класу в соціалістичному суспільстві. Так, у повідомленні І. Л. Корнаковського подано соціальну характеристику передового радянського робітника. Дослідник навів таблиці (на жаль, їх зовсім мало у виданні, хоча цифрового матеріалу для цього досить), дані яких свідчать про залежність основних соціальних показників ударників п'ятирічки від їх фаху й змісту праці.

Суспільно-політична активність робітників досліджується на матеріалах Сибіру (повідомлення В. С. Санжієва), УРСР (А. А. Кондрацького і Є. П. Талан), Молдавської РСР (Л. Є. Репіди).

Про значення соціальної основи радянського суспільства — союзу робітничого класу, колгоспного селянства й парадної інтелігенції — в період зрілого соціалізму мова йшла у повідомленнях А. С. Сенявського й О. П. Григоренко. А ось П. П. Панченко у своєму виступі чомусь не згадав про інтелігенцію, її місце в даному союзі.

На сторінках рецензованого видання від-

значено ті величезні зміни, що відбулися у духовному світі радянських робітників в умовах зрілого соціалізму. Ці проблеми аналізують у своїх повідомленнях Л. В. Рутес, А. В. Торба й Л. А. Шевченко.

На симпозіумі обговорювалося питання про міжнародні зв'язки радянського робітничого класу (повідомі Н. К. Петрової і С. В. Віднянського).

Спеціальний розділ рецензованого видання присвячено історіографії деяких проблем історії робітничого класу СРСР (виступи Г. А. Мадатова, В. І. Жолтухіна, Л. І. Євселевського й В. Г. Тищенка).

Розглянуті вище матеріали симпозіуму дають широке уявлення про різні сторони життя та діяльності провідних загонів радянського робітничого класу на етапі зрілого соціалізму. Однак для більш системного підходу до вивчення розглядуваної проблеми дослідникам необхідно приділяти певну увагу дедалі зростаючому загону сільськогосподарських робітників, які вносять свій вклад у створення агропромислового комплексу, а також працівникам сфери обслуговування, що швидко індустріалізується. Заслужують поглибленого аналізу питання кількісного і якісного зростання різних загонів робітничого класу, узагальнення основних тенденцій цього процесу.

В цілому ж матеріали Всесоюзного симпозіуму мають певне наукове й практичне значення. Вони роблять вклад у комплексне вивчення такої важливої закономірності розвинутого соціалістичного суспільства, як неухильне підвищення ролі робітничого класу країни в усіх сферах суспільного життя. Саме це положення й було особливо підкреслено в документах XXVI з'їзду КПРС.

А. В. САНЦЕВИЧ (Київ)

ЗА ЩАСТЯ ОНОВЛЕНОЇ ЗЕМЛІ.

НАРИСИ ІСТОРІЇ

КОЛГОСПНОГО СЕЛЯНСТВА

ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР. 1939—1979.

(Автори: М. К. Івасюта, В. І. Масловський, А. І. Мартинюк, В. В. Нечитайло).

К.: Наук. думка, 1979, 212 с.

Рецензована монографія підготовлена до 40-річчя визначної події в житті трудящих УРСР, всіх братніх народів нашої країни — возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській Соціалістичній державі. Авторський колектив переконливо висвітлює докорінні соціально-економічні перетворення, що відбулися в житті сільських трудівників західних областей республіки у період соціалістичного й комуністичного будівництва.

Книга побудована на широкій джерельній базі. В ній використано документи партійних архівів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, Інституту історії партії при ЦК Компартії України, відповідних обласних партійних і державних, а також відомчих архівів, пресу, збірники документів, спогади. Це дало авторам можливість з належною повнотою простежити виникнення і розвиток колгоспного селянства в західних областях УРСР, процес соціалістичних перетворень у сільському господарстві цього регіону.

Заслугове схвалення структура монографії, в якій виділено такі найголовніші питання: перші кроки соціалістичних перетворень на селі, боротьба трудящих селян за здійснення масової колективізації сільського господарства, розвиток колгоспного ладу на завершальному етапі со-

ціалістичного будівництва і в умовах розвинутого соціалізму, зростання матеріального добробуту й культурного рівня колгоспного селянства.

Автори детально розглядають складний процес залучення селянства воз'єднаних західних областей Української РСР до системи соціалістичних суспільних відносин Радянської країни, різноманітну діяльність у цьому плані партійних організацій, показують величезну допомогу всіх областей УРСР та інших радянських республік населенню краю. У книзі особливо наголошується на вирішальному значенні союзу робітничого класу і селянства для здійснення соціалістичних перетворень у сільському господарстві. Розповідається про боротьбу трудівників краю проти лютих ворогів трудящих — українських буржуазних націоналістів.

В нарисах проаналізовано також незвичайно складну обстановку в західних областях України в перший період після визволення їх від гітлерівських окупантів. Читач знайде цікаві дані про участь селян у збройній боротьбі з націоналістичними бандами та іншими класовими ворогами. Широко висвітлюється процес відбудови і розвитку сільського господарства в післявоєнний період, здійснення ленінського кооперативного плану, культурного будівництва в селах західних областей республіки.

Значний інтерес становлять розділи, присвячені аналізу господарських, соціальних і культурних зрушень на селі за останні роки. В них розглядається боротьба сільських трудівників за підвищення ефективності господарювання та рівня якості продукції, а також зростання технічної оснащеності колгоспів. Особливо підкреслюється, що спеціалізація і концентрація сільськогосподарського виробництва мають важливий соціальний аспект. У спеціалізованих господарствах під-

вищується культура виробництва, різко скорочується застосування ручної праці, вона дедалі більше перетворюється у різновид індустріальної.

Багато уваги в нарисах приділяється масовому соціалістичному змагання, новим починам у сільському господарстві, дальшій механізації робіт, поліпшенню агрокультури.

Великий за обсягом розділ присвячений зростанню матеріального добробуту й культурного рівня селянства на сучасному етапі комуністичного будівництва. Розвиток колгоспного виробництва зумовив збільшення реальних доходів селян, що вплинуло на рівень їх структури їх індивідуального споживання. Велике значення для поліпшення добробуту колгоспників має гарантована оплата їх праці, система пенсійного забезпечення, соціального страхування, грошова допомога багатодітним сім'ям. Розширилась також мережа медичних установ і культурних закладів на селі, поліпшуються житлові умови трудівників сільського господарства.

Рецензована колективна монографія відзначається єдністю підходу до висвітлення проблем. Проте подекуди автори зловживають статистичним матеріалом, подають його в неузгайованій формі, недостатньо коментують таблиці. Малорозроблене в літературі питання про участь селян західних областей у Великій Вітчизняній війні, на жаль, також не знайшло в книзі достатнього висвітлення.

В цілому ж монографія лівських істориків про славний шлях боротьби й перемог селянства західних областей Радянської України заслуговує схвалення. Вона подасть допомогу викладачам і студентам вузів, пропагандистам, лекторам.

П. П. ГУДЗЕНКО (Київ),
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ (Київ)

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ.

Ред. кол.: Шевченко Ф. П.
(відповідальний редактор),
Ботушанський В. М., Курило В. М.,
Михайлина П. В., Приходько Є. С.,
Романець О. С. (секретар).
Київ: Наук. думка, 1980, 338 с.

У минулому році трудящі Чернівецької області і всієї республіки широко відзначили 40-річчя воз'єднання Північної Буковини з Українською РСР у складі Радянського Союзу. Вчені Києва і Чернівців підготували ґрунтовне видання — «Нариси з історії Північної Буковини».

У книзі висвітлюється історія Північної

Буковини з найдавніших часів до її воз'єднання з Радянською Україною. В ній, зокрема, показано, що первісне заселення території цього краю почалося ще в епоху раннього палеоліту, тобто 300—100 тис. років тому. Починаючи з неоліту, землі на берегах Дністра, Прута і Черемоша поступово заселяли землеробські племена, матеріальна культура яких подібна до матеріальної культури племен, що населяли в той час територію нинішньої Правобережної України. Закономірності історичного розвитку, підкреслюють автори, привели до утвердження на Північній Буковині слов'янської культури. Цей висновок зроблено на основі глибоких наукових обґрунтувань археологів, істориків, етнографів.

У X ст. заселена слов'янськими племенами Північна Буковина стала складовою частиною Київської Русі. «Племінні» назви в цей час втрачаються, і східні слов'яни стали користуватися спільною етнічною назвою «Русь» (с. 33), яка міцно закріпилася у свідомості буковинського населення. Воно пронесло її через століття у вигляді збірних понять «руський», «руснак», «русин». Про єдність культурного розвитку краю з іншими землями Київської Русі в X—XI ст. переконливо свідчать численні археологічні пам'ятки, на які посилаються автори.

Під час феодальної роздробленості Київської Русі Північна Буковина була південно-західною окраїною Галицького князівства. У монографії підкреслюється, що на її території розміщувались важливі прикордонні укріплення. Серед них — Ленковецьке городище в Чернівцях, городище Галиця в Сокирянському районі та ін. У XII — першій половині XIII ст. тут існували міста (літописний Василів, давні Чернівці та інші), які були центрами розвитку ремесла, торгівлі та культури. Північнобуковинські міста підтримували тісні економічні зв'язки з іншими руськими торговельно-ремісничими центрами.

До середини XIV ст. Північна Буковина перебувала в складі Галицько-Волинського князівства. Після розчленування його земель під назвою «Шипинська земля» вона потрапила під владу молдавських господарів. Спільно з молдавськими трудящими буковинці виступали проти феодального гніту та іноземних загарбників, зокрема пліч-о-пліч діяли в селянських повстаннях 1490—1492, 1563, 1671—1672 рр., у визвольній війні 1648—1654 рр.

Населення Північної Буковини з великою радістю зустріло зв'язку про возз'єднання України з Росією. Українські землі у складі Російської держави стали притягальним центром для тих українських територій, які залишалися ще під іноземним гнітом (с. 75). У XVIII ст. буковинці активно допомагали російській армії, що вела виснажливі війни із султанською Туреччиною. Важливим етапом боротьби за визволення загарбаних Оттоманською Портою земель була війна 1768—1774 рр. Населення Буковини, територія якої стала ареною воєнних дій, зустрічало росіян як братів, вбачаючи в них своїх визволителів. У Хотинському і Чернівецькому повітах з місцевих добровольців було створено кілька загонів, які взяли активну участь у бойових діях проти турецьких військ (с. 79). У 1770 р. на Буковині встановилося російське управління. Однак у 1774 р. після відходу російських військ, проведеного згідно з Кючук-Кайнарджійським миром, її окупували австрійські війська, прихід яких викликав невдоволення народних мас.

Значна увага в рецензованій праці приділена економічному становищу краю

останній чверті XVIII — першій половині XIX ст., соціальним конфліктам, що відображали загострення класової боротьби, селянським рухам на Північній Буковині, насамперед під керівництвом Лук'яна Кобилиці, та спільним виступам українських і молдавських селян на Хотинщині у 20—30-х роках XIX ст.

Революція 1848—1849 рр. послужила поштовхом для дальшого піднесення антифеодальної боротьби буковинського селянства, яка мала чітко виражений класовий характер, виходила за межі локального значення. В цей період трудящі маси Буковини внесли значний вклад у боротьбу українського народу проти соціального й національного гноблення, за возз'єднання всіх українських земель.

Належне висвітлення в монографії дістали взаємовідносини, зокрема економічні зв'язки, що існували між Буковиною, іншими українськими землями та Росією в період розкладу феодально-кріпосницьких відносин, розвитку в надрах феодалізму капіталістичного ладу. Важливими їх формами були торгівля, відходництво північнобуковинського населення на територію Російської держави тощо.

У книзі глибоко проаналізовано становище краю в період капіталізму (друга половина XIX — початок XX ст.). У цей час Північна Буковина являла собою одну з найвідсталіших земель в Австрійській імперії, її аграрно-сировинний придаток. На початок XX ст. переважна більшість буковинців (близько 70%) була зайнята в сільському господарстві. Австрійські поміщики і капіталісти жорстоко експлуатували трудящих окупованих земель. Наприкінці XIX ст. з Буковини у центральні банки імперії шороку переводилося понад 50 млн. гульденів (с. 120).

Незначна кількість промислових підприємств не могла поглинути надлишок робочої сили, який утворився внаслідок обезземелення і зuboжіння значної частини селянства. Це було однією з причин еміграції тисяч буковинців за кордон, насамперед у Канаду і США. В книзі проаналізовано джерела формування буковинського промислового пролетаріату, показано його тяжке становище. Незважаючи на деякий прогрес у розвитку продуктивних сил, роблять висновок автори, капіталізм ніс трудящим Буковини нещадну експлуатацію, розорення, злидні, абсолютне і відносне зuboжіння, які в умовах колоніального гноблення краю були особливо нестерпними.

Відбувалося класове розшарування буковинського селянства. У 1902 р. 5629 господарств (8,3% їх загальної кількості) застосовували найману робочу силу, тимчасом як 71,6% — було зв'язано із сторонніми заробітками, у тому числі 51% — із заробітками в сільському господарстві (с. 123). Трудящі зазнавали також жорстокого політичного й національного

гноблення, що найбільш виразно проявлялося в утисках української мови, опієчужуванні українського населення краю.

Значне місце в рецензованій праці приділено революційній боротьбі народних мас Буковини за своє соціальне й національне визволення, на яку з початку XX ст. дедалі більший вплив почав справляти могутній революційний рух російського пролетаріату, очолюваний створеною В. І. Леніним партією більшовиків. Особливо велике значення для дальшого розгортання цієї боротьби мала перша російська революція, яка була падко підтримана трудящими краю. Протягом 1905 р. кількість робітничих страйків на території Північної Буковини збільшилася, порівняно з 1904 р., у чотири рази, а охоплених ними підприємств — у 8 разів (с. 168). Широкого розмаху набув також страйковий рух сільськогосподарського пролетаріату, помітно зроста чисельність його учасників, ефективнішими стали результати.

У монографії простежується, як із зростанням робітничого класу Північної Буковини, розвитком його самосвідомості поширювався і поглиблювався суспільно-політичний визвольний рух. Серед корінного населення краю дедалі більше утверджувалися ідеї спільності з усім українським народом, прагнення до возз'єднання. Вони стали провідною темою творчості пропресивних буковинських письменників, художників, композиторів, на яку благотворний вплив справляла передова російська та українська культура. Значну увагу в книзі приділено викриттю підступних намагань українських буржуазних націоналістів позбавити національний рух трудящих визвольних тенденцій, спрямувати його в русло лояльності до габсбурзької монархії.

Новий етап у революційно-визвольній боротьбі трудящих Північної Буковини та її східної частини — Хотинщини, яка входила до складу Росії, розпочався після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції. Її ідеї, справедливо наголошують автори, справили глибокий вплив на трудящих краю, сприяли розгортанню масового руху проти австрійського ланування, за встановлення Радянської влади і возз'єднання з українськими і російськими братами. На конкретних фактах у книзі переконливо показано роль більшовицьких організацій частини 8-ї російської армії в поширенні революційних ідей серед широких мас трудящих, втіленні в життя перших ленінських декретів. На Хотинщині влада перейшла до сільських та волосних комітетів.

Революційні солдати 8-ї армії, робітники і селяни з радістю зустріли звістку про те, що 12(25) грудня 1917 р. І Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив на всій території України Радянську владу. В телеграмах, надісланих на адресу уряду

Радянської України, вони висловили готовність підтримувати всі його революційні заходи у боротьбі з контрреволюційною Центральною радою.

Важливим є й те, що автори висвітлюють усю складність умов, за яких розвивалася революційна боротьба трудящих північної частини Буковини за своє соціальне й національне визволення, її особливості та об'єктивний характер.

Одвічні прагнення трудящих Північної Буковини до возз'єднання з Україною ще більше посилюлися після краху монархії Габсбургів (1918 р.). Боротьбу робітників і селян краю проти соціального й національного гноблення очолила Комуністична партія Буковини, заснована 3 листопада 1918 р. Її утворення було одним з вирішальних факторів дальшого розгортання революційного руху в краї.

Славною віхою визвольної боротьби трудящих західноукраїнських земель стало Хотинське повстання 1919 р. Підготовлене місцевою більшовицькою організацією і підпільним ревкомом воно ставило своєю метою визволення від румунсько-боярських окупантів, проголошення Радянської влади, возз'єднання з Радянською Україною. Це повстання, яке було складовою частиною спільної боротьби трудящих України і Молдавії проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції, показало всю обудність тверджень румунських загарбників про «добровільне» приєднання Північної Буковини і Бессарабії до королівської Румунії, санкціоноване Антантою.

Більше двадцяти років знемагали трудящі Північної Буковини і Бессарабії під гнітом ненависного окупаційного режиму, зазнаючи постійних утисків у політичному, економічному і духовному житті. Та, як справедливо наголошується в рецензованій книзі, ні масовий терор, ні переслідування не зламали їх волі до визволення. Повстання 113-го полку в Чернівцях (листопад 1919 р.), страйк залізничників Буковини (жовтень 1920 р.), масове святкування Першого травня в 1921 р., хвиля страйків у 1928—1929 рр., селянський рух середини 30-х років — усе це яскраві сторінки революційно-визвольної боротьби трудящих краю.

У монографії широко і аргументовано розкрито керівництво визвольною боротьбою трудящих з боку Компартії Буковини, яка протягом короткого часу виросла у відчутну політичну силу. Вона діяла в тісному контакті з КП(б)У, вміло поєднувала легальні й нелегальні форми роботи, приділяла особливу увагу згуртуванню трудящих різних національностей на класовій, інтернаціоналістській основі, рішуче виступала проти намагань румунських шовіністів, українських, єврейських та молдавських націоналістів роз'єднати людей праці, посварити трудівників різних національностей. Комуністи краю вели ак-

тивну боротьбу з намаганнями реформістів загальмувати процес радикалізації мас, перешкодити поширенню лєнінських ідей. Вони йшли на чолі антифашистської, антиімперіалістичної боротьби в період загрози світової війни, рішуче засуджували агресивні наміри імперіалістів щодо СРСР, мобілізували трудящих на підтримку революційних виступів пролетаріату Румунії. Слід підкреслити, що в рецензованій праці показано діяльність не лише ЦК Компартії Буковини (пізніше, з 1926 р., буковинського крайового комітету Компартії Румунії), а й міських партійних комітетів, партосередків, що значно підвищує історіографічну цінність книги.

Заключну частину монографії, яка хронологічно доведена до 1940 р., тобто до часу возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з УРСР, пронизує ідея про те, що могутнім надихаючим стимулом у боротьбі трудящих краю за соціальне й національне визволення були величні досягнення Країни Рад у будівництві соціалізму, бурхливий розквіт економіки, науки і культури Радянської України.

У монографії вміщено детально розроблені іменний та географічний покажчики, багатий науковий апарат, що значно полегшує користування книгою.

Цілком позитивно оцінюючи рецензоване видання, хочемо висловити й деякі зауваження. У праці трапляються окремі недолги різного характеру. Так, у розділі, присвяченому класовій боротьбі на Північній Буковині на початку XIX ст., чомусь нічого не згадано про дії опришківсько-гайдуцького загону Івоніки Дарія, керівник якого був страчений австрійськими оку-

паційними властями у 1816 р. На наш погляд, авторам слід було ширше показати розголос перемоги російського війська під Хотиним у 1739 р. В досить докладному і повному історіографічному огляді літератури, вміщеному у вступі до книги, серед узагальнюючих праць не згадано таких багатотомних видань, як «Історія української літератури» та «Історія українського мистецтва», тим більше, що на останню є неодноразові посилання у тексті «Нарисів». В книзі трапляються повтори, непомічені помилки. Але загалом вони не применшують наукового значення «Нарисів з історії Північної Буковини». Написане з глибоко партійних позицій, з використанням великого архівного матеріалу, в багатьох випадках наведеного вперше, рецензоване видання не тільки заповнює прогалину в нашій вітчизняній історичній науці, а й рішуче спростовує фальсифікації історичної правди, поширювані різними закордонними «буковинознавчими» центрами.

Впадає у вічі дуже малий тираж книги (1000 прим.), що не може задовольнити попиту на неї. Тим часом вона була б корисною не лише для науковців та всіх, хто цікавиться вітчизняною історією, а й для великого загону пропагандистів, лекторів.

Високий науковий рівень рецензованої монографії свідчить, що громадськість республіки має всі підстави чекати від її кваліфікованого авторського колективу створення фундаментального дослідження про досягнення трудящих орденосної Радянської Буковини за роки після возз'єднання в сім'ї братніх народів СРСР.

О. Ю. ГАВРИЛЮК (Київ)

І. П. СТАФИРЧУК (Київ)

**М. І. Супруненко.
БОРотьба трудящих України
проти денікінщини.**

К.: Наукова думка, 1979. 288 с.

Величезне політичне й стратегічне значення для Країни Рад і, зокрема, Української РСР мав розгром денікінщини. Восени 1918 р. війська Антанти, підтримані арміями Колчака й Денікіна, розгорнули свій наступ, маючи намір захопити всю територію республіки, відрізати її від Радянської країни.

Натхненником і організатором боротьби робітників і селян проти окупантів, за захист завоювань Великого Жовтня була Комуністична партія, її ЦК, очолюваний В. І. Леніним. Вона відіграла визначну роль у розгромі об'єднаних сил міжнародної реакції і внутрішньої контрреволюції.

В загальну справу перемоги над Денікі-

ним значний вклад зробили й трудящі Української РСР.

Ці важливі питання знайшли своє глибоке висвітлення в рецензованій монографії академіка АН УРСР М. І. Супруненка. Хоча різні аспекти вищезгаданої теми вже розглядалися на сторінках ряду монографічних праць і в документальних публікаціях, але до останнього часу ще не існувало синтетичного фундаментального дослідження, в якому б з достатньою повнотою було проаналізовано складний комплекс політичних, військових, економічних та інших проблем того періоду, відтворено епічну картину героїчної боротьби трудящих України проти денікінців. Автор цілком слушно відзначає, що саме відсутність в радянській історіографії такого узагальнюючого дослідження й спонукали його приступити до роботи над цією важливою темою.

На наш погляд, в монографії зроблено

в цілому вдалу спробу заповнити вказану прогалину.

Спираючись на лєнінську концепцію історії громадянської війни й імперіалістичної інтервенції, автор правильно визначив напрям і основні аспекти свого дослідження. Однак, на наш погляд, можна закинути йому, що відсутність (нехай навіть стисло) історіографічного огляду заважає читачеві більш чітко з'ясувати, чим же керувався автор, визначаючи коло розглядуваних у книзі питань: прагнув поглибити розробку проблеми чи відкинути або уточнити невірні й застарілі положення. Зміст монографії свідчить про те, що М. І. Супруненко, не претендуючи на вичерпний аналіз усіх аспектів теми, мав на меті виявити ті основні закономірності й фактори, що привели до розгрому денікінщини. Головну увагу він приділяє висвітленню діяльності більшовицького підпілля, а також проблеми розгортання партизанського руху на різних етапах боротьби з інтервентами та внутрішньою контрреволюцією.

Рецензована праця складається з трьох розділів — відповідно до хронологічно-проблемного принципу викладу матеріалу, — що в цілому забезпечує успішну реалізацію авторського задуму. Однак нам здається, що укрупнення параграфів I розділу дало б можливість відтворити більш цілісну картину боротьби трудящих проти денікінщини. Змісту розділу більше відповідала б, скажімо, назва «Трудящі України в боротьбі проти наступу денікінських військ» тому, що нинішній заголовок не охоплює подій 1919 р., про які йдеться в розділі.

Відновлення органів Радянської влади на визволеній території було першочерговим завданням державного будівництва. Навряд чи потрібно структурно відокремлювати дану проблему. Водночас більш повному й цілісному викладу матеріалу сприяло б виділення питання про розгортання партійного будівництва в республіці, завдяки чому зміцнився тил військ Південного, а згодом і Південно-Західного фронту. Це дало можливість успішно розв'язати продовольчу проблему, що не лише посилало боездатність радянських військ, які діяли на території республіки, а й значно зміцнило воєнно-економічний потенціал країни в цілому.

Методологічну основу дослідження становлять праці В. І. Леніна, партійні й державні документи. Висновки й узагальнення, зроблені М. І. Супрунком, ґрунтуються на детальному вивченні та творчому осмисленні значного фактичного й архівного матеріалу. Автор з класових, партійних позицій, без будь-якого спрощення й лакування, аналізує складні, часом суперечливі події та явища, пов'язані з бо-

ротьбою трудящих мас проти денікінщини. Дослідник конкретно розглядає питання про співвідношення класових сил на кожному етапі цієї боротьби.

В книзі М. І. Супруненка підкреслюється мудрість і далекоглядність В. І. Леніна, який в історичному «Листі до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним» указував: «На Україні панування Денікіна було таким же тяжким випробуванням, як панування Колчака в Сибіру. Нема сумніву, що уроки цього тяжкого випробування приведуть українських робітників і селян — так само, як уральських і сибірських — до більш ясного розуміння завдань Радянської влади і до більш твердого захисту її»¹. В книзі глибоко й всебічно висвітлено питання про роль Комуністичної партії як керівного ядра в тилу й на фронті, розглянуто форми та методи її діяльності по мобілізації трудящих мас на розгром ворога, по використанню основних суперечностей у ворожому таборі, насамперед між білогвардійцями й петлюрівцями, з метою їх розгрому. В монографії розкрито керівну роль бойового штабу оборони країни — Центрального Комітету РКП(б) на чолі з В. І. Леніним. На жаль, на час написання монографії з друку ще не вийшли 8-й та 9-й томи Біохроніки В. І. Леніна, що значною мірою збагатили б джерелознавчу базу видання.

Ідеями непорушної дружби й братерського союзу народів Країни Рад пройнята рецензована праця. Її автор — активний учасник боротьби з денікінцями, багаторічний дослідник проблеми — особливо наголошує на тому, що «політичним підсумком боротьби і перемоги над Денікіним, як і над іншими ворогами робітників і селян, в ході громадянської війни є те, що виник і зміцнів воєнно-політичний союз Радянських республік, провідною силою в якому був великий російський народ. Виникнення цього союзу було результатом послідовного здійснення лєнінської інтернаціоналістської політики Комуністичної партії» (с. 5—6).

Використані в монографії факти завдають нищівного удару по буржуазних фальсифікаторах з питань національної політики Комуністичної партії і Радянської держави та перекручення важливих аспектів історії боротьби трудящих з внутрішньою контрреволюцією. Рецензована праця сприятиме дальшому посиленню уваги до наукових розробок з розглядуваної теми, вивчення важливих проблем розвитку радянського суспільства.

В. І. ПЕТРОВ (Москва)

¹ Ленін В. І. Повне зібр. творів, т. 40, с. 39.

Н. М. Якупов.
РЕВОЛЮЦИЯ И МИР
(СОЛДАТСКИЕ МАССЫ ПРОТИВ
ИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКОЙ ВОЙНЫ.
1917 — март 1918 гг.).
М.: Мысль, 1980, 244 с.

Рецензована книга присвячена дослідженню участі солдатів російської армії в антивоєнному русі на етапі підготовки і здійснення соціалістичної революції в Росії.

На основі великого фактичного матеріалу автор проаналізував титанічну діяльність більшовицької партії на чолі з В. І. Леніним по перетворенню старої армії з оплоту експлуататорських класів у грізну силу в боротьбі проти імперіалістичної війни, за справедливий і демократичний мир, за перемогу революції. Показано також напружену, надзвичайно гостру боротьбу більшовиків проти буржуазних і дрібнобуржуазних партій з питань революції, війни і миру.

Одним з головних достоїнств дослідження є докладна характеристика соціально-економічних причин ставлення різних класів та їх політичних партій до проблеми війни і миру. Автор переконливо показує, що найбільш захищеною у продовженні воєнних дій була буржуазія, яка наживалася на виконанні воєнних замовлень. Її інтереси на політичній арені відбивала партія кадетів, представники якої після повалення самодержавства сформували державний орган влади — Тимчасовий уряд.

У книзі містяться послідовна наукова критика позицій дрібнобуржуазних партій: есерів, меншовиків, трудовиків, які стали союзниками класу капіталістів, добиваючись продовження імперіалістичної війни. Особливу увагу автор приділив розкриттю платформ есерів. Активна пропаганда лозунгу «революційного оборонства» у березні — квітні 1917 р. привела до співробітництва з буржуазією у Тимчасовому уряді, до організації відкритої боротьби з революційними солдатами і матросами.

Єдиною партією, яка розгорнула активну діяльність, спрямовану на укладення справедливого демократичного миру, була партія більшовиків. Тому у книзі їй приділяється головна увага. Автор всебічно розкриває ленінську стратегію і тактику марксистської партії у боротьбі за вихід країни з війни, а також основні зовнішньополітичні принципи молодого Радянського держави. Він висвітлює форми і методи організаційно-пропагандистської роботи більшовиків в армії по роз'ясненню аграрної програми РСДРП (б), а також лозунгів негайного припинення війни, повалення Тимчасового уряду, переходу влади до Рад.

У книзі докладно розповідається про агітаційну діяльність більшовиків, розкрива-

ється роль преси в активізації боротьби армії проти імперіалістичної війни.

Широке коло історичних джерел дало змогу автору проаналізувати різноманітні форми боротьби солдатських мас за вихід з імперіалістичної війни, простежити динаміку їх революційних виступів за укладення демократичного миру, показати їх особливості на кожному з етапів.

Багато місця у праці відведено висвітленню діяльності молодого Радянського держави за вихід з війни. Автор розглядає такі питання, як роль декрету про мир у справі дальшого залучення армії на бік соціалістичної революції; діяльність ЦК РСДРП(б), Радянського уряду по втіленню у життя декрету про мир; політична боротьба більшовицької партії з дрібнобуржуазними партіями; позиції імперіалістичних країн щодо мирних ініціатив Радянського уряду, а також співробітництво імперіалістів Антанти з внутрішньою контрреволюцією. В монографії підкреслюється міжнародне значення боротьби більшовиків за припинення імперіалістичної війни.

Актуальність питань, порушених у книзі, значною мірою посилюється завдяки їх тісному зв'язку з сучасністю, з історією боротьби нашої держави за мир і безпеку народів.

Праця Н. М. Якупова вводить до наукового обігу цілий ряд нових документів ЦДВІА СРСР. Широко використовує автор й періодичну пресу тих часів, спогади учасників революційних подій.

Цікава, змістовна книга не позбавлена й недоліків. Так, автор іноді відводить розповідь убій в'язку з сучасністю, з основною об'єктом дослідження. Це стосується, наприклад, першого і четвертого розділів монографії.

На нашу думку, доказовість критики концепцій буржуазної історіографії була би більшою, якби вона знаходилася не у вступі, а в розділах і пов'язувалася з конкретним матеріалом.

Зустрічаються у книзі деякі неточності. Наприклад, на с. 96 вказано, що Ф. П. Хустова було заарештовано після липневих подій 1917 р. у Петрограді. Насправді ж цей випадок мав місце на початку червня на станції Дебальцеве Катеринославської губернії¹. Є у книзі також помилки у написанні ініціалів ряду осіб.

Однак відзначені недоліки не мають визначального характеру і не можуть істотно знизити загальну позитивну оцінку книги, розрахованої не тільки на істориків і пропагандистів, а й на широке коло читачів.

В. В. МУСИЄНКО (Київ),
В. Ф. СОЛДАТЕНКО (Київ)

¹ ЦДАЖР СРСР, ф. 1358, оп. 1. спр. 1786, арк. 65 зв.

Г. Я. Сергієнко.
ДЕКАБРИСТИ І ШЕВЧЕНКО.
К.: Наук. думка, 1980, 188 с.

Дослідження й популярне висвітлення революційно-визвольного руху в Росії в цілому і, зокрема, на Україні було й залишається одним з найважливіших завдань радянських вчених-суспільствознавців. Особливо ретельного наукового аналізу потребують питання, пов'язані з розкриттям настановності в діяльності різних поколінь революціонерів у світлі лєнінської періодизації визвольного руху в Росії. Актуальною з цієї точки зору є тема, обрана автором рецензованої праці Г. Я. Сергієнком. Проблеми, розглянуті в ній, — складні й важливі.

Винесена у заголовок тема дослідження не раз висвітлювалася в різних публікаціях. Однак характерними особливостями цих праць, критичного аналізу яких автор рецензованої книги, на жаль, не дає, було те, що вони висвітлювали різного роду проблеми або в популярній і мало обґрунтованій формі брошур, або у вигляді наукових розвідок окремих вузьких питань.

Рецензована книга, хоч і вийшла в серії науково-популярних праць АН УРСР, однак має ту позитивну рису, що автору вдалося поряд з популярним, емоційним викладом матеріалу досить ґрунтовно розкрити тему дослідження.

Для видання є характерним залучення широкого кола джерел. Хоча, як і в будь-якій популярній праці, науковий апарат у вигляді посилань на них подається досить скупо, зміст книги свідчить про те, що її автор активно використовує джерельну базу. Він розкриває проблему на значному фактичному матеріалі, висвітлює суспільно-політичне життя в Росії в цілому і, зокрема, на Україні, залучає з цією метою не лише документи того часу, а й ряд інших даних, взятих з мемуарної та епістолярної літератури, висловлювань очевидців тощо. Причому автор завжди прагне підтвердити достовірність факта шляхом аналізу документальних першоджерел. Такий своєрідний творчий стиль викладу сприяє більш повному уявленню про зміст і характер розглядуваних проблем, про можливості їх майбутнього дослідження.

Уже в першому розділі — «Подвиг вкарбований у вічність» — автору вдалося знайти вдале поєднання цікавої форми розповіді й дослідницької спрямованості у викладі подій. Однак розділ значно виграє, коли б у ньому точніше розкривалися деякі окремі факти. Так, було б доцільно під час характеристики програми Союзу благоденства (с. 15 — 16) згадати й про основний статутний документ організації — «Законоположення Союзу благоденства», або «Зелену книгу». Не варто було Кишинівську групу членів цього союзу, очолювану М. Орловим, називати

управою Південного товариства, якщо й сам її керівник не був членом останнього. Помилково й декабрист І. Суханов названий членом Товариства об'єднаних слов'ян, в той час як він входив до Південного товариства.

Значний інтерес викликають, на наш погляд, 2, 3 і 4-й розділи, в яких розкриваються як закономірності, так і своєрідність становлення революційних традицій поколінь борців проти самодержавства. Тут і висвітлення впливу на вироблення революційного світогляду молодого Т. Г. Шевченка як ідей декабристів, так і зустрічей з ними та їх близькими; і показ своєрідного переплетіння у групах сподвижників визвольного руху радикальних, антисамодержавних і антикріпосницьких поглядів з поміркованими ідеями просвітництва; і, зрештою, розкриття важливого питання послідовного дотримання Т. Г. Шевченком, як і його російськими сподвижниками — В. Г. Бєліньським, О. І. Герценом, М. Г. Чернишевським, принципів революційно-демократичної спрямованості у боротьбі, насиченості їх поглядів найрадикальнішими ідеями декабристів. На жаль, тут зустрічаються місця, що викликають зауваження. Напевно, не зовсім точно називати «Минуле й думи» О. І. Герцена тільки «спогадами» (с. 65), адже це також і роман-хроніка. Не виправдано є оцінка декабриста О. І. Якубовича як «сміливого і рішучого» (с. 80) бо відомо, що він лише давав рішення обійняти, а виконати їх не наслідовався.

Останні розділи книги — «Нескорений Прометей», «Нові зустрічі з «благівісниками свободи», «Іх славним взірцем будили волю» — також читаються з неослабною увагою і зацікавленістю. Переважно на основі залучення нових різноманітних джерел автор хвилююче розповідає, як справжні учасники революційної боротьби проти самодержавства і кріпосництва, зокрема не зломлений знущаннями царського уряду Т. Г. Шевченко, сміливо, відверто виступали на захист народу. Як, незважаючи на систему шпигунства та переслідування, прогресивні представники інтелігенції всебічно підтримували відданих борців за свободу. Чимало фактів про зустрічі звільнених із заслання представників різних поколінь революціонерів допомагають глибше з'ясувати проблему єднання сил борців із старим, віджилим і невисоким ладом. До незначних недоліків цієї частини можна віднести окремі неточності. Так, на с. 114 автор спочатку твердить, що Т. Г. Шевченко одержав лише 3 листи від В. М. Рєпніної. І тут же спростовує це твердження, зазначаючи, що не всі листи збереглися. На с. 116—120, на наш погляд, занадто детально і без потреби описується біографія декабриста О. О. Бєстужева-Марлінського.

В цілому ж рецензована книга, яка завершується стислими висновками, заслуго-

ує позитивної оцінки. Вона не лише глибоко досліджує й яскраво висвітлює проблему на основі ряду нових фактів, а й спонукає інших дослідників продовжити творчі пошуки в цьому напрямі. Видання,

безперечно, зацікавить як науковців, так і широке коло радянських читачів.

М. М. ЛИСЕІНКО (Київ)

Н. А. Мохов.
**ДРУЖБА КОВАЛАСЬ ВЕКАМИ.
(МОЛДАВСЬКО-РУССКО-УКРАИНСКІЕ
СВЯЗИ С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЕН
ДО НАЧАЛА XIX в.).**

Кишинев: Штиинца, 1980, 280 с.

Питання історії дружби і єдності братніх народів Радянського Союзу постійно перебувають у центрі уваги вчених. Останнім часом, наприклад, в Українській РСР вийшли з друку колективні монографії, присвячені актуальним проблемам історії українсько-білоруських та українсько-молдавських зв'язків¹, підготовлено до видання працю з історії дружби та єднання російського й українського народів. Вони дали можливість не лише підбити своєрідні підсумки проведених наукових досліджень, а й визначити коло питань, які поки що залишаються поза увагою істориків.

З огляду на це певний інтерес являє монографія відомого молдавського дослідника М. А. Мохова, присвячена історії дружніх зв'язків між молдавським, російським та українським народами. На основі значного фактичного матеріалу (в тому числі й архівних джерел) автор висвітлює різні аспекти економічних, суспільно-політичних та культурних зв'язків, що існували між цими братніми народами, простежив їх закономірності й особливості, розглянув форми та характер. Автор цілком справедливо наголошує на тому, що, незважаючи на значні труднощі, зумовлені епохою, антинародними діями панівних класів, війнами тощо, контакти між Молдавським князівством і Російською державою ніколи не переривалися, хоч були в них і періоди спаду. Однак об'єктивно існуюча тенденція до загального розвитку та зміцнення взаємозв'язків незмінно переважала.

З інтересом читається розділ праці, присвячений історичним зв'язкам попередників російського, українського та молдавського народів. Проаналізувавши писемні джерела, археологічні матеріали, дані топоніміки, автор справедливо відзначає, що слов'янські племена відіграли важливу роль у виникненні в районі По-

дунав'я і Подністров'я нової етнічної спільності — волохів, цих найближчих предків молдаван. Цікавими також слід вважати спостереження М. А. Мохова, які стосуються міжетнічних контактів, що існували між волохським та слов'янським населенням за часів Київської Русі та в епоху феодальної роздробленості. Вони охоплювали найрізноманітніші сфери життя обох народів — виробничі процеси, побут, знайшли свій вияв у спільних виступах проти зовнішніх ворогів.

Автор приділяє особливу увагу аналізу російсько-молдавських взаємовідносин, справедливо наголошуючи на тому, що вони часто набували релігійних та династичних форм. Прогресивне значення для зміцнення дружніх контактів між братніми народами мали й численні посольства, якими обмінювалися Молдавське князівство та Російська держава. За підрахунками автора, лише протягом 1639 — 1649 рр. з Ясс у Москву прибуло близько 47, а з Росії в Молдавію — 19 посольств (с. 110). Представники Молдавії неодноразово (в 1656, 1674, 1711, 1739 та інші роки) зверталися до царського уряду з проханням розглянути питання про вхідження краю до складу Російської держави.

Під час російсько-турецьких воєн (друга половина XVIII ст.) молдавани, як відзначає дослідник, подавали активну допомогу російській армії. Селяни та мешканці міст поставляли провіант, фураж, перевозили вантажі, ремонтували шляхи, мости тощо. Тисячі жителів Молдавії брали безпосередню участь у воєнних діях. Підрозділи молдаван-волонтерів у складі російських військ проявили себе в битвах під Бухарестом, Галацом, Фокшанами та іншими містами. Переможне завершення російсько-турецьких воєн поклало початок остаточній ліквідації ігра Оттоманської Порти в Молдавії.

Важливе місце в рецензованій монографії займають питання культурно-освітніх зв'язків. Використовуючи вдало підібрані факти, автор ілюструє творчу співпрацю російського, українського та молдавського народів у книговидавничій справі, на пині просвітництва, розповідає про розвиток архітектури й образотворчого мистецтва, зокрема про життя та діяльність Григорія Цамблака, Миколи Мілеску, Дмитра Кантеміра, Варфоломія Мазаряну та інших діячів культури, чії творчі здобутки ввійшли в духовну скарбницю братніх народів

¹ Див.: Исторические корни дружбы и единения украинского и белорусского народов. К., 1978; Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. К., 1980.

Проте, безперечно, особливе значення має дослідження питань спільної боротьби трудящих Молдавії та України проти соціального гніту й зовнішніх ворогів. Відзначимо, що автор не обмежується констатацією відомих в історичній літературі фактів, а й розповідає про маловивчені сторінки бойової співдружності народних мас Молдавії та України в так звані «мирні» періоди історичного процесу.

Окремий розділ праці присвячено молдавсько-українським зв'язкам у роки визвольної війни 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетського панування. Використовуючи цікаві документи й факти, М. А. Мохов широко й всебічно висвітлює що важливу подію в історії обох народів. Визволення України з Росією показало, що це — єдино правильний шлях вирішення народами, які тяжіли до Росії (зокрема молдавським), своєї історичної долі. Відтоді, як справедливо відзначає М. А. Мохов, боротьба народних мас Молдавії проти іґа султанської Туреччини піднялася на якісно новий щабель. Тисячі молдаван брали участь у великому визвольному повстанні на Правобережжі (1702—1704 рр.), в гайдамацькому русі, загонах опришків. Важливим фактором, який сприяв зміцненню та поглибленню зв'язків між двома народами, стали втечі й переселення селянських мас. У монографії наведено цікаві дані про переселення молдаван на територію Південної України, на Правобережжя й Запоріжжя. Гадаємо, що автору слід було б ширше показати їх економічне значення (освоєння нових земель, обмін виробничим досвідом тощо).

На жаль, М. А. Мохов у своєму дослідженні не зміг уникнути окремих фактич-

них помилок, подекуди спрощеного висвітлення ходу історичних подій. Напевно, автору потрібно було б конкретніше розповісти про захоплення Молдавським князівством Північної Буковини, проаналізувати етнічний склад населення останньої, подати факти, що свідчили б про його загальну кількість і динаміку зростання.

Географія економічних зв'язків, що існували між Молдавією та Україною у XIV—XVI ст., не обмежувалася лише Львовом, Луцьком, Снятином (с. 40—42). Відомо, що купці доставляли товари також у район Подніпров'я й навіть у центральні райони Російської держави².

В рецензованій праці дещо перебільшено роль Дмитра Вишневецького в боротьбі українського народу проти турецьких й татарських загарбників (с. 72). В тексті зустрічаються й деякі фактичні неточності. Наприклад, автор називає Павла Алепського антиохійським патріархом (с. 124), спрощено викладає умови Бучацького мирного договору між шляхетською Польщею і Туреччиною. На наш погляд, М. А. Мохову необхідно було б більш рельєфно показати кількісний склад повстанських загонів, розглянути їх соціальну структуру.

Однак указані недоліки в цілому не зменшують наукової цінності монографії, яка зайняла належне місце серед праць, присвячених дослідженню проблем історичних зв'язків і дружби народів нашої Батьківщини.

В. А. СМОЛІЙ (Київ)

² Подградская Е. М. Экономические связи Молдавского княжества и Балканских стран с Русским государством в XVII веке. Кишинев, 1980, с. 20, 21.

М. М. Болдижар.
АНТИНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ
УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ.
(НА МАТЕРІАЛАХ
УЖГОРОДСЬКОЇ УНІИ).

Львів: Вища школа.
Вид-во при Львівському університеті,
1980, 195 с.

В умовах загострення ідеологічної боротьби на міжнародній арені антикомунізм, посилюючи свої атаки на реальний соціалізм, спрямовує вістря головного удару на марксизм-ленізм як ідейно-теоретичну основу діяльності комуністичних і робітничих партій.

Для спотворення справжньої суті теорії і практики наукового соціалізму та захисту капіталістичного ладу і буржуазного способу життя імперіалістична пропаган-

да в широких масштабах використовує релігію і церкву. При цьому вона розраховує знайти спільну мову з віруючими країн соціалізму, підпорядкувати їх спочатку релігійному, а потім через церковні канали — буржуазному впливу і таким чином створити у цих країнах політичну опозицію існуючому ладові. Зокрема, ці антикомуністичні плани всіляко пропагує і підтримує українська клерикально-націоналістична еміґрація, у тому числі колишні керівники уніатської (греко-католицької) церкви, що діяла на території Західної України та Закарпаття. Всупереч історичній правді вони на всі лади вихваляють діяльність цієї церкви, намагаються довести, нібито вона відігравала прогресивну роль у суспільному і духовному житті українського народу. Викриттю подібних фальсифікацій на матеріалах Ужгородської унії присвячена змістовна праця М. М. Болдижара.

Автор аналізує соціально-політичні умо-

ви виникнення цієї унії та її класовий характер, показує реакційну діяльність та зв'язки керівництва греко-католицької церкви з фашизмом і буржуазним націоналізмом, а в сучасних умовах — з найчорнішими силами імперіалістичної реакції.

Використовуючи багатий фактичний і документальний матеріал, М. М. Болдижар переконливо спростовує облудне твердження буржуазно-націоналістичних та клерикальних писак про те, що Ужгородська церковна унія була укладена з волі народу і, мовляв, сприяла соціальному, національному та культурному відродженню закарпатських українців, збереженню їх мови, звичаїв і традицій. Насправді, і це добре показує автор, її нав'язали населенню Закарпаття підступним і обманним шляхом завдяки зраді частини православного духовенства як знаряддя соціально-економічного, політичного та національного гноблення трудящих.

Православ'я, що було поширене серед українців Закарпаття та в інших слов'янських землях Австро-Угорщини, влада Габсбургів не визнавала, розглядаючи прагнення трудящих до цієї віри як тенденцію до возз'єднання з Росією. Оскільки українське населення монархії рішуче відмовлялося сприйняти католицизм, північні класи спільно з Ватиканом вдалися до окатоличення українців за допомогою створення союзу православної і католицької церков. Однак і цей план наštовхнувся на значний опір трудящих. Тоді прихильники унії вирішили запровадити її силою. У 1646 р. вони запросили в Ужгородський замок кілька десятків православних священиків, яких віруючі справедливо називали зрадниками, і ті підписали акт про створення греко-католицької церкви. Після тривалої боротьби Ужгородська церковна унія була силоміць поширена на всю територію Закарпаття, Східну Словаччину, землі Угорщини та Румунії, в яких проживали українці.

Греко-католицькі єпархії в Угорщині підпорядковувалися католицькій церкві, а папа римський призначав на уніатську єпископську кафедру лише тих осіб, яких рекомендувала угорська влада. Уніатське духовенство сприяло закриттю шкіл з українською мовою навчання, газет «антипатріотичного» напрямку, роздувало кампанію за проведення богослужінь угорською мовою, пропагувало загальну мадяризацію населення. На Закарпатті уже на початку XX ст. були закриті всі українські школи. В існуючих навчальних закладах, у тому числі духовних семінаріях, навчання проводилося лише угорською мовою.

Проти підтримки уніатською церквою насильницької денационалізації українського населення рішуче виступали народні маси і, як писав Я. Галан, «унія не мала доступу до сердець закарпатських українців». Виступи трудящих проти примусового її

запровадження органічно поєднувалися з боротьбою за елементарні права, за соціальне й національне визволення, за возз'єднання з усією Україною та Росією.

Розкриваючи ряд малодосліджених аспектів діяльності уніатської церкви, автор показує її боротьбу проти ідеології наукового соціалізму, пропресивних перетворень, що їх проводила народна влада в Угорщині, Словаччині та на Закарпатті, де в березні 1919 р. під безпосереднім впливом Великого Жовтня перемогла соціалістична революція. У придушенні робітничо-селянської влади на Закарпатті та в Угорщині поряд з іншими силами внутрішньої контрреволюції та світовим імперіалізмом брало активну участь і католицьке та уніатське духовенство, яке зробило й «свій внесок» у справу відторгнення Закарпаття від Радянської України та включення його до складу буржуазної Чехословацької республіки. Перша конституція цієї держави, затверджена в 1920 р., практично не містила демократичних свобод і положень, які б захищали інтереси трудящих. За релігійною ознакою католики і греко-католики були віднесені до однієї з трьох офіційно виділених груп і мали певні привілеї. Свободу релігії уніати використовували для боротьби з національно-визвольним рухом та фальсифікації діяльності комуністів Закарпаття, які захищали інтереси пригноблених мас, викривали антинародний союз буржуазної держави і церкви.

Під керівництвом Комуністичної партії Чехословаччини в країні, у тому числі й на Закарпатті, активізувалася антиклерикальна боротьба. Створена в Чехословаччині Спілка пролетарських безвірників пропагувала ідеї наукового атеїзму, підтримувала ділові зв'язки з місцевими організаціями атеїстів у Радянському Союзі. Робітничі і селянські кореспонденти комуністичної преси Закарпаття викривали експлуататорів, показували антинародні справи уніатської церкви в Ватикану. Все це певною мірою сприяло відходу трудящих від релігії.

Відчуваючи послаблення свого впливу на віруючих, керівництво Мукачівської та Пряшівської греко-католицьких єпархій намагалося збільшити кількість богослужінь у церквах, встановлювало тісні контакти з буржуазною владою, об'єднувалося з найреакційнішими силами та організаціями для боротьби проти пропресивних сил.

Значне місце в монографії займає викриття політики Ватикану, який активно використовував уніатську церкву для проведення антирадянської пропаганди, поширення різного роду фальшивок про соціалістичні перетворення в СРСР. Відверто ворожу позицію щодо СРСР займали вірні прислужники Ватикану — ієрархи уніатства так званої Карпатської України, створення якої було проголошено в 1938 р.

Її «автономний» уряд очолював уніатський священник А. Волошин. Він тісно співробітничав з керівництвом греко-католицької церкви, українськими буржуазними націоналістами, колишніми петлюрівцями і білогвардійцями, з верховодами фашистської Німеччини. Загарбання Закарпаття хортистською Угорщиною і насаджування в краї при підтримці уніатського духовенства фашистських порядків викликало обурення трудящих підступною діяльністю уніатських ієрархів.

Ганебна роль греко-католицької церкви зумовила її неминучу, закономірну ліквідацію після визволення Закарпаття від гітлерівських окупантів.

Коли восени 1944 р. Червона Армія очистила територію краю від фашистів, трудящі, у тому числі віруючі, на масових зборах висловлювали споконвічні прагнення населення Закарпаття до возз'єднання із своїми єдинокровними братами на Сході, підтримували заходи народних органів влади по проведенню соціалістичних перетворень, чіткому визначенню релігійно-правових відносин. Після возз'єднання краю з Радянською Україною і здійснення принципів соціалістичної свободи совісті уніатська церква намагалася зміцнити своє становище, відволікти трудящих від участі в соціально-економічних перетвореннях, у громадсько-політичному житті. Деякі служителі культу за порадою уніатського єпископа Ромжі перейшли на нелегальне становище, виїхали на Захід, а ті, що залишилися в області, часто порушували закони СРСР, брали участь у терористичних актах проти партійних і радянських активістів.

Антинародну діяльність уніатської церкви в минулому та в перші роки після визволення Закарпаття різко засудили як віруючі, так і частина духовенства. Вони поривали зв'язки з унією і переходили у православ'я. Втративши паству, уніатські керівники у лютому 1949 р. звернулися до всього греко-католицького духовенства Мукачівської єпархії про саморозпуск церкви. Собор греко-католицького духовенства і мирян, що відбувся 1950 р. в Пряшеві, прийняв рішення про ліквідацію греко-

католицької церкви в Чехословаччині. Це був закономірний безславний кінець ненависної, силою наві'язаної трудящим Ужгородської церковної унії, яка самоліквідувалася в умовах демократичного і соціалістичного розвитку країни.

Монографія М. М. Болдижара не тільки послідовно і аргументовано висвітлює історію греко-католицизму на Закарпатті, а й викриває спроби сучасних зарубіжних клерикальних авторів спотворити минуле і сучасне України, зокрема фальсифікувати правду про підготовку церковної унії та її суть. Цінність рецензованої праці полягає в тому, що в ній уперше в радянській історіографії зроблено спробу узагальнити окремі факти, з'ясувати недостатньо вивчені питання з історії виникнення і діяльності уніатської церкви на Закарпатті, дати їм класову, партійну оцінку з позицій марксизму-ленізму. Як позитивне хотілося б відзначити вдалу структуру монографії, критичний аналіз літератури з досліджуваного автором питання, виданої в СРСР і за кордоном, використання значної кількості періодичних джерел, введення до наукового обігу ряду нових документів і матеріалів.

Водночас рецензоване дослідження не позбавлене окремих недоліків, що певною мірою знижують його науковий рівень. Зокрема, не всі важливі аспекти проблеми висвітлені в ньому рівномірно. Так, дещо схематично розкриті питання про підписання Ужгородської церковної унії та про зв'язок уніатської церкви Закарпаття і Галичини в 20—40 роках з українським буржуазним націоналізмом. Інколи автор наводить багато фактів, переказує окремі події, однак не робить наукових узагальнень.

Та в цілому монографія написана кваліфіковано, із знанням справи. Вона буде корисною для науковців, викладачів суспільних наук, пропагандистів, лекторів, сприятиме дальшій розробці даного питання, викриттю буржуазно-націоналістичних та клерикалістських фальсифікацій, поліпшенню науково-атеїстичного виховання трудящих.

О. І. УТКІН (Київ)

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

У ПРЕЗИДІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 травня 1981 року за досягнуті успіхи у виконанні завдань десятої п'ятирічки по розвитку радянської науки і техніки та впровадженню результатів досліджень у народне господарство велику групу працівників науки нагороджено орденами і медалями СРСР. У тому числі по м. Києву:

Орденом «Знак пошани»

...Толочка Петра Петровича — завідуючого відділом Інституту археології Академії наук Української РСР...

Медаллю «За трудову відзнаку»

...Мельниченка Володимира Юхимовича — консультанта ЦК Компартії України...

...Петерса Ігоря Андріановича — завідуючого відділом Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн Академії наук Української РСР...

...Сидоренко Валентину Павлівну — старшого наукового співробітника Інституту історії Академії наук Української РСР...

Редколегія та редакція «Українського історичного журналу» щиро вітають П. П. Толочка, В. Ю. Мельниченка, І. А. Петерса, В. П. Сидоренка з високою урядовою нагородою і від душі бажають їм нових творчих успіхів у розвитку української радянської історичної науки.

РОЗШИРЕНИЙ ПЛЕНУМ НАУКОВОЇ РАДИ «ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ» ПРИ ВІДДІЛЕННІ ІСТОРІЇ АН СРСР

26 — 27 травня 1981 р. в Москві відбувся розширений пленум Наукової ради «Історія історичної науки» при Відділенні історії АН СРСР, присвячений завданням історіографів країни в світлі рішень XXVI їзду КПРС. Засідання відкрила голова ади академік М. В. Нечкіна, яка підкреслила значення XXVI з'їзду КПРС для дальшого розвитку радянської історичної науки, а також коротко сплинилась на звданнях історіографів на сучасному етапі.

З доповіддю «Вивчення історії перехідного періоду: підсумки і проблеми» виступив чл.-кор. АН СРСР Ю. О. Поляков (Інститут історії СРСР АН СРСР). Він диначиз високий ступінь вивчення окремих тем і наголосив на необхідності всечної розробки загальних питань перехідного періоду на основі широкого застосування комплексного й порівняльно-історичного методів у науковому дослідженні. Доповідач, зокрема, підкреслив важливість

створення нових узагальнюючих праць, які висвітлюють історію громадянської війни, процес переходу окремих народів Країни Рад від феодалізму до соціалізму, минаючи капіталізм.

Д-р істор. наук В. С. Лельчук (Інститут історії СРСР АН СРСР) присвятив свою доповідь актуальній темі: «Історіографічні проблеми історії розвинутого соціалізму». Він докладно сплинився на історії поняття «розвинутий соціалізм» і проаналізував стан справ у розробці даної проблеми, відзначивши надмірне захоплення багатьох авторів цифровим матеріалом, недостатньо глибоке розкриття безпосередньої діяльності трудівників. Як і попередній доповідач, В. С. Лельчук наголосив на необхідності створення ґрунтовних узагальнюючих праць.

Д-р істор. наук Л. У. Юсупов (Інститут історії СРСР АН СРСР) виступив з доповіддю «Проблеми інтернаціональної єдності радянського народу в сучасній іс-

торіографії», підготовленою спільно з д-ром істор. наук К. А. Гафуровою.

Доповідь чл.-кор. АН СРСР Г. Ф. Кіма (Інститут сходознавства АН СРСР) «Провідні тенденції в сучасній історіографії країн, що розвиваються» зачитала канд. істор. наук Н. Г. Прусакова. В доповіді проаналізовано як загальні закономірності, так і регіональні особливості у розвитку історії науки в країнах Азії і Африки. Радянські історики повинні розгорнути вивчення національних історіографій даних країн, викривати в них націоналістичні тенденції, насамперед підступні фальсифікації маоїстів. Тій же темі була присвячена співповідь д-ра істор. наук Л. Р. Полонської (Інститут сходознавства АН СРСР).

В обговоренні доповідей взяли участь д-ри істор. наук К. Д. Петряєв (Одеса), І. Б. Берхін (Москва), А. В. Санцевич (Київ), Ю. Н. Городецький (Москва), В. П. Шерстобитов (Москва), Б. І. Распутніс (Львів), В. П. Наумов (Москва), чл.-кор. АН Киргизької РСР А. Х. Хасанов (Фрунзе), які визначили, зокрема, необхідність постійно керуватись принципом системності у наукових дослідженнях, зміцнювати міждисциплінарну координацію у вивченні національних проблем, більше уваги приділяти змінам у соціальній структурі суспільства. Д-р істор. наук В. В. Алексєєв (Новосибірськ) закликав істориків ширше вивчати історію східних районів країн, викривати буржуазні фальсифікації історії і сучасності Сибіру. Академік-секретар Відділення суспільних наук АН Азербайджанської РСР А. С. Сумбат-заде присвятив свій виступ специфіці розвитку окремих республік СРСР, міграції населення.

Учений секретар Наукової ради д-р істор. наук В. А. Дунаєвський висвітлює досягнення радянських історіографів у минулій п'ятирічці, розповів про зведений план на 1981 — 1985 рр. та задання Ради. Він відзначив успішне проведення ряду історіографічних конференцій. Важливою подією став вихід у світ фундаментальної бібліографії «История исторической науки в СССР. Советский период. Ок-

тябрь 1917 — 1967 гг.» Видається щорічник «История и историки», виходять окремі історіографічні праці.

В обговоренні доповіді В. А. Дунаєвського взяли участь представники ряду зональних секцій Ради — д-ри істор. наук Б. Г. Могильницький (Томськ), В. Г. Сарбей (Київ), І. В. Порох (Саратов), М. П. Муньков (Казань), М. П. Гриценко (Грозний), кандидати істор. наук Р. М. Масов (Душанбе), С. Б. Нурмухамедов (Алма-Ата), які закликали зміцнювати ділові контакти історіографів історії партії і громадянської історії, висловлювати пропозиції щодо створення кафедр історіографії в усіх університетах і педінститутах, проведення тематичних історіографічних конференцій тощо. Голова Наукової ради з проблеми «История Великой Жовтневої соціалістичної революції» акад. І. І. Мінц наголосив на необхідності удосконалення координації наукових досліджень, зокрема, періоду розвинутого соціалізму, адже на черзі дня — створення фундаментальної історіографічної праці з цієї проблематики. Д-р істор. наук Л. М. Спінін (Інститут марксизму-ленізму при ЦК КПРС) підкреслив значення комплексного вивчення методологічних, історіографічних та джерелознавчих проблем, запропонував створити спільну наукову раду для координації цих досліджень. Д-р істор. наук О. О. Ржешевський (Москва) висунув пропозицію скликати найближчим часом конференцію з історіографії Великої Вітчизняної війни 1941 — 1945 рр., а д-р істор. наук Л. Ю. Кертман (Перм) — нараду з проблеми «Жанри історичних досліджень».

Підбиваючи підсумки роботи пленуму, акад. М. В. Нечкіна висловила думку про доцільність видання матеріалів пленуму окремим збірником.

Учасники пленуму одержали проект всесоюзного координаційного плану історіографічних досліджень на 1981 — 1985 рр., який після його розгляду у секціях вступить у дію.

В. Г. ГРИГОРЕНКО (Київ),
А. В. ЧИВЕЦЬ (Київ)

ВСЕСОЮЗНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ З ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ В СРСР

19 — 21 травня 1981 р. у Москві відбулася Всесоюзна конференція «Економічна політика перехідного періоду в СРСР. Проблеми методології та історії». Її організувала Наукова рада «Історія соціалістичного і комуністичного будівництва

в СРСР при Відділенні історії АН СРСР.

У роботі конференції взяли участь науковці Москви, Ленінграда, всіх союзних і більшості автономних республік. Із вступним словом виступив д-р істор. наук, проф. В. П. Шерстобитов.

На засіданнях було заслухано доповіді д-ра істор. наук, проф. М. Ф. Кузьміна (Академія суспільних наук при ЦК КПРС) — «Ленінське обґрунтування суті і завдань нової економічної політики», д-ра істор. наук, проф. І. В. Дудинського (Міжнародний Інститут економічних проблем світової соціалістичної системи) — «Основні закономірності побудови економічного фундаменту соціалізму та їх творче використання в СРСР», д-ра істор. наук С. В. Кульчицького (Інститут історії АН УРСР) — «Проблеми індустріалізації в системі економічної політики перехідного періоду» (довідку підготовлено у співавторстві з канд. істор. наук З. К. Звездіним — (Інститут історії СРСР АН СРСР), д-ра істор. наук, проф. В. М. Селунської (Московський держуніверситет) — «Прогнозування соціальних наслідків непу і результати його впливу на класову структуру радянського суспільства», канд. істор. наук В. П. Дмитренка (Інститут історії СРСР АН СРСР) — «Еволюція економічної політики в процесі соціалістичного будівництва», канд. істор. наук В. І. Кузьміна (ІМЛ при ЦК КПРС) — «Деякі проблеми економічної політики партії в період соціалістичної реконструкції народного господарства СРСР (1926—1937 рр.)», канд. істор. наук В. П. Данилова (Інститут історії СРСР АН СРСР) — «Використання перехідних форм господарства в процесі соціалістичного перетворення економіки», канд. істор. наук В. Д. Єсакова (Інститут історії

СРСР АН СРСР) — «Господарське будівництво і основні напрями організації радянської науки в перехідний період».

З повідомленнями та в ході обговорення доповідей виступили 50 науковців, у тому числі група вчених з УРСР — д-р істор. наук, проф. П. М. Денисовець (Полтавський педінститут), кандидати істор. наук І. Х. Ганжа (Київський педінститут), О. В. Гонтар (Одеський держуніверситет) та В. Є. Лобурець (Полтавський педінститут).

Підсумки роботи конференції було підбито в заключних виступах акад. М. П. Кіма і чл.-кор. АН СРСР Ю. О. Полякова. Конференція зосередила увагу вчених на дослідженні таких проблем: збагачення теоретичних основ економічної політики партії на всіх етапах перехідного періоду; закономірності й етапи усупільнення основних засобів виробництва; зміцнення соціалістичного сектора і підвищення його провідної ролі в радянській економіці; становлення соціалістичного механізму господарювання; характер взаємодії соціально-економічних укладів в умовах соціалістичного будівництва; зміцнення і розвиток економічних основ союзу робітничого класу і селянства; зміна економічних відносин, міста і села в ході колективізації сільського господарства; економічне забезпечення курсу на індустріалізацію країни; подолання економічної нерівності народів СРСР.

О. В. ГОНТАР (Київ)

ПРО ЗАСІДАННЯ КООРДИНАЦІЙНОЇ РАДИ

28 травня 1981 р. в Інституті історії партії при ЦК Компартії України — філіалі Інституту марксизму-ленізму при ЦК КПРС — відбувся пленум Республіканської ради по координації науково-дослідної роботи в галузі історії КПРС і партійного будівництва, в роботі якого взяли участь відповідальні працівники ЦК Компартії України, керівні працівники Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, представники ідеологічних установ, ряду видавництв республіки, науковці Інституту історії партії та ВІІІ при ЦК Компартії України, Інституту історії АН УРСР, завідувачі опорними кафедрами історії КПРС вузів республіки.

З доповіддю «Про основні напрями розвитку історико-партійних досліджень в республіці в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України» виступив голова Республіканської ради, директор Інституту історії партії при ЦК Компартії України, чл.-кор. АН УРСР

В. І. Юрчук. Він зупинився на аналізі історико-партійних досліджень, здійснених в республіці за роки десятиріччя та завданнях істориків партії, що випливають з рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України.

За минуле п'ятиріччя, відзначив доповідач, видано ряд фундаментальних праць: двотомник «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», тритомний збірник документів «Радянська Україна в роки Великої Вітчизняної війни», двотомну хронікальну працю «Велика Жовтнева соціалістична революція і перемога Радянської влади на Україні». Особливе значення в ідейно-політичному і науковому житті республіки мало четверте видання «Нарисів історії Комуністичної партії України» та завершення підготовки і видання нарисів історії обласних партійних організацій.

Серед узагальнюючих праць вийшли монографічні дослідження, присвячені роз-

робці ленінської теоретичної спадщини: «Ленінізм — революційне знамя нашої епохи», «В. І. Ленін і більшовицькі організації України», «Ленін и большевистские организации Украины в Октябрьской революции», «Великая сила интернационального единства», «Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине». Результатом дослідницьких пошуків в розробці проблем партійного будівництва стало видання колективних праць: «Передовой опыт — в практику партийной работы», «Совершенствование внутрипартийной работы в условиях развитого социализма» та інших.

В. І. Юрчук проаналізував виконання «Республіканського плану найважливіших досліджень в галузі історії КПРС і партійного будівництва на 1976 — 1980 рр.» і «Зведеного плану-переліку наукових досліджень в республіці з питань теорії і методів ефективності ідеологічної роботи на 1975 — 1980 рр.» і основних напрямів аналогічних координаційних планів на одинадцять п'ятирічку. Характеризуючи плани науково-дослідної роботи на нову п'ятирічку, доповідач підкреслив важливість і першочергове значення таких фундаментальних праць, в яких в комплексі досліджувалися б проблеми політичної, економічної, ідеологічної та господарської діяльності партії, узагальнювалися досвід місцевих партійних організацій. Він акцентував увагу на тому, що в таких працях мають бути обгрунтовані висновки і пропозиції, які б впроваджувалися в практику партійної роботи.

Питання, порушені в доповіді, знайшли відбиття у виступах учасників пленуму. Виступаючи висловили цілий ряд конкретних пропозицій щодо поліпшення організації науково-дослідної роботи та підвищення якості досліджень, актуалізації історико-партійної проблематики в світлі вимог XXVI з'їзду КПРС та XXVI з'їзду Компартії України. На необхідності більш глибокої розробки і висвітлення в дослідженнях з історії КПРС і партійного будівництва проблем загальних закономірностей і специфічних форм, методів і шляхів соціалістичної революції, соціалістичного і комуністичного будівництва в різних країнах зосередив увагу заступник директора Інституту історії партії при ЦК Компартії України, проф. В. М. Мазур.

Про шляхи дальшого вдосконалення планування історико-партійних досліджень в республіці розповів заступник начальника управління викладання суспільних наук Мінізу УРСР, канд. істор. наук І. О. Овсій. Він, зокрема, вказав на доцільність впровадження в практику цільових комплексних програм, розробка яких сприятиме об'єднанню зусиль провідних вчених на дослідження вузлових проблем історико-партійної науки, що витікають з рішень XXVI з'їзду партії.

Питанням поліпшення якості досліджень з історії КПРС і партійного будівництва присвятив свій виступ зав. редакцією історико-партійної літератури Політвидаву України, канд. істор. наук Я. М. Бортняк. Нсобхідності посилення координаційних функцій опорних кафедр історії КПРС в дослідженні актуальної проблематики підвищення рівня організації науково-методичного контролю за виконанням планів одинадцяті п'ятирічки присвятили свої виступи завідуючі кафедрами історії КПРС Львівського державного університету професор М. Ф. Сидорчук і Харківського державного університету, доцент В. І. Танцюра.

Про недостатню увагу істориків партії до розробки проблем дожовтневого періоду, періоду громадянської війни та соціалістичного будівництва зупинилися у своїх виступах старші наукові співробітники Інституту історії партії при ЦК Компартії України, професор П. Л. Варгатюк та Інституту історії АН УРСР, докт. істор. наук С. В. Кульчицький. Професор кафедри історії КПРС Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському держуніверситеті ім. Т. Г. Шевченка М. Я. Варшавчик у своєму виступі порушив ряд питань методології історико-партійної науки.

У рішенні пленуму визначено завдання роботи Республіканської ради і опорних кафедр історії КПРС вузів республіки в світлі рішень XXVI з'їзду КПРС і XXVI з'їзду Компартії України. Вони націлюють істориків партії республіки на створення фундаментальних праць, в яких в комплексі досліджувалися б проблеми економічної, соціальної, ідеологічної і господарської діяльності партії, узагальнювалися б всесвітньо-історичний досвід її діяльності як в дожовтневий період, так і в період соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні.

Пленум рекомендував опорним кафедрам, науково-дослідним інститутам, Вищим партійним школам розглянути питання про стан наукових досліджень в минулій п'ятирічці, а також розробити заходи, спрямовані на забезпечення виконання планових робіт в одинадцятій п'ятирічці. Було вказано на необхідність посилення контролю і науково-методичної допомоги авторам і авторським колективам з метою своєчасного і якісного виконання «Республіканського плану найважливіших досліджень в галузі історії КПРС і партійного будівництва на 1981—1985 рр.» та «Зведеного плану-переліку наукових досліджень в республіці з питань теорії і методів ефективності ідеологічної роботи на 1981—1985 рр.».

Пленум схвалив «Примірну проблематику актуальних досліджень в галузі історії КПРС і партійного будівництва».

Д. С. ПЛОХА (Київ)

МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ У м. ФРУНЗЕ

20—21 травня 1981 р. у м. Фрунзе відбулася II міжреспубліканська наукова конференція молодих учених РРФСР, Киргизії, України і Білорусії на тему: «XXVI з'їзд КІІРС, молодь, наука». У роботі конференції взяли участь молоді вчені Фрунзе, Москви, Києва і Мінська. Роботою пленарного і секційних засідань керували провідні вчені Киргизької РСР, чл.-кор. АН СРСР К. К. Каракеев, акад. АН Кирг. РСР Б. Д. Джамгерчинов, проф. А. К. Каніметов, доктори істор. наук В. М. Плоских, К. І. Усенбаєв, А. А. Сапьялкін, І. А. Соктоєв та ін.

Вступним словом її відкрив директор Інституту історії АН Кирг. РСР, проф. А. К. Каніметов. Він відзначив, що міжреспубліканська конференція істориків такого масштабу проходить у Фрунзе вперше і вона, безумовно, сприятиме підвищенню науково-професійного рівня молодих науковців, а також поглибленню міжреспубліканського наукового співробітництва і зв'язків між істориками братніх республік.

На пленарному засіданні з доповідями виступили: канд. істор. наук С. В. Віднянський (Київ) — «Основні закономірності й особливості розвитку інтернаціональних зв'язків робітничого класу країн — членів РЕВ в умовах соціалістичної економічної інтеграції», Е. О. Карабаєв (Фрунзе) — «Народний добробут і перспективи його дальшого розвитку», канд. істор. наук І. С. Болджурова (Фрунзе) — «Сільське господарство Киргизії в період розвинутого соціалізму», В. І. Кузьменко (Мінськ) — «Участь радянської інтелігенції у партизанському русі в Білорусії (1941—1944 рр.)», канд. істор. наук А. М. Мокеєв (Фрунзе) — «Нове джерело з генеалогії киргизького народу».

На першій секції із змістовними повідомленнями виступили канд. істор. наук І. Молдобаєв — «Вклад російських і радянських учених в історико-етнографічне вивчення фольклору киргизького народу», Ж. Жумалієв — «Вивчення киргизьких народних говорів», Б. Аманбаєва — «Ранньосередньовічні міста Північної

Киргизії», Т. Ташбаєва — «З історії вивчення пам'ятників ранніх кочівників Тянь-Шаня», Е. Сулайманов — «Про деякі способи художньої обробки металу у киргизів та їхні етнографічні паралелі» (всі з Фрунзе) та ін.

На засіданні секції з питань історії соціалістичного будівництва з повідомленнями виступили канд. істор. наук В. М. Даниленко (Київ) — «Взаємозв'язки Радянської України з республіками Середньої Азії та Казахстану в галузі освіти (1926 — 1937 рр.)», Т. Ожукеева (Москва) — «До вивчення проблеми зміцнення радянської автономії в Киргизії (1924 — 1936 рр.)», Д. Нурмаматов розповів про розвиток радгоспів Киргизії в перше десятиріччя Радянської влади, Д. Ілясов — про міжселищний землеустрій у Киргизії в 1923—1924 рр., К. Токтомушев виступив з критикою фальсифікації історії Жовтнєвої революції в Киргизії.

У третій секції, присвяченій загальним проблемам історії комуністичного будівництва, значний інтерес викликали виступи С. Каракеевої (Фрунзе) — «Деякі аспекти вивчення міської сімейної обрядовості у киргизів», В. В. Румянцевой (Київ) — «Сучасний стан вивчення геральдики-емблематики в УРСР та завдання її дальшого розвитку», Л. В. Язикович (Мінськ) — «Вклад БРСР у діяльність ЮНЕСКО», наукові повідомлення А. Ормушева, А. Хасановой, Ч. Чокушева, О. Осмонова (усі з Фрунзе) та інших учасників конференції.

Керівники секцій, які виступили на заключному пленарному засіданні, відзначили високий рівень організації і проведення міжреспубліканської конференції молодих учених, актуальність і наукову повноту більшості доповідей і повідомлень. Вони висловили також ряд пропозицій і рекомендацій щодо дальшого поглиблення зв'язків і співробітництва між науковою молоддю споріднених інститутів Киргизії, України і Білорусії. Кращі повідомлення було відзначено дипломами і грамотами Академії наук Киргизької РСР.

В. В. РУМЯНЦЕВА (Київ)

ПРОВЕДЕННЯ ДНІВ ДРУЖБИ ДВОХ БРАТНІХ ВУЗІВ

Дружба, наукове співробітництво колективів Ужгородського державного університету (УжДУ) та Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (ЧССР) зміцню-

ються й розширюються. В травні цього року в Ужгороді відбулися Дні дружби двох братніх вузів. З цієї нагоди в Ужгородський університет прибула делегація

в складі 40 науковців — представників природничих, гуманітарних і суспільних кафедр Кошицького університету. Її очолили проєктори університету М. Даниляк та В. Драговський.

Від колективу Ужгородського держуніверситету постей вітав ректор д-р фіз. наук, проф. В. І. Лендєл. Вони побували на різних факультетах, кафедрах, лабораторіях УжДУ, ознайомилися з постановкою навчально-виховної, навчально-методичної та наукової роботи. У програму Днів дружби входило і проведення наукової конференції, присвяченої XXVI з'їзду КПРС та 60-річчю заснування Комуністичної партії Чехословаччини. Вона відбулася 11 травня цього року. На конференції були присутні члени делегації проф. М. Даниляк, доценти М. Русинко, В. Капишовський та ін., а також викладачі кафедр суспільних наук та історичного факультету, студенти-історики УжДУ.

Вступним словом конференцію відкрив проректор по навчальній роботі Ужгородського державного університету, канд. хім. наук, доц. Г. С. Черрій. Присутні заслухали доповіді та повідомлення науковців УжДУ — канд. істор. наук, доц. кафедри історії КПРС О. І. Корабельшико в «Розвиток марксистсько-ленінсь-

кої теорії в документах і матеріалах XXVI з'їзду КПРС», д-ра істор. наук, проф., зав. кафедрою наукового комунізму В. І. Худанича — «XXVI з'їзд КПРС про розвиток світового революційного процесу», канд. істор. наук, доц., зав. кафедрою історії КПРС О. В. Хланті — «Допомога Комінтерну КПЧ у боротьбі за перемогу лєнінської стратегії і тактики в революційному русі (1921 — 1929 рр.)», канд. істор. наук, ст. наук. співроб. Ужгородського відділення Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР С. Ю. Пруниці — «Співробітництво КПРС та КПЧ в боротьбі проти загрози фашизму (1935 — 1938 рр.)» та ін. На конференції виступили також доценти Кошицького університету канд. філос. наук М. Русинко — «КПРС і КПЧ — натхненники і організатори нерушимої радянсько-чехословацької дружби», канд. екон. наук В. Капишовський — «Соціально-економічна політика КПЧ і розвиток Східної Словаччини» та ін.

В дні перебування делегації з братньої Чехословаччини в Ужгородському державному університеті відбулось погодження робочих програм співробітництва між вузами-побратимами на 1981 — 1985 рр.

Г. В. БОЖУК (Ужгород)

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ Г. І. ВАНЕЄВИМ

14 травня 1981 р. на засіданні спеціалізованої ради по захисту дисертацій при Інституті історії АН УРСР відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук доцентом Чорноморського вищого військово-морського ордена Червоної Зірки училища ім. П. С. Нахімова Г. І. Ванеєвим на тему: «Чорноморський флот у Великій Вітчизняній війні 1941—1945 рр.»

Офіційні опоненти — д-р істор. наук, проф. В. І. Ачкасов (Москва), чл.-кор. АН УРСР В. І. Клоков (Київ), д-р істор. наук, проф., генерал-майор О. М. Вербило (Київ) та неофіційні опоненти — д-р істор. наук М. В. Коваль (Київ) і д-р істор. наук, проф. Г. Г. Письменний (Київ) позитивно оцінили дисертаційне дослідження Г. І. Ванеєва.

Високу оцінку дослідження Г. І. Ванеєва дістало у відзивах на автореферат, що їх надіслали кафедра марксизму-ленінізму Вищого військово-морського училища підводного плавання ім. Ленінського комсомолу (Ленінград), кафедра історії КПРС і партійно-політичної роботи Каспійського вищого військово-морського училища ім.

С. М. Кірова (Баку), Герой Радянського Союзу, генерал-полковник А. Ф. Хренов (Москва), державний архів м. Севастополя.

Про практичне значення результатів наукового дослідження Г. І. Ванеєва йдеться у відзивах командуючого Червонопрапорним Чорноморським флотом адмірала М. І. Ховрина та командування одного із з'єднань надводних кораблів.

Спеціалізована рада в своєму заключенні відзначила, що дисертація Г. І. Ванеєва є комплексним дослідженням важливого питання з історії Великої Вітчизняної війни — бойових дій і внеску Чорноморського флоту в досягнення перемоги над німецько-фашистськими загарбниками та їх сателітами. Велике наукове значення мають узагальнення автора щодо організаційської та ідеологічної діяльності Комуністичної партії по мобілізації зусиль радянських моряків на розгром ворога. Спеціалізована рада одностайно схвалила порушити клопотання перед ВАК СРСР про присудження Г. І. Ванеєву вченого ступеня доктора історичних наук.

Ю. А. ПІНЧУК (Київ)

НОВІ КНИГИ

Подвигу жить в веках: Торжественное открытие в городе-герое Киеве мемориального комплекса «Украинский государственный музей истории Великой Отечественной войны 1941—1945 годов». 9 мая 1981 года. — К.: Политиздат Украины, 1981. — 72 с.

АНДРЕЕВ В. М. Под знаменем пролетариата: Трудовое крестьянство в годы гражданской войны. — М.: Мысль, 1981. — 247 с.

Арабские страны: История и современность. (Социальные, экономические и политические проблемы). — М.: Наука, 1981. — 248 с.

АЦАРКИН А. Пролетарская революция и молодежь: Рождение комсомола. — М.: Мол. гвардия, 1981. — 256 с.

БЕЛЯКОВ Г. Ф. Идеология братерства. — К.: Політвидав України, 1981. — 79 с.

БУГАЙ Н. Ф. Ревкомы: Науч.-попул. очерк. — М.: Политиздат, 1981. — 175 с.

ГАТАУЛЛИНА Л. М. Строительство социалистической культуры в Монгольской Народной Республике. — М.: Наука, 1981. — 280 с.

ГЕРАСИМОВ Е. Н. Диалектика содержания и характер труда в условиях развитого социализма. — К.: Вища школа. Изд-во при КГУ, 1981. — 117 с.

ДАВААДОРЖ Ц., ЦЕДЕНБАЛ В. МНР, итоги шестидесятилетия социально-экономического развития. — М.: Прогресс, 1981. — 126 с.

ЗАК Л. М. История изучения советской культуры. — М.: Высш. школа, 1981. — 176 с.

ИВАНЧЕНКО И. Г. Идеологическая диверсия империализма и украинский буржуазный национализм. — К.: О-во «Знання» УССР, 1981. — 48 с.

Историки-слависты СССР: Биобиблиогр. словарь-справочник. — М.: Наука, 1981. — 205 с.

КІСЕЛЕВ В. И. Палестинская проблема и ближневосточный кризис. — К.: Политиздат Украины, 1981. — 192 с.

КЛОКОВ В. И. Ковельский узел. — К.: Политиздат Украины, 1981. — 238 с. — (Мемуары).

КОВАЛЕВСЬКИЙ Б. П. Творці щасливої долі. — К.: Політвидав України, 1981. — 117 с.

КОЛЬЯК Т. Н. Влас Яковлевич Чубарь: Жизнь и деятельность. — К.: Политиздат Украины, 1981. — 270 с.

Международное коммунистическое движение: правда против вымыслов. — М.: Политиздат, 1981. — 320 с.

Многостороннее сотрудничество академий наук социалистических стран: Сборник статей и документов. — М.: Наука, 1981. — 368 с.

Молодогвардейцы: Биограф. очерки о членах Краснодар. парт. — комс. подполья. — Донецк: Донбас, 1981. — 126 с.

МОРЯКОВ В. И. Из истории эволюции общественно-политических взглядов просветителей конца XVIII века. Рейналь и Радищев. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — 224 с.

ОСТАПЕНКО Г. С. Борьба СССР в ООН за социально-экономические права человека. 1945—1977 гг. — М.: Наука, 1981. — 279 с.

Рабочий класс в авангарде борьбы за демократию. — М.: Наука, 1981. — 341 с.

Рабочий класс — ведущая сила Великой Октябрьской социалистической революции. — М.: Высш. школа, 1981. — 216 с. ()
Россия и восточный кризис 70-х годов XIX в. — М.: Изд-во МГУ, 1981. — 224 с.

СЕДОВ П. Л. Развивающиеся страны и Советский Союз: Правда и вымыслы об экономическом сотрудничестве. — М.: Мысль, 1981. — 173 с.

СЛОБОДЯН М. И. Пролетарский интернационализм — фактор социального развития: (На материалах зап. обл. Укр. ССР). — К.: Наук. думка, 1981. — 157 с.

Советско-мексиканские отношения. 1968 — 1980. — М.: Политиздат, 1981. — 191 с.

Украинская ССР в цифрах в 1980 году: Крат. стат. справочник. — К.: Техніка, 1981. — 142 с.

Українська РСР на міжнародній арені: 36 документів і матеріалів 1971—1975 рр. — К.: Політвидав України, 1981. — 521 с.

Формирование социальной однородности социалистического общества. — М.: Наука, 1981. — 168 с.